

УНИВЕРЗИТЕТ „ГОЦЕ ДЕЛЧЕВ“ - ШТИП
ФИЛОЛОШКИ ФАКУЛТЕТ

UDC 80 (82)

ISSN 1857-7059

ГОДИШЕН ЗБОРНИК

2016

YEARBOOK

2016

ГОДИНА 7
БРОЈ 8

VOLUME VII
NO 8

GOCE DELCEV UNIVERSITY - STIP
FACULTY OF PHILOLOGY

**УНИВЕРЗИТЕТ „ГОЦЕ ДЕЛЧЕВ“ – ШТИП
ФИЛОЛОШКИ ФАКУЛТЕТ**

**ГОДИШЕН ЗБОРНИК
2016
YEARBOOK**

**ГОДИНА 7
БР. 8**

**VOLUME VII
NO 8**

**GOCE DELCEV UNIVERSITY – STIP
FACULTY OF PHILOLOGY**

ГОДИШЕН ЗБОРНИК ФИЛОЛОШКИ ФАКУЛТЕТ

За издавачот:

доц. д-р Драгана Кузмановска

Издавачки совет

проф. д-р Блажо Боев

проф. д-р Лилјана Колева-Гудева

проф. д-р Виолета Димова

доц. д-р Драгана Кузмановска

проф. д-р Луси Караниколова -Чочоровска

проф. д-р Светлана Јакимовска

доц. д-р Ева Ѓорѓиевска

Редакциски одбор

- проф. д-р Ралф Хајмрат – Универзитет од Малта, Малта
проф. д-р Неџати Демир – Универзитет од Гази, Турција
проф. д-р Ридван Џанин – Универзитет од Едрене, Турција
проф. д-р Стана Смиљковиќ – Универзитет од Ниш, Србија
проф. д-р Тан Ван Тон Та – Универзитет Париз Ест, Франција
проф. д-р Карин Руке Бритен – Универзитет Париз 7 - Дени Дидро, Франција
проф. д-р Роналд Шејфер – Универзитет од Пенсилванија, САД
проф. д-р Кристина Кона – Хеленски Американски Универзитет, Грција
проф. д-р Златко Крамариќ – Универзитет Јосип Јурај Штросмаер, Хрватска
проф. д-р Борјана Просев-Оливер – Универзитет во Загреб, Хрватска
проф. д-р Татјана Гуришиќ-Беканович – Универзитет на Црна Гора, Црна Гора
проф. д-р Рајка Глушица – Универзитет на Црна Гора, Црна Гора
доц. д-р Марија Тодорова – Баптистички Универзитет од Хонг Конг, Кина
доц. д-р Зоран Поповски – Институт за образование на Хонг Конг, Кина
проф. д-р Елена Андонова – Универзитет „Неофит Рилски“, Бугарија
м-р Диана Мистреану – Универзитет од Луксембург, Луксембург
проф. д-р Зузана Буракова – Универзитет „Павол Јозев Сафарик“, Словачка
доц. д-р Наташа Поповиќ – Универзитет во Нови Сад, Србија
проф. д-р Светлана Јакимовска, доц. д-р Марија Кукубајска, проф. д-р Луси
Караниколова-Чочоровска, доц. д-р Ева Ѓорѓиевска, проф. д-р Махмут Челик,
проф. д-р Јованка Денкова, доц. д-р Даринка Маролова, лектор д-р Весна Коцева, виш
лектор м-р Снежана Кирова, лектор м-р Наталија Поп-Зариева, лектор м-р Надица
Негриевска, лектор м-р Марија Крстева

Главен уредник

проф. д-р Светлана Јакимовска

Одговорен уредник

доц. д-р Ева Ѓорѓиевска

Јазично уредување

Даница Гавриловска-Атанасовска
(македонски јазик)

лектор м-р Биљана Петковска, лектор м-р
Крсте Илиев, лектор м-р Драган Донев
(англиски јазик)

Техничко уредување

Славе Димитров, Благој Михов

Редакција и администрација

Универзитет „Гоце Делчев“ -Штип
Филолошки факултет
ул. „Крсте Мисирков“ 10-А
п. факс 201, 2000 Штип
Р. Македонија

YEARBOOK FACULTY OF PHILOLOGY

For the publisher:

Ass. Prof. Dragana Kuzmanovska, PhD

Editorial board

Prof. Blazo Boev, PhD

Prof. Liljana Koleva-Gudeva, PhD

Prof. Violeta Dimova, PhD

Ass. Prof. Dragana Kuzmanovska, PhD

Prof. Lusi Karanikolova-Cocorovska, PhD

Prof. Svetlana Jakimovska, PhD

Ass. Prof. Eva Gjorgjievska

Editorial staff

Prof. Ralf Heimrath, PhD— University of Malta, Malta

Prof. Necati Demir, PhD— University of Gazi, Turkey

Prof. Ridvan Canim, PhD— University of Edrene, Turkey

Prof. Stana Smiljkovic, PhD— University of Nis, Serbia

Prof. Thanh-Vân Ton-That, PhD— University Paris Est, France

Prof. Karine Rouquet-Brutin PhD— University Paris 7 – Denis Diderot, France

Prof. Ronald Shafer— University of Pennsylvania, USA

Prof. Christina Kkona, PhD— Hellenic American University, Greece

Prof. Zlatko Kramaric, PhD— University Josip Juraj Strossmayer, Croatia

Prof. Borjana Prosev – Oliver, PhD— University of Zagreb, Croatia

Prof. Tatjana Gurisik- Beganovic, PhD— University of Montenegro, Montenegro

Prof. Rajka Glusica, PhD— University of Montenegro, Montenegro

Ass. Prof. Marija Todorova, PhD— Baptist University of Hong Kong, China

Ass. Prof. Zoran Popovski, PhD— Institute of education, Hong Kong, China

Prof. Elena Andonova, PhD— University Neofit Rilski, Bulgaria

Diana Mistreanu, MA— University of Luxembourg, Luxembourg

Prof. Zuzana Barakova, PhD— University Pavol Joseph Safarik, Slovakia

Ass. Prof. Natasa Popovik, PhD— University of Novi Sad, Serbia

Prof. Svetlana Jakimovska, PhD, Ass. Prof. Marija Kukubajska, PhD, Prof. Lusi Karanikolova-Cocorovska, PhD, Ass. Prof. Eva Gjorgjievska, PhD, Prof. Mahmut Celik, PhD, Prof. Jovanka Denkova, PhD, Ass. Prof. Darinka Marolova, PhD, lecturer Vesna Koceva, PhD, lecturer Snezana Kirova, MA, lecturer Natalija Pop-Zarieva, MA, lecturer Nadica Negrievska, MA, lecturer Marija Krsteva, MA

Editor in chief

Prof. Svetlana Jakimovska, PhD

Managing editor

Ass. Prof. Eva Gjorgjievska, PhD

Language editor

Danica Gavrilovska-Atanasova

(Macedonian language)

lecturer Biljana Petkovska, lecturer Krste

Iliev, lecturer Dragan Donev

(English language)

Technical editor

Slave Dimitrov, Blagoj Mihov

Address of editorial office

Goce Delcev University

Faculty of Philology

Krste Misirkov b.b., PO box 201

2000 Stip, Republic of Macedonia

СОДРЖИНА CONTENTS

Јазик

Надица Негриевска, Драган Донеv РАЗЛИКИ МЕЃУ ШПАНСКИОТ И ИТАЛИЈАНСКИОТ ЈАЗИК ОД ФОНОЛОШКА ГЛЕДНА ТОЧКА	9
Сања Спасковска ЗА ДИЈАЛЕКТНИТЕ НАЗИВИ НА БУБАМАРАТА (Coccinellidae) И НАРОДНАТА СИМБОЛИКА ВО ШТИПСКО	19
Марија Леонтиќ ПОТЕКЛО, АДАПТАЦИЈА И СЕМАНТИКА НА ТУРСКИОТ СУФИКС -ди/-ти /-DI/ (-di, -di, -du, -dū, -ti, -ti, -tu, tū) ВО МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК	27
Пацка Тасева ЗА НЕКОИ ДИЈАЛЕКТНИ НАЗИВИ НА РАСТИТЕЛНИОТ СВЕТ ВО РАДОВИШКИОТ ГОВОР И НИВНАТА СИМБОЛИКА	37
Даниела Ристова ФОНЕТСКО-ФОНОЛОШКИ СИСТЕМ ВО ГРАДСКИОТ ВИНИЧКИ ГОВОР	47
Мирјана Пачовска ЦЕЛОСНИ МАКЕДОНСКИ ФРАЗЕОЛОШКИ ЕКВИВАЛЕНТИ НА ФРАЗЕОЛОГИЗМИТЕ СО ЗБОРОТ „ВОДА“ КАКО ГЛАВНА КОМПОНЕНТА ВО ГЕРМАНСКИОТ ЈАЗИК	57

Книжевност

Ева Ѓорѓиевска, Даринка Маролова ТРАДИЦИОНАЛНИОТ АЗИСКИ ТЕАТАР И ДРАМАТУРГИЈАТА НА БЕРТОЛД БРЕХТ	71
Кристина Мијалкова ИЗБОРОТ НА ЛИЧНИТЕ ИМИЊА ВО РОМАНОТ „ПИРЕЈ“ ОД ПЕТРЕ М. АНДРЕЕВСКИ	79
Драган Донеv, Толе Белчев, Данче Стефановска ПОСТМОДЕРНИСТИЧКИ СТРАТЕГИИ ВО МАКЕДОНСКАТА МОДЕРНА И ПОСТМОДЕРНА ПОЕЗИЈА	87
Александра Милева ЛИЧНИТЕ ИМИЊА ВО РОМАНОТ „И БОЛ И БЕС“ ОД СЛАВКО ЈАНЕВСКИ ..	97

Толе Белчев, Габриела Митева НЕАНТРОПОМОРФНИТЕ НАРАТОРИ ВО РАСКАЗИТЕ НА ДРАГИ МИХАЈЛОВСКИ	105
--	-----

----- *Методика*

Маријана Димитрова МЕТОДИКА ВО НАСТАВАТА ПО АНГЛИСКИ ЈАЗИК: ОСНОВИ ЗА ЕФЕКТИВНО ЧИТАЊЕ.....	119
--	-----

Марија Крстева, Драган Донев ПЕРЦЕПЦИЈА НА СТУДЕНТИТЕ ЗА СОПСТВЕНИТЕ ПРОБЛЕМИ ПРИ ЧИТАЊЕ АНГЛИСКИ ТЕКСТОВИ.....	133
--	-----

Надица НЕГРИЕВСКА¹
Драган ДОНЕВ*

УДК: 811.134.2`344
811.131.1`344
Прегледен труд
Review paper

РАЗЛИКИ МЕЃУ ШПАНСКИОТ И ИТАЛИЈАНСКИОТ ЈАЗИК ОД ФОНОЛОШКА ГЛЕДНА ТОЧКА

Апстракт

Споредувањето е активност која ја вршине секојдневно со цел да ги истакнеме сличностите и разликите помеѓу две дејства, лица или нешта. Многу научни дисциплини го користат методот на споредба или контрастивна анализа. Во нашиот труд ќе направиме споредба меѓу фонолошките карактеристики во италијанскиот и шпанскиот јазик со цел да ги истакнеме разликите на фонолошко ниво. Во почетокот на трудот ќе направиме краток преглед на потеклото на италијанскиот и шпанскиот јазик, а потоа ќе се задржиме на некои најзначајни разлики во поглед на акцентот и вокалниот и консонантскиот систем во двата јазика. Овој труд може да најде примена во наставата по италијански и шпански јазик и да им помогне на студентите во надминување на тешкотиите при изучување на овие два странски јазика, како и во намалување на грешките кои настануваат како резултат на заемното влијание меѓу двата јазика.

Клучни зборови: *контрастивна анализа, италијански јазик, шпански јазик, фонологија, разлики*

Nadica Negriveska²
Dragan Donev**

DIFFERENCES BETWEEN ITALIAN AND SPANISH LANGUAGE FROM PHONOLOGICAL PERSPECTIVE

Abstract

The comparison is an activity that we do every day in order to emphasize the similarities and differences between the two events, people or things. Many scientific disciplines use the method of comparison or contrastive analysis. Our paper makes a comparison between the phonological features in Italian and Spanish in order to discover their differences. The paper will start with a brief overview of the origins of Italian and Spanish, and then will elaborate more on some of the most significant

¹ * Филолошки факултет, Универзитет „Гоце Делчев“, Штип

² ** Faculty of Philology, Goce Delcev University – Stip

differences in terms of accent, vocal and consonant systems in both of the languages. The paper may also find application in teaching Italian and Spanish by helping students overcome difficulties in learning these two foreign languages as well as reduce errors that occur as a result of interaction between the two languages.

Key words: *contrastive analysis, Italian language, Spanish language, phonology, differences*

Вовед

Сите јазици кои припаѓаат на иста јазична фамилија поседуваат одредени сличности речиси на сите јазични нивоа. Сличностите кои се забележуваат меѓу јазиците од романската јазична група се очигледни затоа што сите настанале од еден ист јазик, односно од латинскиот јазик. Најмногу сличности се забележуваат меѓу италијанскиот и шпанскиот јазик, па затоа за еден Италијанец е многу лесно да се разбере со еден Шпанец. Но тоа не значи дека еден странски студент којшто ги изучува овие два јазика напоредно многу лесно и без никакви тешкотии ќе ги совлада истите, токму поради тоа што има големи сличности меѓу тие јазици. Студентите често се соочуваат со т.н. лажни еквиваленции кои ги доведуваат до правење грешки при пишувањето и говорењето на еден од овие јазици. Странскиот студент кој веќе познава еден од овие два јазика во почетната фаза на изучување на вториот јазик многу полесно ќе совлада некои работи токму поради сличностите кои постојат меѓу нив, но во подоцнежните односно понапредните фази на учење ќе му биде многу потешко да ги елиминира грешките кои настануваат како последица на интерференциите или негативните влијанија меѓу двата јазика. Ова се случува поради тоа што навидум овие два јазика изгледаат доста слични, но кога ќе се навлезе подлабоко, односно подетално, во структурата на двата јазика ќе се забележат голем број разлики од суштинско значење.

Во нашиот труд ќе ги анализираме клучните фонолошки разлики меѓу италијанскиот и шпанскиот јазик.

Потекло на италијанскиот и на шпанскиот јазик

Латинскиот јазик во најстаро време бил говорот на градот Рим и неговата околина. Името *латински* го добива од италското племе *Latīni* кое живеело во покраината *Lātium*, каде што е сместен градот Рим. Како што се ширела римската држава така се зголемувало и подрачјето каде што се говорел латинскиот јазик. Кога Римската Република завладеала со целиот Апенински Полуостров латинскиот јазик како службен јазик ги потиснал останатите италски јазици меѓу кои најзначајни биле умбриски (во покраината Умбрија) и оскиски (во јужна Италија). По долги војувања Рим ја наметнал својата власт и врз народите од брегот на Средоземното Море во Европа, Африка и Азија, и така латинскиот

јазик станал светски јазик.

Употребата на латинскиот јазик како жив јазик започнува најверојатно во 8 век пр.н.е. (обемна пишана документација постои почнувајќи од 3 век пр.н.е.) и завршува во периодот помеѓу 17 и 18 век н.е. кога се раѓаат романските јазици. Тие претставуваат резултат на еден долг процес на еволуција и диференцијација на латинскиот јазик.

Јазиците од романската група потекнуваат од народниот латински јазик или говорниот латински јазик. Станува збор за јазик кој не го говореле само најниските слоеви на граѓани, туку јазик говорен од сите со многу разлики и нијанси во зависност од потеклото и општествената припадност на говорителите. Јазик, кој за разлика од класичниот латински, бил подложен на временски и просторни промени заедно со развојот на општеството во кое се говорел. Помеѓу класичниот латински и народниот латински јазик постојат разлики кои се однесуваат на ниво на фонологијата, морфологијата, синтаксата и лексиката. Но сепак не станува збор за два јазика, туку за два аспекта на еден ист јазик. Разликите кои постојат меѓу литературниот италијански и говорниот италијански јазик денес можеби се многу мали и незначајни, но на некој начин би можеле да ги споредиме со оние кои го разликуваат класичниот од народниот латински јазик.

По распаѓот на римската држава латинскиот јазик бил сочуван како јазик на науката и книжевноста низ целиот среден век па сè до почетокот на новиот век. Денес ниту еден народ не го говори овој јазик, но сепак латинскиот јазик често се користи во науката, особено во терминологијата на многу науки.

Вокалниот систем во италијанскиот и шпанскиот јазик

Вокалниот систем на класичниот латински јазик разликува долги и кратки вокали, па така имал вкупно десет вокали: пет кратки (ă, ĕ, ĭ, ō, ŭ) и пет долги (ā, ē, ī, ō, ū). Во народниот латински јазик, пак, се изгубила разликата во квантитет на вокалите, а се правела разлика според степенот на отвореност при артикулацијата. Така вокалниот систем бил сведен на седум нагласени вокали (Dardano&Trifone, 1997, стр.38):

Класичен латински	ī	ĭ ē	ě	ā ă	ō	ō ŭ	ū
Народен латински	i	e	ε	a	ɔ	o	u

Италијанскиот јазик го наследил вокалниот систем од народниот латински јазик, па така, за разлика од шпанскиот јазик, поседува седум нагласени вокали (*a*, *e* отворен, *e* затворен, *i*, *o* отворен, *o* затворен, *u*). Шпанскиот вокален систем разликува само пет вокали кои се нагласени и не прави разлика меѓу отворен и затворен вокал.

Една од позначајните разлики меѓу вокалните системи на овие два јазика

се состои во образувањето дифтонзи на вокалите *e* и *o*. Во италијанскиот јазик постои дифтонг само доколку овие два вокала се најдат во отворен слог, додека во шпанскиот јазик овој феномен може да се јави и во затворен и во отворен слог:

Отворен слог: *petra* (лат.) → *pietra* (итал.), *piedra* (шп.)

Затворен слог: *porta* (лат.) → *porta* (итал.), *puerta* (шп.)

Карактеристичен белег на шпанскиот јазик во однос на италијанскиот е губењето на финалното *e*. Овој вокал се губи кога пред него стои некоја од денталните или алвеоларните согласки (*n, l, r, s, d*), па така имаме:

pane (итал.) → *pan* (шп.)

saltare (итал.) → *saltar* (шп.)

Консонантскиот систем во италијанскиот и шпанскиот јазик

При преминувањето од латински јазик во романски јазици исто така се забележале многу консонантски промени. Следната табела ги содржи сите разлики кои постојат меѓу италијанскиот и шпанскиот јазик во однос на изговорот и правописот на одредени согласки или консонантски групи:

Графема или диграм	Шпански јазик	Италијански јазик	Примери (шпански јазик)	Примери (италијански јазик)
c	[θ] пред <i>e, i</i>	[tʃ] пред <i>e, i</i>	<i>cena</i> ['θe:na]	<i>cena</i> ['tʃe:na]
ch	[tʃ]	[k] пред <i>e, i</i>	<i>checo</i> ['tʃe:ko]	<i>chiave</i> ['kja:ve]
g	[x] пред <i>e, i</i>	[dʒ] пред <i>e, i</i>	<i>gente</i> ['xen:te]	<i>gente</i> ['dʒente]
gh	-	[g] пред <i>e, i</i>	-	<i>ghiaccio</i> ['gja:tʃo/]
gu	[g] пред <i>e, i</i>	[gw]	<i>guerra</i> ['ge:rra]	<i>guerra</i> ['gwerra]
gn	[gn]	[ɲ]	<i>diagnosis</i> ['djag'no:sis]	<i>vigna</i> ['viɲɲa]
ñ	[ɲ]	-	<i>español</i> ['espa:'ɲol]	-
gl	[gl]	[λ] пред <i>i</i> [gl] во некои зборови	<i>gladiador</i> ['glaðja:'ðor]	<i>maglia</i> ['maλλa] <i>glycine</i> ['gli: tʃine]
ll	[λ]	[ll]	<i>llave</i> ['λa:βe]	<i>colla</i> ['kolla]
que, qui	[ke], [ki]	[kwe], [kwi]	<i>queso</i> ['ke:so]	<i>qualche</i> ['kwalkə]
s (меѓу два вокала)	[s]	[s]	<i>casa</i> ['ka:sa]	<i>casa</i> ['ka:sa]
sc	[sk]	[sk] пред <i>a, o, u</i> [ʃ] пред <i>e, i</i>	<i>casco</i> ['kasko]	<i>scala</i> ['ska:la] <i>scimmia</i> ['ʃimmja]
z	[θ]	[ts], [dz]	<i>lazo</i> ['la:θo]	<i>azione</i> ['attsjo:ne] <i>zero</i> ['dze:ro]

Во италијанскиот јазик консонантските групи од латинскиот јазик *bl*, *cl*, *fl*, *gl*, *pl* кои се наоѓале на почетокот на зборот се палатализирале и така согласката *l* била заменета од полувокалот *i*, додека во шпанскиот јазик овие консонантски групи останале непроменети или се трансформирале во *ll*:

blancus (лат.) → *bianco* (итал.), *blanco* (шп.)
clāvis (лат.) → *chiave* (итал.), *clave/llave* (шп.)
florēntīnus (лат.) → *fiorentino* (итал.), *florentino* (шп.)
plovere (лат.) → *piovere* (итал.), *llover* (шп.)

За италијанскиот консонантски систем типична појава е удвојувањето на согласките. Некои од двојните согласки потекнуваат од латинскиот јазик, а некои согласки се удвоиле подоцна. Во шпанскиот јазик обично оние согласки кои се наследени од латинскиот јазик не претрпеле промени. Така може да кажеме дека на шпанските консонантски групи *ct* и *pt* во италијанскиот јазик одговара удвоената согласка *tt*:

acto (шп.) = *atto* (итал.)
contacto (шп.) = *contatto* (итал.)
aspecto (шп.) = *aspetto* (итал.)
óptimo (шп.) = *ottimo* (итал.)
septiembre (шп.) = *settembre* (итал.), итн.

На консонантските групи *nm* и *mp* во италијанскиот јазик одговараат двојните согласки *mm* и *nn*:

inmortal (шп.) = *immortale* (итал.)
himno (шп.) = *inno* (итал.)

Согласките *b* и *d* во префиксите од латинско потекло *ab-*, *ad-* во италијанскиот јазик преминуваат најчесто во истата согласка со која започнува зборот пред кој стои префиксот *ab* или *ad*:

absolute (шп.) = *assoluto* (итал.)
admirar (шп.) = *ammirare* (итал.)

Во италијанскиот јазик, исто така, се удвојуваат согласките по префиксите *contra-*, *sopra-*, *sovra-*, *fra-*, *su-*:

sopravvivere (итал.) = *sobrevivir* (шп.)
sovrapporre (итал.) = *sobreponer* (шп.)

Во поглед на удвојувањето на согласките една од најкарактеристичните црти во италијанскиот консонантен систем се двојните согласки во интервокална позиција или пред согласките *r* или *l*:

attraversare, accludere, apprendere

Во шпанскиот јазик двојните согласки многу ретко се среќаваат, освен согласката *r* и во одредени случаи согласката *n*:

carro, cigarrillo, innovación

Во некои зборови, пак, се забележува двојната согласка *s*. Во тој случај двете графеми се изговараат како два независни гласа, односно првата согласка *s* има тврд изговор, а втората, која во зборови од ваков тип секогаш е следена од вокалите *i* или *e* се изговара како меѓудентално *th*:

acceso, dirección

Двојната согласка *ll* од шпанскиот јазик (*amarillo*) не одговара на италијанската двојна согласка *ll* (*giallo*), затоа што во шпанскиот јазик таа се изговара како /*λ*/.

За шпанскиот јазик е карактеристична соноризацијата или озвучувањето на согласките *s*, *p*, *t* во интервокална позиција, појава која воопшто не е типична за италијанскиот јазик:

amīcus (лат.) → *amico* (итал.), *amigo* (шп.)

opera (лат.) → *opera* (итал.), *obra* (шп.)

peccatus (лат.) → *peccato* (итал.), *pecado* (шп.)

Интервокалната согласка *b* во шпанскиот јазик се зачувала додека во италијанскиот јазик преминува во *v*:

scribere (лат.) → *escribir* (шп.), *scrivere* (итал.)

habēre (лат.) → *haber* (шп.), *avere* (итал.)

За шпанскиот јазик е карактеристична појавата на додавање протетичко *e* пред зборовите кои започнуваат на согласката *s* следена од друга согласка:

escribir (шп.) = *scrivere* (итал.)

estudiante (шп.) = *studente* (итал.)

España(шп.) = *Spagna* (итал.)

Во двата романски јазици латинскиот глас *h* во најголем број случаи исчезнал или доколку останал во некои зборови тој глас воопшто не се изговара (Battaglia, 1981: 9):

habēre (лат.) → *avere* (итал.), *haber* (шп.)

Акцентот во италијанскиот и во шпанскиот јазик

Во италијанскиот јазик има три вида на графички акцент: *l'accento grave* или отворен акцент (ˋ), *l'accento acuto* или затворен акцент (ˊ) и *l'accento circonflesso* или циркумфлексен акцент (^).

Последниот тип на акцент се употребува многу ретко и обично ја означува множинската форма на именките и придавките коишто завршуваат на наставката *-io*, најчесто за да се прави разлика меѓу хомофоната форма:

omicidio – *omicidî* (*omicidi*, множина од именката *omicida*)

Со отворен акцент се означуваат отворените вокали, додека со затворен акцент се бележат затворените вокали.

Употребата на графичкиот акцент е задолжителна во следните случаи:

1. Во сите двосложни и повеќесложни зборови со акцент на последниот слог (*parole tronche*):

città, caffè, università, bontà, virtù, perché, cioè, però, Però

2. Во едносложните зборови кои завршуваат на повеќе од еден вокал:

piè, più, più, ciò, già, giù

3. Во некои едносложни зборови за да се разликуваат од други хомофони форми:

dà, di, ché, è, là, lì, né, sé, sì, tè

За разлика од италијанскиот јазик, шпанскиот јазик поседува само еден графички акцент, односно затворениот акцент (ˊ) кој има многу важна улога. Постојат точно определени правила за местоположбата на графичкиот акцент на зборовите. Потребно е да се знае на кој слог од крајот на зборот паѓа акцентот за да може и графички да се обележи. Значи, клучна улога има изговорот на зборовите. Во шпанскиот јазик графичкиот акцент се бележи:

1. Кај зборови со акцент на последниот слог (доколку зборот завршува на вокал или на согласките *n* или *s*):

sofá, francés, rincón

2. Кај зборови со акцент на претпоследниот слог (доколку завршуваат на некоја од согласките, а да не е *n* или *s*)

mármol, carácter, lápiz

3. Кај зборови со акцент на третиот или четвртиот слог од крајот на зборот (секогаш се бележат со графички акцент)

estómago, atmósfera, médico, rápido, automático

За разлика од италијанскиот јазик, во шпанскиот јазик графичкиот акцент се бележи и на прашалните заменки, без разлика дали станува збор за директни или индиректни прашања:

¿De dónde vienes? (шп.) = *Da dove vieni?* (итал.)

No sé cómo pudo pasar. (шп.) = *Non so come è potuto accadere.* (итал.)

Помеѓу шпанскиот и италијанскиот јазик се забележува и една разлика која се однесува на интерпункцијата. Станува збор за бележење на интерпункциските знаци прашалник и извичник. Овие два интерпункциски знака во шпанскиот јазик се бележат и пред реченицата и на крајот од реченицата. Она што е интересно е дека знакот кој стои пред почетокот на реченицата се пишува обратно:

¿Qué edad tienes? (шп.) = *Quanti anni hai?* (итал.)

¡Qué cariño que es! (шп.) = *Quanto è carino!* (итал.)

Заклучок

Од гореизнесенето можеме да заклучиме дека иако станува збор за два јазика кои имаат многу сличности на фонолошко, морфо-синтаксичко и лексичко ниво, сепак можат да се издвојат бројни разлики на кое било од овие јазични нивоа. Во однос на фонолошкото ниво, разликите првенствено се однесуваат на вокалниот и консонантскиот систем во италијанскиот и шпанскиот јазик, но исто така се забележуваат и различни правила за акцентирање на зборовите. Постојат одредени разлики и во однос на правописот и изговорот на зборовите, а како резултат на тоа е појавата на многу грешки.

Благодарение на нашето искуство во наставата по италијански јазик каде што најголем број од студентите напоредно го изучуваат и шпанскиот јазик, забележавме дека голем дел од студентите се соочуваат со истите проблеми, односно со негативно влијание на едниот врз другиот јазик. Затоа сметаме дека овој труд може да им биде од полза на оние кои се соочуваат со вакви проблеми со цел да ги надминат полесно и да ги продлабочат своите познавања од областа на фонологијата на италијанскиот и на шпанскиот јазик, а воедно и да го намалат бројот на грешки како резултат на негативната интерференција.

Литература

- [1] Battaglia, G. (1996). *Gramática italiana para estudiantes de habla española*. Roma: Bonacci.
- [2] Dardano, M. & Trifone, P. (2007). *La Nuova Grammatica della lingua italiana*. Bologna: Zanichelli.
- [3] Díaz, M. C. (2004). *Grammatica spagnola*. Bari: Editori Larenza.
- [4] Llorach, E. A. (2006). *Gramática de la lengua española*. Madrid: Espasa.
- [5] Serianni, L. (1988). *Grammatica italiana*. Torino: UTET.
- [6] Tagliavini, C. (1972). *Le origini delle lingue neolatine*. Bologna: Patron.

ЗА ДИЈАЛЕКТНИТЕ НАЗИВИ НА БУБАМАРАТА (COCCINELLIDAE) И НАРОДНАТА СИМБОЛИКА ВО ШТИПСКО

Апстракт

Во овој труд ќе го разгледаме именувањето на инсектот од групата Coccinellidae, ред Coleoptera (тврдокрилци) во штипскиот говор (бубамара, литмара, летмара, патмара). Ќе се задржиме и на етимологијата и на значењата на соодветните називи, верувањата и обичаите што постојат во народната традиција во Штипско, како и симболиката на овие инсекти.

Клучни зборови: *македонска дијалектологија, лексика, етимологија, називи, симболи, бубамара, литмара, летмара, патмара*

Sanja Spaskovska

ON DIALECTAL DENOMINATIONS OF THE LADYBIRD (COCCINELLIDAE) AND ITS FOLKLORIC SYMBOLIC IN THE REGION OF STIP

Summary

In Stip linguistic territory there are several names for insects group Coccinellidae (бубамара, литмара, летмара, патмара) of the order Coleoptera (beetles). We will try to give an overview of dialectal names of insects to group Coccinellidae (бубамара, летмара, литмара, патмара), but will focus on etymology and meaning of the relevant names, beliefs and customs that exist in the folk tradition in Stip, as the symbolism of these insects.

Keywords: *Macedonian dialectology, vocabulary, etymology, Ladybird, Ladybug, Lady beetle, names, symbols*

1. Вовед

Инсектите се најбројна животинска група. Досега се откриени околу 5 000 000 видови инсекти, но нивниот број секојдневно се зголемува затоа што се откриваат нови видови од неистражените подрачја од Земјината топка. Постојат и корисни инсекти, но постојат разни видови на инсекти кои во себе содржат смртоносни или разни други отрови кои ги пренесуваат преку вбризување со убоди.

Некои од инсектите ги користиме како тотеми и симболи во духовниот живот, а некои, пак, се опишани во уметноста и музиката. Еден дел од инсектите се корисни инсекти, а други се штетни за човекот и растенијата, наштетуваат на здравјето на луѓето, или, пак, нанесуваат штети на земјоделството. Корисните инсекти ги опрашуваат растенијата, со помош на инсектите (пчелите) луѓето произведуваат мед, од свилената буба (*Bombyx mori*) и нејзините кокони се добива свилата, а штетните инсекти живеат во нашите домови, на земјоделските култури, а некои од нив живеат на домашните миленици, но и на луѓето, се хранат со крвта и пренесуваат многу болести.

Симболиката на инсектите во традиционалните светски култури е многу разновидна. За некои инсекти постои верување дека претскажуваат лоши настани, а пак за некои инсекти постои верување дека носат среќа. Се разликувале инсекти кои му се наклонети на човекот и оние кои се помалку наклонети кон него.

Инсектите во некои дијалекти се именуваат поразлично од стандардниот јазик. Во штипскиот регион нема многу разлики во именувањето на инсектите во однос на стандардните именувања. Многу стандардни називи се среќаваат во дијалектот со мали фонетски разлики или, пак, со поинаков акцент. Многу имиња на инсектите во штипскиот регион се даваат описно, според бојата на телото или според некој друг признак.

2. Инсекти и поделба на инсектите

Инсектите (научно: класа *Insecta*, од лат. *insectum*, позајмено од грч. *entomon* – расечи на делови) се група на членконоги кои имаат хитински надворешен скелет, триделно тело (глава, торакс и абдомен), три пара на членести екстремитети, сложени очи и две антени. Според големината има различни инсекти, но поголемиот број инсекти се големи меѓу 6 и 25 мм. Некои инсекти се хранат од цвеќињата, а некои цицаат животинска крв.

Различни проучувачи различно ги делат инсектите. Карл Лине ја вовел бинарната номенклатура за инсектите и ги дели инсектите на: типови, класи, редови, фамилии, родови и видови.

Во делото *Пољопривредна ентомологија на Милан Мачељски*, кое е главен извор на моето истражување за инсектите, тој ја користи онаа поделба која ја прави Карл Лине. Според Карл Лине инсектите се вбројуваат во класата Hexaroda, колено членконоги (Arthropoda). Тој ги дели инсектите на две поткласи: Apterygota (бескрилни инсекти) и Pterygota (крилести инсекти).

Поткласата Pterygota (крилести инсекти) се дели на две групи: на инсекти со непотполна преобразба (Heterometabola) и на инсекти со потполна преобразба (Holometabola). Во Holometabola, меѓу другите, се вбројува и редот на твдокрилците (Coleoptera). Класификацијата на твдокрилците е во четири подреда: Archostemata, Muxophaga, Adephaga и Polyphaga. Во подредот Polyphaga спаѓа и фамилијата на бубамари (Coccinellidae).

2. Фамилијата на бубамарите (Coccinellidae)

Бубамарите (Coccinellidae) се вбројуваат во групата на тврдокрилците во подредот Polyphaga. Бубамарите го добиле своето латинско име според зборот *coccinatus*, што значи облечена во црвено. Овие инсекти не се многу големи и нивната големина најчесто е од 1 до 10 мм. Оваа мала бубачка има тркалезно или елипсовидно тело што личи на купола, а stomacheto ѝ е рамно. Тврдите, сјајни покрилци (елитри), кои ги покриваат нежните крилца за летање, можат да имаат најразлични живописни шари. Кога инсектот лета овие покрилци се отвораат за да не им пречат на задните крилца при летањето. Иако бубамарите честопати се прикажани со црвена боја и црни точки, повеќе видови можат да бидат со најразлични комбинации од бои и точки. Некои се портокалови или жолти со црни точки, други се црни со црвени точки, а некои воопшто немаат точки, туку коцкасти шари или пруги. Многу видови живеат само една година. Возрасните ја преспиваат зимата во суви, заштитени места и се будат кога времето се стоплува. Бубамарите се хранат со растителни вошки, а некои и со мувлата што се лепи на растенијата и ги оштетува. Тие не се штетни за луѓето поради тоа се едни од најсаканите и најомилените инсекти меѓу луѓето.

3. Дијалектни именувања на бубамарата во Штипскиот регион

На прашањето како се нарекува инсектот во штипскиот говор кој е со црвена боја и има нежни крилја (кој го гледаат на сликата) од испитаниците добив повеќе одговори.

Кај поголемиот број на говорители во штипскиот говор за бубамарата се употребува стандардниот назив: *бубам'ара*, *бубам'арата*, *бубама'ри*, *бубам'ари*, *бубам'аро*, но се среќава и демунитивна форма: *бубам'арка*, *бубам'арката*, *бубам'арки*, *бубамарките*. Називот *бубамара* е образуван од два елемента, лексемата буба и втор елемент добиен од личното име Мара, Марија.

Кај дијалектното именување *бубамара* имаме дијалектна диференцијација во однос на акцентот. Акцентот во дијалектните именувања останува на еден ист слог низ парадигмата.

Освен стандардниот назив се користат и називите: *летм'ара*, *летм'арата*, *летм'ари*, *летм'арите*, *летм'аро*, но и *л'итмара*, *литм'арата*, *ли'тмари*, *литм'арите*, *л'итмаро*. Од грчкиот јазик ја среќаваме калката *летмара* 'буба мара' од грчкото калиманка во варијанта *литмара*. Оваа име е добиено ономотопејски според тоа како лета бубачката.

Говорителите од село Брест ја нарекуваат и *патм'ара*, *патмар'ата*, *патм'ари*, *патмар'ите*, *патм'аро* затоа што според верувањата таа го покажува патот од каде ќе дојдат гости во домот.

4. Симболика на бубамарата

Еден од ретките инсекти кои имаат богата симболика кај нас е бубамарата. Секој се радува кога бубамарата ќе слета на неговата рака или кога ќе ја здогледа

во неговата близина. Иако, повеќето луѓе не сакаат инсекти, оваа бубачка претставува радост и убавина, но е и корисна затоа што се храни со црвите кои ги уништуваат посевите. Бубамарите се групираат и презимуваат на скриено место, а фасцинантно е тоа што секоја наредна генерација на бубамари го бара истото место за да презими. Тие спаѓаат во заштитените животински видови, но и да не биле заштитени ретко некој би се осудил да убие бубамара, или поради бројните верувања или поради тоа што изгледаат толку слатко и совршено.

Според легендата овој невин, нежен и совршен инсект е дар од Девицата Марија. Свршенството се потврдува и со седумте точки што таа ги „носи“ на своите крилја, со оглед на фактот што бројот седум е пред се симбол на свршенството. Според легендата, Европа во средниот век бил нападната од наезда на инсекти, па поради тоа земјоделците побарале помош од Девицата Марија и секојдневно ѝ се молеле. Наскоро на полињата се појавиле бубамарите, инсекти со црвена боја кои се хранат со штетните инсекти. Кога бубамарите ги спасиле насадите земјоделците им го дале името „The Beetles Of Our Lady“, алудирајќи притоа дека ги испратила господарката. Крилјата на црвената бубамара ја симболизираат дамската мантија, а црните точки ги симболизираат воедно и радоста и тагата. Називот божја бубалка е најверојатно поврзан со седумте точки на нејзините крилја и со создавањето на светот. Седумте точки ги симболизираат седумте дена на создавањето: на седмиот ден бубамарата одлетува за да го објави божјото дело, а тоа е создавањето на светот. Ова толкување произлегува од значењето на бројот седум како сеопфатност во движење. Според Речникот на симболи на Шевалје и Гербрант бројот седум како своевиден динамизам е клуч на откровението: 7 цркви, 7 ѕвезди, 7 божји духови, 7 печати, 7 труби, 7 громови, 7 глави, 7 зла, 7 пехари, 7 кралеви.

Во сите култури се смета дека бубамарата е носител на среќа и благосостојба, дека остварува желби, носи среќа во љубовта, подобрување на финансиската состојба, но се смета и за весник на добивање писма и за заштитник на децата.

Во Швајцарија на малите деца им се кажувале приказни дека на свет ги донеле бубамари. Во Брисел точките на бубамарата која слетала на нечија рака го означуваат бројот на деца што ќе ги има таа личност, додека друго верување кажува дека тоа е број на месецот во кој ќе биде среќна таа личност, а третто, пак, дека бројот на точкичките на бубамарата која е затекната во домот го означува износот на долари кои наскоро ќе ги добие сопственикот на домот.

Се верува дека ќе се роди љубов помеѓу оние лица кои во исто време здогледуваат бубамара, а девојката на чија рака ќе „прошета“ бубамарата верува дека ќе се омажи во рок од една година. Според британските преданија, личноста ќе добие нови ракавици или шешир ако бубамара ѝ слета на раката, односно на главата. Веројатно оттаму постои митот дека објектот на кој ќе слета овој симпатичен инсект, ќе биде заменет со нов и во подобра верзија.

Средбата со неа е среќен чин за секого и кај секој предизвикува среќа,

радост. Онаа песничка „*Летни, летни бубамаро*“ сите ја знаеме. Децата бараат бубамара и кога ќе ја здогледаат ја пеат песничката „*Летни, летни бубамаро, донеси ми гости*“. Се верува дека на која страна ќе одлети оттаму ќе дојдат гости во домот. Доколку таа слета на раката на неомажена девојка, постои верување дека таа набргу ќе се омажи на онаа страна на која ќе одлети бубамарата.

Отсекогаш се верувало дека таа ги заштитува децата, па затоа ако бубамарата слета на раката на детето не треба да се избрка, туку е подобро да се почека таа сама да си замине.

Долетувањето на бубамарата е секогаш неочекувано, а кога долетува на човекот му наговестува подготвеност да пренесе некоја порака до некој негов близок (роднина или пријател). Се верува дека е весник за добивање на писма, па оттаму водат потекло стиховите „*Летни, летни бубамаро, донеси ми писмо...*”

Според верувањата таа носи ослободување од секојдневните грижи и проблеми, дарува трпение, а доколку слета на болен човек тоа значи дека тој брзо ќе оздрави. Со помош на бубамарата кај некои народи се одредува времето. Ако бубамарата слета на нечија рака се верува дека наредната недела ќе биде убаво времето. Ако при одлетувањето на бубамарата се замисли желба, насоката во која ќе одлети е онаа каде што ќе се оствари желбата.

Во секој крај од светот се верува дека не треба да се убие бубамарата затоа што тоа носи несреќа, па и да не постои такво верување никој не би се осудил да убие такво невино суштество.

И во Штипскиот регион овој инсект има богата симболика. Најмногу на нејзините бои се радуваат децата, но и возрасните не остануваат рамнодушни на нејзината појава. Никој не би помислил да ја повреди, ниту пак да ја убие бубамарата и поради тоа што се верува дека тоа носи несреќа, но и поради тоа што таа никому не наштетува. Се верува дека доколку бубамарата слета на нечија рака му носи среќа, радосен настан, гости во домот, убави вест, убави денови на сопственикот. Онаа популарна песничка децата ја пеат и во нашиот крај. Откако децата ќе видат бубамара ја примамуваат на своите раце и ѝ пеат песничка „*Летни, летни бубамаро, донеси ми гости*” и според верувањето на која страна ќе одлети бубамарата оттаму ќе дојдат гости. Поради тоа, во нашиот крај таа често се нарекува и патмара бидејќи го одредува патот од каде ќе дојдат гостите. Неомажената девојка со помош на бубамарата предвидува каде ќе се омажи, па и пее песничка „*Летни бубамаро на таа страна на која ќе се омажам*”. Постарите со помош на бубамарите одредуваат каква ќе биде жетвата. Ако во нивата со насадени житни култури се најде бубамара со седум точки се верува дека жетвата ќе биде лоша, но ако има помалку од седум се верува дека жетвата ќе биде многу добра и богата.

Во соновите нема некоја симболика, ниту значење. Поради тоа што се верува дека носи среќа, многу луѓе носат приврзоци со облик на бубамара.

3. Заклучок

Инсектите се најбројната животинска група. Поради тоа што инсектите се постојано во нашата близина оправдан е интересот за нивно проучување. Проучувачите ги делат на различни начини. Карл Лине ја вовел бинарната номенклатура за инсектите и ги дели инсектите во: типови, класи, редови, фамилии, родови и видови. Во редот на твдокрилците (Coleoptera) се вбројува и фамилијата на бубамари (Coccinellidae).

Кај дијалектните именувања од Штипско за бубамарата нема дијалектна диференцијација во однос на именувањето, туку во поглед на акцентот. Акцентот кај дијалектните именувања останува на еден ист слог низ парадигмата, а тоа е една од главните карактеристики на штипскиот говор. За разлика од стандардниот јазик, во штипскиот говор имаме поразлични демунитивна форми (бубамарка). Освен стандардното именување се среќаваат и дијалектни именувања (летмара, литмара, патмара) кои се дадени описно.

Што се однесува до симболиката, може да се заклучи дека во Штипскиот регион има богата симболика и верувања поврзани со бубамарата. Се верува дека бубамарата носи среќа, мир, благосостојба. Освен тоа бубамарата се користи и за предвидување на некои појави и работи.

Користена литература

- [1] Български етимологичен речник, I, II, III, IV. 1971, 1979, 1986, 1995. Софија: БАН.
- [2] Велковска, Снежана. 2011. Студии од македонската лексикологија и лексикографија. Скопје: ИМЈ.
- [3] Видоески, Божидар. 1998. Дијалектите на македонскиот јазик, том 1. Скопје: МАНУ.
- [4] Видоески, Божидар. 1999. Дијалектите на македонскиот јазик, том 2. Скопје: МАНУ.
- [5] Видоески, Божидар. 1999. Дијалектите на македонскиот јазик, том 3. Скопје: МАНУ.
- [6] Видоески, Божидар. 2000. Текстови од дијалектите на македонскиот јазик. Скопје: ИМЈ.
- [7] Видоески, Божидар. 2000. Прашалник за собирање на македонскиот дијалектен атлас. Скопје: ИМЈ.
- [8] Видоески, Божидар (прир. М. Марковиќ). 2001. Дијалектологија на македонскиот јазик 1. Скопје: Филолошки факултет „Блаже Конески“.
- [9] Видоески, Божидар (прир. М. Марковиќ). 2007. Дијалектологија на македонскиот јазик 2 (карактеристики на македонските дијалекти). Скопје: Филолошки факултет „Блаже Конески“.
- [10] Гербран, Ален; Шевалие, Жан. 2005. Речник на симболите. Скопје:

Табернакул.

- [11] Китевски, Марко. 1989. Прилози за македонскиот фолклор. Скопје: Култура.
- [12] Конески, Блаже. 1954. Граматиката на македонскиот литературен јазик, дел II. Скопје: Просветно дело.
- [13] Конески, Блаже. 1982. Историја на македонскиот јазик. Скопје: Култура.
- [14] Конески, Кирил. 1995. Зборообразувањето во современиот македонски јазик. Скопје: Бона.
- [15] Маленко, Б. 2007. Штипскиот говор. Посебни изданија, кн. 50. Скопје: ИМЈ.
- [16] Пеев, Коста. 1970. За македонската дијалектна лексика. Скопје: ИМЈ.
- [17] Спасов, Д. 2012. Општа ентомологија. Штип: Универзитет „Гоце Делчев”.
- [18] Тресидер, Ц. 2001. Речник на симболи. Скопје: ТРИ.
- [19] ТРМЈ – Толковен речник на македонскиот јазик, том I, II, III, IV, V. ИМЈ, Скопје 2003- 2012
- [20] Цветановски, Гоце. 2001. Глаголите со значење менување на влакно кај добитокот во дијалектите на македонскиот јазик. Скопје: ИМЈ.

Литература на латиница:

- [1] Bezljaj, France. 1976-2005. Etimološki slovar slovenskega jezika. Ljubljana.
- [2] Kamings T, Endru. 2004. Sve o simbolima. Beograd: Narodna knjiga-Alfa.
- [3] Klaič, Bratoljub. 1966. Veliki rječnik stranih riječi. Zagreb: Zora.
- [4] Maceljski, Milan. 1999. Poljoprivredna entomologija. Čakovec: Zrinski.
- [5] Skok, Petar. 1971-74. Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika. Zagreb: JAZU.
- [6] Snoj, Marko. 1997. Slovenski etimološki slovar. Ljubljana: Mladinska knjiga.

**ПОТЕКЛО, АДАПТАЦИЈА И СЕМАНТИКА
НА ТУРСКИОТ СУФИКС -ди/-ти
/-DI/ (-d₁, -d_i, -du, -d_ü, -t₁, -t_i, -tu, -t_ü) ВО МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК**

Апстракт

Македонскиот и турскиот народ живееле заедно пет века и влијанието на турскиот јазик врз македонскиот јазик е големо. Турскиот јазик влијаел врз морфологијата на македонскиот јазик. Влијанието на турскиот јазик врз морфолошкиот систем на македонскиот јазик се гледа особено во внесување на нови суфикси како што е -ди/-ти /-DI/ (-d₁, -d_i, -du, -d_ü, -t₁, -t_i, -tu, -t_ü). Пр. бегендиса, бојадиса, шашардиса, сакалдисува, ујдисува и сл. Во овој труд ќе се анализираат потеклото, адаптацијата и семантиката на турскиот суфикс -ди/ти (-d₁, -d_i, -du, -d_ü, -t₁, -t_i, -tu, -t_ü) во турскиот и во македонскиот јазик.

Клучни зборови: *македонски, турски, турски суфикс -du/-mu, семантика*

Marija LEONTIK²

**ORIGIN, ADAPTATION AND SEMANTICS
OF THE TURKISH SUFFIX -ди/-ти /-DI/ (-d₁, -d_i, -du, -d_ü)
IN THE MACEDONIAN LANGUAGE**

Abstract

Macedonian and Turkish people had lived together for five centuries and Turkish influence on the Macedonian language is enormous. The Turkish language has greatly influenced the Macedonian morphology. The influence of the Turkish on the morphological system of the Macedonian language is particularly evident in the introduction of new suffixes like -ди/-ти /-DI/ (-d₁, -d_i, -du, -d_ü, -t₁, -t_i, -tu, -t_ü). For ex. бегендиса, бојадиса, шашардиса, сакалдисува, ујдисува and so on. In this study I shall discuss the origin, adaptation and the semantic properties of the Turkish suffix -ди/-ти /-DI/ in the Macedonian language.

Key words: *Macedonian language, Turkish language, Turkish suffix -du/-mu, semantics of -du/-mu.*

¹ Филолошки факултет, Универзитет „Гоце Делчев“, Штип

² Faculty of Philology, Goce Delcev University – Stip

I. Вовед

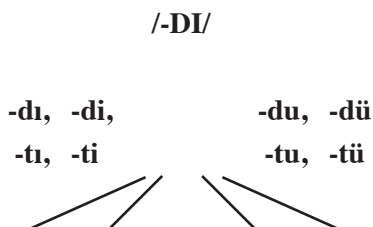
Во текот на неколкувековниот јазичен контакт на македонскиот со турскиот јазик навлегувањето на турските суфикси се одвивало паралелно со навлегувањето на турските лексички заемки. Општопознато е дека јазиците во контакт најбрзо ги примаат и најдолго ги чуваат лексичките заемки, а најтешко ги примаат и најбргу ги губат морфолошките заемки во својот јазичен систем. Од овој аспект е интересно влијанието на турскиот јазик на глаголите во македонскиот јазик преку суфиксот -ди/ти.

II. Потекло на турскиот суфикс -ди/-ти /-DI/ (-d_ı, -d_i, -du, -d_ü, -t_ı, -t_i, -tu, t_ü) и негова адаптација во македонскиот јазик

1. Потекло на турскиот суфикс -ди/-ти /-DI/

Турскиот суфикс -ди/-ти /-DI/ (-d_ı, -d_i, -du, -d_ü, -t_ı, -t_i, -tu, -t_ü) е стар суфикс што покажува голема продуктивност при образување на глаголи што изразуваат дејство во минато определено свршено време.

Поради природата на вокалите кои се тесни во овој суфикс (/ɪ/, /i/, /u/, /ü/) и консонантите кои имаат свој звучен и беззвучен пар (/d/, /t/), овој суфикс во современиот турски јазик се јавува со следниве осум варијанти: -d_ı, -d_i, -du, -d_ü, -t_ı, -t_i, -tu, -t_ü.

Овие суфиксни варијанти во турскиот јазик се додаваат на коренот или основата на зборот според вокална и консонантска хармонија. Според големата вокална хармонија, ако во последниот слог од коренот или основата се наоѓаат меките вокали /e/, /i/, /ö/, /ü/, се додаваат варијантите -d_i, -d_ü, -t_i, -t_ü (пр. *çekt_i*: повлече; *çizd_i*: нацрта; *dönd_ü*: врати; *düşt_ü*: падна), а доколку во последниот слог се присутни тврдите вокали /a/, /ı/, /o/, /u/, се користат варијантите -d_ı, -du, -t_ı, -tu (пр. *ka_ıynadı*: зовре; *ısıttı*: стопли; *doydu*: најаде; *yuttu*: голтна). Според малата вокална хармонија, ако во последниот слог од основата ги има меките вокали /e/, /i/ се додаваат суфиксните варијанти -d_i, -t_i (пр. *geld_i*: дојде; *gitt_i*: отиде), доколку во последниот слог се наоѓаат вокалите /ü/, /ö/ се користат варијантите -d_ü, -t_ü (пр. *güld_ü*: се насмеа; *dökt_ü*: истури), доколку во последниот слог ги има вокалите /a/, /ı/ се применуваат варијантите -d_ı, -t_ı (пр. *kaldı*: остана; *bıktı*: му здодеа), а доколку во последниот слог ги има вокалите /o/, /u/ следат варијантите

-du, -tu (пр. *doldu*: се наполни; *kustu*: поврати). Според консонантската хармонија, доколку коренот или основата завршуваат со звучен консонант (/b/, /c/, /d/, /g/, /j/, /v/, /z/) и сонант (/l/, /m/, /n/, /r/, /y/, /ğ/) се додаваат варијантите -di, -di, -du, -dū што почнуваат со консонантот /d/ (пр. *geddi*: продупчи; *civdi*: отскокна; *yazdi*: напиша; *buldu*: пронајде; *umdu*: очекува; *söndü*: згасна; *oturdu*: седна; *uydu*: приспособи; *yağdi*: заврна), а доколку основата завршува со безвучен консонант (/p/, /ç/, /t/, /k/, /ş/, /f/, /s/, /h/) се користат аломорфите -ti, -ti, -tu, -tū што имаат иницијално /t/ (пр. *öptü*: бакна; *ölçtü*: измери; *unuttu*: заборави; *baktı*: погледна; *pıştı*: испече; *sustu*: замолкна).

Според туркологот Мухарем Ергин (1998: 298-299), овој суфикс во старотурскиот јазик ги имал варијантите -di, -di, -ti, -ti. Во староанадолскиот турски јазик најмногу се употребувале варијантите -di, -di, а понекогаш варијантите -ti, ti. Другите варијанти на овој суфикс (-du, -dū, -tu, -tū) се развиле во османско-турскиот јазик, кога редовно почнале да се применуваат вокалната и консонантската хармонија, но се утврдиле дури при крајот на овој период. Денес во современиот турски јазик се користат сите осум варијанти на овој суфикс кои се утврдиле во османско-турскиот јазик.

Иако во османско-турскиот јазик, во периодот кога се презеле турцизмите, постоеле осумте суфиксни варијанти, при преземањето во македонскиот јазик се сретнуваат само две варијанти: -di (-ди) и -ti (ти).

Во македонскиот јазик се сретнуваат лексички заемки со скратените изворни варијанти -ди/-ти во помал број. Лексичките заемки со изворниот суфикс се покарактеристични за архаизмите и се сретнуваат во неколку примери како што се: *се азди*, *битти*, *се избербати* и слично.

Изворните варијанти -ди/-ти се адаптирале со поврзување со разновидни суфикси во македонскиот јазик, при што се добиле хибридни полиморфемни суфикси што се најприсутни во стандардниот македонски јазик.

2. Адаптација на турскиот суфикс -ди/-ти /-DI/ во македонскиот јазик

На почетокот во македонскиот јазик навлегувале лексички заемки со изворни варијанти на суфиксот -ди/-ти. Како што овие лексеми станувале популарни и си го утврдувале своето место во лексичкиот фонд на македонскиот јазик, паралелно од страна на народот доживувале адаптација.

Адаптацијата на турскиот суфикс -ди/-ти (-di, -di, -du, -dū, -ti, -ti, -tu, -tū) во македонскиот јазик се правела со поврзување со суфикси во македонскиот јазик, при што се добивале хибридни полиморфемни суфикси коишто придонесле овие суфикси да опстанат во македонскиот јазик. При создавањето на овие полиморфемни суфикси се јавиле неколку варијанти затоа што македонскиот јазик не бил нормиран. По стандардизацијата на македонскиот јазик сите тие варијанти останале во дијалектите, разговорниот јазик и народното творештво, а во современиот македонски јазик се стандардизирале. Сепак, должни сме да

укажеме дека и овие стандардизирани форми во пишаниот литературен јазик сè помалку се употребуваат, а почесто се применуваат во разговорниот јазик и во дијалектите.

2.1. Адаптација на турскиот суфикс -ди/-ти (-dı, -dî, -du, -dû, -ti, -tî, -tu, -tû) во македонскиот јазик за изразување на минато определено свршено време: Изворната варијанта -ди/-ти се адаптирала со поврзување со грчкиот суфикс -са, при што се добил хибридниот суфикс -диса/-тиса. Овој хибриден суфикс е најприсутен во стандардниот македонски јазик и влијаел на опстанувањето и одржувањето на лексемите со овој суфикс во македонскиот јазик (пр. *бајалдиса*).

Во стандардизираниот македонски јазик е прифатено следново: доколку коренот или основата завршуваат на самогласка (/a/, /e/, /i/, /o/, /y/), звучна согласка (/b/, /v/, /g/, /d/, /f/, /j/, /z/, /s/, /c/) или сонант (/j/, /l/, /љ/, /m/, /n/, /њ/, /p/) да се употреби звучната варијанта -ди (пр. *бојадиса*, *боздиса*, *далдиса*), а доколку коренот или основата завршуваат со безвучна согласка (/p/, /ф/, /к/, /т/, /ќ/, /ш/, /с/, /ц/, /ч/, /х/) да се примени безвучната варијанта -ти (пр. *шаитиса*). Во литературниот македонски јазик најголемиот број именки со суфиксот -ди/-ти се градени според овој принцип.

Но во разговорниот јазик и во дијалектите се забележуваат отстапувања што се изразуваат како обопштување на варијантата -диса/-тиса.

Обопштувањето на варијантата -диса се реализира со асимилација на безвучната согласка на која завршува коренот или основата (пр. *меракдиса* < мерак + диса). Но при обопштување на варијантата -диса се јавуваат најмалку прифатливи примери поради отсуство на едначење по звучност. Бројот на ваквите примери е многу мал.

Обопштувањето на варијантата -тиса реално би било да се очекува да се реализира со асимилација на звучната согласка на која завршува коренот или основата, но во нашиот материјал не наидовме на такви примери. Обопштување на варијантата -тиса во нашиот материјал се јавува кај единечни примери кај кои коренот или основата, кога завршуваат на вокал, ја добиваат варијантата -тиса (пр. *денетиса*).

Полиморфемниот суфикс -диса/-тиса ги има следниве варијанти кои се создале како резултат на скратените или адаптираните варијанти:

- **Полиморфемниот суфикс -диса** е адаптирана варијанта на турскиот суфикс -ди што се користи во литературнојазичната норма. Пр. *бегендиса*, *боздиса*, *бојадиса*, *даврандиса*, *далдиса*, *кајдиса*, *ујдиса*, *шашардиса* и сл.
- **Полиморфемниот суфикс -дисе** е видоизменета форма на адаптираната варијанта -диса што се користи најчесто во дијалектите. Пр. *ашладисе*, *даврандисе*, *далдисе*, *кабјардисе*, *кавјардисе*, *кајдисе*, *кандардисе*, *каплјадисе*, *качјардисе* и сл.
- **Полиморфемниот суфикс -тиса** е адаптирана варијанта на турскиот суфикс -ти што се користи во литературнојазичната норма. Пр. *алаитиса*,

апсетиса, бактиса, бастиса, битиса, денетиса, диктиса, шаштиса и сл.

- **Полиморфемниот суфикс -тисе** е видоизменета форма на адаптираната варијанта -тиса што се користи најчесто во дијалектите. Пр. *куноштисе* и сл.

2.2. Адаптација на турскиот суфикс -ди/-ти (-di, -di, -du, -dū, -ti, -ti, -tu, -tū) во македонскиот јазик за изразување на минато определено несвршено време: Изворната варијанта -ди во најголем број примери се адаптирала со поврзување со грчкиот суфикс -са и словенскиот суфикс -ува, кој е еден од суфиксите за градење на несвршени глаголи, при што се добил хибридниот суфикс -дисува. Само во неколку примери изворната варијанта -ди се адаптирала со поврзување со грчкиот суфикс -са и словенскиот суфикс -ва, кој е исто така суфикс за градење на несвршени глаголи при што се добил хибридниот суфикс -дисава. Хибридниот суфикс -дисува е најприсутен во стандардниот македонски јазик и влијаеше на опстанувањето и одржувањето на лексемите со овој суфикс во македонскиот јазик (пр. *бајалдисува*).

Полиморфемните суфикси -дисува и -дисава ги имаат следниве варијанти кои се создале како резултат на скратените или адаптираните варијанти:

- **Полиморфемниот суфикс -дисава** е адаптирана варијанта на турскиот суфикс -ди што се користи во литературнојазичната норма, но се сретнува во многу мал број примери. Пр. *ујдисава* и сл.
- **Полиморфемниот суфикс -дйсава** е видоизменета форма на адаптираната варијанта -дисава што во ограничен број се сретнува во дијалектите. Пр. *каздйсава* и сл.
- **Полиморфемниот суфикс -дишава** е видоизменета форма на адаптираната варијанта -дисава што во ограничен број се сретнува во народното творештво. Пр. *бендишава* и сл.
- **Полиморфемниот суфикс -дисва** е скратена форма на адаптираната варијанта -дисува или -дисава што се користи најчесто во дијалектите. Пр. *аздисва, кевѐрдисва, сајдисва, удисва, бојадисва* и сл.
- **Полиморфемниот суфикс -дисува** е адаптирана варијанта на турскиот суфикс -ди што се користи во литературнојазичната норма. Пр. *аздисува, бајалдисува, бендисува, боздисува, бојадисува, далдисува, казандисува* и сл.
- **Полиморфемниот суфикс -тисува** е адаптирана варијанта на турскиот суфикс -ти што се користи во литературнојазичната норма. Пр. *бактисува, бастисува, битисува, кунуштисува, раатисува, саклетисува* и сл.
- **Полиморфемниот суфикс -дисуве** е видоизменета форма на адаптираната варијанта -дисува што се користи најчесто во дијалектите. Пр. *аздисуве, ашладисуве, бислидйсуве, бујурдйсуве, кйскандйсуве, докундйсуве* и сл.
- **Полиморфемниот суфикс -тисуве** е видоизменета форма на адаптираната варијанта -тисува што се користи најчесто во дијалектите. Пр. *бйстисуве,*

раатисувe и сл.

- **Полиморфемниот суфикс -дисуе** е скратена форма на видоизменетата форма -дисувe што се користи најчесто во дијалектите. Пр. *аздисуе*, *мерендисуе* и сл.
- **Полиморфемниот суфикс -тисуе** е скратена форма на видоизменетата форма -тисувe што се користи најчесто во дијалектите. Пр. *алаштисуе*, *батисуе*, *саштисуе* и сл.

III. Семантика на турскиот суфикс -ди/-ти /-DI/ во турскиот и во македонскиот јазик

Суфиксот -ди/-ти (-dı, -di, -du, -dū, -tı, -ti, -tu, tū) во турскиот јазик главно означува дека дејството на глаголот се извршило пред моментот на зборување и дека говорителот како сведок сигурно знае дека дејството е завршено. Со овој суфикс во турскиот јазик се гради минато определено свршено време (*belirli geçmiş zaman, görülen geçmiş zaman*).

При навлегувањето во македонскиот јазик, турскиот суфикс -dı, -di, -du, -dū, -tı, -ti, -tu, -tū се утврдил само со варијантите -ди/-ти, кои кај еден дел примери ја задржале истата функција, но воедно кај друг дел примери добиле и специфични функции.

Турскиот суфикс -ди/-ти во македонскиот јазик се адаптирал со одреден број суфикси кои го заокружуваат значењето или даваат дополнително значење. Значи, кај сите турцизми со суфиксот -ди/-ти глаголот нема значење на минато определено свршено време. Турцизмот со суфиксот -ди/-ти го задржува ова значење доколку при адаптацијата добил дополнителен суфикс за минато определено свршено време, но ако при адаптацијата добил дополнителен суфикс за минато определено несвршено време, тогаш глаголот доживува промена и означува минато определено несвршено време.

Турцизмите со суфиксот -ди/-ти што го добиваат суфиксот -са, -се означуваат свршени глаголи, а во однос на семантиката развиваат специфични нијанси, како што се: изврши дејство што е означено со основата (пр. се ашладиса); изврши дејство со помош на тоа што е означено со основата (пр. се бојадиса); направи некој или нешто да добие обележје означено со основата (пр. кабардиса); стане тоа, добие особина на тоа што е означено со основата (пр. се шеќердиса); го добие, го пројави тоа што е означено со основата (пр. леќедиса); се доведе во состојба во врска со значењето на основата (пр. назландиса); се најде во состојбата означена со основата (пр. сакалдиса).

Турцизмите со суфиксот -ди/-ти што го добиваат суфиксот -ува означуваат несвршени глаголи, а во однос на семантиката развиваат специфични нијанси, како што се: извршува дејство што е означено со основата (пр. капладисува); извршува дејство со помош на тоа што е означено со основата (пр. се

бојадисува); прави некој или нешто да добие обележје означено со основата (пр. чурудисува); станува тоа, добива особина на тоа што е означено со основата (пр. шеќердисува (се)); го добива, го пројавува тоа што е означено со основата (пр. сџкуветлиндисува); се доведува во состојба во врска со значењето на основата (пр. се раатисува); се наоѓа во состојбата означена со основата (пр. еглендисува).

IV. Осамостојување на турскиот суфикс -ди/-ти /-DI/ од лексичките заеми во македонскиот јазик

1. Турски лексички заеми образувани со суфиксот -ди/-ти /-DI/ кои влијаеле на осамостојувањето на турските суфикси од лексичките заеми во македонскиот јазик

Во македонскиот јазик од турскиот јазик како лексички заеми се навлезени голем број глаголи образувани со суфиксот -ди/-ти. Многубројните и разновидни лексички заеми со суфиксот -ди/-ти влијаеле на негово осамостојување во македонскиот јазик. За суфиксот -ди/-ти е карактеристично што во сите примери се јавува со адаптираните варијанти за минато определено свршено време и минато определено несвршено време, а тие влијаеле и на осамостојувањето на овој турски суфикс во македонскиот јазик.

1.1. Адаптирани турски лексички заеми образувани со суфиксот -ди/-ти (-di, -di, -du, -dū, -ti, -ti, -tu, -tū) кои изразуваат минато определено свршено време: се глаголи кои често се сретнуваат во разговорниот јазик, дијалектите и во народното творештво. Такви се глаголите: *аздиса (се)* < тур. *azdı*; *азирдиса (си)* < тур. (h)*azır(la)dı*; *алаштиса (се)* < тур. *alıştı*; *апсетиса* < тур. (h)*apsetti*; *артиса* < тур. *arttı*; *ариладиса* < тур. *aşıladi*; *аиладиса (се)* < тур. *aş(ı)ladı*; *бајалдиса* < тур. *bayıldı*; *бакардиса* < тур. *bakır(la)ştı*; *боктиса (се)* < тур. *bıktı*; *бастиса* < тур. *bastı*; *батиса* < тур. *battı*; *батрдиса* < тур. *batırdı*; *баиладиса* < тур. *ba(ğ)ısladı*; *бегендиса* < тур. *be(ğ)eñdi*; *бездиса (се)* < тур. *bezdi*; *битиса (се)*, *биттиса* < тур. *bitti*; *боздиса* < тур. *bozdu*; *бојадиса (се)* < тур. *boyadı*; *бѣрѣштисе* < тур. *barıştı*; *даврандиса (си)* < тур. *davrandı*; *далдиса* < тур. *daldı*; *дандисат* < тур. *da(da)ñdi*; *дејдиса* < тур. *geldi*; *денедиса* < тур. *denedi*; *диктиса* < тур. *dikti*; *доандиса* < тур. *dayandı*; *докундиса* < тур. *dokundu*; *дуздиса (се)* < тур. *düzdü*; *дујдиса (се)* < тур. *duydu*; *џувендиса* < тур. *güvendi*; *зиптисат* < тур. *zap(tet)ti*; *избербати (се)* < тур. *berbattı*; *илиндиса* < тур. *e(ğ)lendi*; *имрендиса (се)* < тур. *imrendi*; *испатландиса (сџ)* < тур. *ispatladı*; *исчакардиса* < тур. *çıkardı*; *јиптирдиса* < тур. *yaptırdı*; *јарадиса* < тур. *yaradı*; *јурудиса* < тур. *yürüdü*; *кабардиса* < тур. *kabardı*; *каврадиса* < тур. *kıvradı*; *казандиса* < тур. *kazandı*; *каздиса (се)*, *кџздиса* < тур. *kızdı*; *кајдиса* < тур. *kıydı*; *кандардиса* < тур. *kandırdı*; *кандиса (се)* < тур. *kandı*; *каноштиса* < тур. *konuştu*; *капладиса* < тур. *kapladı*; *каптиса (се)* < тур. *kaptı*; *каскандиса* < тур. *kıskandı*;

катандиса < тур. kat(l)andı; *кондиса (се)* < тур. konu; *конушитиса (се)* < тур. konuştı; *коптиса* < тур. koptu; *крктиса* < тур. kırktı; *кулундрисе* < тур. kullandı; *куношитисе (си)* < тур. konuştı; *курдиса (се)* < тур. kurdu; *куџ'акладиса (сѳ)* < тур. kucakladı; *каѡардисе* < тур. kavurdu; *каѳардисе* < тур. kaşırđı; *лекедиса* < тур. leke(len)di; *меракдиса* < тур. merak(lan)dı; *назландиса* < тур. nazlandı; *н'емладѳ (са)* < тур. nemlendi; *нишандиса* < тур. nişan(lan)dı; *откуртули(се)* < тур. kurtuldu; *раатиса (се)* < тур. ra(h)at(la)dı; *сајдиса* < тур. saydı; *сакалдиса* < тур. sıkıldı; *салдиса* < тур. saldı; *сардиса* < тур. sardı; *сашитиса* < тур. şaştı; *севдиса* < тур. sevdi; *сиктердиса* < тур. siktirdi; *соклетисат* < тур. sıkıldı; *сурдиса* < тур. sür(dür)di; *танадиса* < тур. tanıdı; *тептиса* < тур. tepti; *кефледиса (се)* < тур. ke(yi)fle(n)di; *узатиса* < тур. uzattı; *узундисат* < тур. uzun(laş)tı; *ујдиса (се)* < тур. uydu; *ал'андиса (се)* < тур. alındı; *чактиса (се)* < тур. çaktı; *чалдиса (се)* < тур. çaldı; *чурудиса* < тур. çürüdü; *шашардиса (се)* < тур. şaşırdı; *шашитиса (се)* < тур. şaştı; *шекердиса (се)* < тур. şeker(len)di и др.

1.2. Адаптирани турски лексички заемки образувани со суфиксот -ди/-ти (-di, -di, -du, -dü, -tı, -ti, -tu, -tü) кои изразуваат минато определено несвршено време: се глаголи кои се сретнуваат во разговорниот јазик, дијалектите и во народното творештво. Такви се глаголите: *аздисува* < тур. azdı; *алашитисѳе* < тур. alıştı; *артирисува* < тур. arttı; *ашладисува* < тур. aş(ı)ladı; *ашардисуве* < тур. aşırđı; *бајалдисува* < тур. bayıldı; *бактисува (се)* < тур. bıkı; *бастисува* < тур. bastı; *батѳсува* < тур. battı; *баишладисува* < тур. ba(ğ)ışladı; *бендисува (се)* < тур. be(ğ)endi; *бислидисуве* < тур. besledi; *битисува (се)* < тур. bitti; *боздисува (се)* < тур. bozdu; *бојадисува (се)* < тур. boyadı; *бујурдисуве* < тур. buyurdu; *батардисуве* < тур. batırdı; *гичиндисуве* < тур. geçindi; *далдисува* < тур. daldı; *дандисува* < тур. da(da)ndı; *докундисува* < тур. dokundu; *дуздисуве (сѳ)* < тур. düzdü; *дујдисува (се)* < тур. duydı; *даврандисуве* < тур. davrandı; *еглендисува* < тур. eğlendi; *зурлудисуве (сѳ)* < тур. zorla(n)dı; *ил'андисуве (сѳ)* < тур. eğlendi; *кабардисува* < тур. kabardı; *каврадисува* < тур. kıvradı; *казандисува* < тур. kazandı; *каздисува* < тур. kızdı; *кајдисува* < тур. kıydı; *калдисува* < тур. kaldı; *кандардисува* < тур. kandırdı; *кандисува (се)* < тур. kandı; *капладисува* < тур. kapladı; *каскандисува* < тур. kışkandı; *кахарландисува (са)* < тур. kahırlandı; *кевѳрдисва* < тур. kıvırdı; *куветлиндисува (сѳ)* < тур. kuvvetlendi; *кулундрисуве* < тур. kullandı; *кундисува* < тур. konu; *конушитисува* < тур. konuştı; *курдисува (се)* < тур. kurdu; *курулдисуве* < тур. kuruldu; *карвадисува* < тур. kavurdu; *карашитѳсува* < тур. karıştı; *лекедисува* < тур. lekелendi; *мерендисѳе (се)* < тур. mera(kla)ndı; *назландисува* < тур. nazlandı; *нишандисува* < тур. nişan(lan)dı; *раатисува* < тур. ra(h)at(la)dı; *сајдисува* < тур. saydı; *сакалдисува (се)* < тур. sıkıldı; *салдисува* < тур. saldı; *сардисува* < тур. sardı; *сашитисува (се)* < тур. şaştı; *сиктердисува* < тур. siktirdi; *сандардисуве* < тур. usandı; *кевердисва* < тур. kıvırdı; *удисва* < тур. uydu; *ујдисава* < тур. uydu; *чактисува (се)* < тур. çaktı;

чалдисува (*ce*) < тур. *çaldı*; *чурудисува* < тур. *çürüdü*; *ч'ктисуве* < тур. *çaktı*;
шашардисува (*ce*) < тур. *şaşırdı*; *шаитисува* (*ce*) < тур. *şaştı* и др.

2. Осамостојување на суфиксот -ди/-ти /-DI/ од лексичките заемки со негово додавање на зборови во македонскиот јазик

Осамостојувањето на турските суфикси во македонскиот јазик е многу покарактеристично за суфиксите кои градат именки и придавки, но во мал број примери се забележува осамостојување и на турскиот суфикс -ди/-ти кој гради глаголи.

Во нашиот корпус забележавме дека осамостоениот суфикс -ди/-ти со додавање на зборови во македонскиот јазик гради свршени глаголи, а не наидовме на примери каде што гради несвршени глаголи.

Осамостоениот суфиксот -ди/-ти успеал да ги изгради следниве свршени глаголи: *јурушитиса* < им. јуруш + анал. суф. -тиса; *кардиса* < гл. кар(а) + анал. суф. -диса; *ка̀ткка̀дйса* < им. катка + анал. суф. -диса; *тевнадиса* (*ce*) < им. тевна + анал. суф. -диса и др.

3. Осамостојување на суфиксот -ди/-ти /-DI/ (-di, -di, -du, -dū, -ti, -ti, -tu, -tū) од лексичките заемки со негово додавање на турцизми

Во македонскиот јазик се забележува во мал обем осамостојување на суфиксот -ди/-ти со негово додавање на зборови од македонско потекло по пат на аналогичја, но и на зборови од турско потекло со што се добиваат форми какви што не можат да се најдат во турскиот јазик.

Овој суфикс додаден на турски зборови по пат на аналогичја пак гради глаголи со истото значење, иако честопати за истиот поим веќе има постоен збор и во македонскиот и во турскиот јазик. Ова може да го илустрираме преку лексемата *гајледиса* (*ce*) со значење „се грижи“, што ја има создадено македонскиот народ со додавање на турскиот суфикс -ди/-ти на турскиот збор *гајле* (*gaile*: грижа), иако за истиот поим во македонскиот јазик постои зборот *грижи* (*ce*).

Во нашиот корпус забележавме дека осамостоениот суфикс -ди/-ти во македонскиот јазик со додавање на турцизми успеал да изгради и свршени и несвршени глаголи.

Суфиксот -ди/-ти по пат на аналогичја ги гради следниве свршени глаголи: *гајледиса* (*ce*), *загајледиса* (*ce*) < тур. им. *gaile*: грижа + анал. суф. -диса/-дйсе; *дамладиса*, *да̀младйсе* < тур. им. *damla*: срцев удар + анал. суф. -диса/-дйсе; *зиандйса* < тур. им. *zi(y)an*: штета + анал. суф. -диса; *јаландиса* < тур. им. *yalan*: лага + анал. суф. -диса; *сургундиса* < тур. гл. *sürgün*: прогоненик + анал. суф. -диса и др.

Суфиксот -ди/-ти по пат на аналогичја ги гради следниве несвршени глаголи: *гајледисува* (*ce*) < тур. им. *gaile*: грижа + анал. суф. -дисува; *дамладисува* < тур. им. *damla*: срцев удар + анал. суф. -дисува и др.

V. Заклучок

Во историскиот развој на македонскиот јазик се навлезени бројни турски лексички заемки со турскиот суфикс -ди/-ти /-DI/.

До стандардизацијата на македонскиот јазик суфиксот -ди/-ти се јавува со варијантите -диса, -дисе, -тиса, -тисе, -дисава, -дйсава, -дишава, -дисва, -дисува, -тисува, -дисуве, -тисуве, -дисуе, -тисуе. Овој суфикс во стандардизираниот македонски јазик се унифицира во суфиксот -диса/-тиса за изразување минато определено свршено време и во суфиксот -дисува за изразување минато определено несвршено време. Другите форми можат да се сретнат во македонските дијалекти.

Овој суфикс е важен бидејќи влијаел во прецизирањето на значењето на минато определено време и на минато неопределено време во македонскиот, во бугарскиот и во албанскиот јазик.

Библиографија

- [1] Ахмед, Октај (2008). *Вовед во морфологија на турскиот јазик*. Скопје: Филолошки факултет „Блаже Конески“.
- [2] Ergin, Muharrem (1988). *Türk Dil Bilgisi*. Istanbul: Bayrak Yayınları.
- [3] Čaušević, Ekrem (1996). *Gramatika suvremenoga turskog jezika*. Zagreb: Hrvatska svečilišna naklada.
- [4] Korkmaz, Zeynep (2009). *Türkiye Türkçesi Grameri-Şekil Bilgisi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- [5] Leontik, Mariya (2014). *Temel Türkçe Dil Bilgisi*. Skopje.
- [6] Настева, Јашар Оливера (2001). *Турските лексички елементи во македонскиот јазик*. Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“ - Скопје.

ЗА НЕКОИ ДИЈАЛЕКТНИ НАЗИВИ НА РАСТИТЕЛНИОТ СВЕТ ВО РАДОВИШКИОТ ГОВОР И НИВНАТА СИМБОЛИКА

Апстракт

Во овој труд ќе бидат разгледани некои дијалектни називи од областа на растителниот свет во Радовишко, а ќе се укаже и на нивната симболика, обичаите и верувањата кај локалното население поврзано со некои растенија. Оваа статија е дел од магистерскиот труд со наслов „Дијалектните називи на растителниот свет во радовишкиот говор и нивната симболика“ и претставува резултат од истражувањето добиено од дијалектните материјали собирани од радовишкиот говор за називите на растителниот свет. Овој труд има за цел да ги прикаже дијалектните називи на оние растенија кај кои се среќаваат дијалектни диференцијации меѓу македонскиот стандарден јазик и радовишкиот говор. Во овој труд ние издвоивме девет тематски подгрупи со по повеќе од десетина лексички единици во нив: тревки, билки; печурки; житни култури; цвеќиња; градинарски култури; овошки, овошни дрвја; зимзелени и листопадни дрвја; грмушки и индустриски култури. Дијалектните називи за тие растенија се прикажуваат на фонолошки план, морфолошки план, а доколку постои фразеолошки израз за нив и тој се дава во изворна форма. Во посебно поглавје *Прилози* се прикажуваат: приказни, песни, народни верувања и обичаи, старнски рецепти, поговорки и гатанки кои се запишани од испитаниците на радовишкиот регион, напишани на радовишки говор.

Клучни зборови: *радовишки говор, дијалектен назив, растение, етимологија, симбол*

Pačka TASEVA

DIALECTAL NAMES OF PLANTS IN RADOVIS SPEECH AND THEIR SYMBOLISM

Abstract: This article entitled „Dialectal names of plants in Radovis speech and their symbolism“ is a review of the research obtained from dialectal materials collected from Radovis speech names of plants. This paper aims to show dialectal names of plants in those who meet dialect differentiations between the Macedonian standard language and speech Radovis. In Radoviš region meet those plants which are not recorded dialect differentiations. These names of plants will not be discussed

in this paper, will be discussed only the names of the plants that meet dialect differentiations. In this paper we singled out nine thematic segmentations with more than a dozen lexical units in them: grasses, herbs; mushrooms; cereals; flowers; vegetables; fruits, fruit trees; evergreen and deciduous trees; shrubs and industrial crops. Dialectal names for these plant will show of phonological, morphological plan and were given phraseological expression. In a separate chapter of this paper entitled “Attachments” is displayed: stories, songs, folk beliefs and customs, proverbs and riddles that are recorded by respondents in the region of Radovis, Radovis written speech.

Key words: *Radovis speech, dialect name, plant, etymology, symbol*

1. Вовед

Предмет на анализа во овој труд се дел од дијалектните називи на флората, односно растителниот свет во радовишкиот говор и нивната симболика. Овој труд е дел од магистерски труд и претставува обид за презентација на називите и симболиката на растенијата во Радовишкиот регион. Кај некои растенија се забележуваат дијалектни диференцијации при нивното именување во радовишкиот говор и тие во однос на македонскиот стандарден јазик се разликуваат. Ќе ја прикажеме и етимологијата на одделни растенија, ќе образложиме со цитати дијалектни називи на растителниот свет во радовишкиот говор. Концептиски овој труд е поставен во магистерска теза, а тоа значи дека во воведниот дел ги прикажуваме основните карактеристики на Радовишкиот регион, кој е дел од штипско-струмичките говори. Дадени се регистрирани дијалектни форми на именувањата на растенијата. Покрај секое прикажување на дијалектното именување на растението е дадена и стандардната форма со латинскиот назив на растението. Секое дијалектно лексичко именување од секоја сегментирана тематска единица ќе биде детално разгледано и прикажано со примери, потоа и со прилози.

Во трудов сите фитоними ќе ги разгледаме од зборообразувачки и семантички аспект. Со проучувањето на дијалектната лексика од областа на растителниот свет се занимава и проф. д-р Маријана Киш, чии монографии и статии ќе ни бидат од огромна помош при изработката на овој труд.

2. Географски карактеристики на Струмичко-радовишката Котлина

„Струмичко-радовишката Котлина е ограничена со водоразделна линија на реката Струмица, која се протега по билата на планините: Беласица, Плауш, Конечка, Смордеш, Плачковица и Огражден, од каде што преку Кучката Клисура се спојува со водоразделот на планината Беласица. Таа е типична котлина која зафаќа 1482,8 км². Во неа се издвојуваат Радовишко Поле (во горниот дел на сливот), Струмичко Поле (во долниот дел на сливот на реката Струмица) и Дамјанско Поле. По долината на Бела Река и Тркајна се издвојуваат помалите: Попчевско Поле и Костуринско Поле. Во нив рамничарскиот дел зафаќа

околу 740,0 км², која се простира во хипсометрискиот појас од 150 до 500 м“ (Маркоски, 2006).

3. Население во Радовиш

„Според Пописот на населението во 2002 година, градот Радовиш имал 16 223 жители, а Општина Радовиш 28 244 жители. Густината на населеност во општината е 46 жит./км². Во градот главно живеат Македонци, како и турско и ромско население. Според Пописот на населението во 2002 година, во градот имало 16 223 жители и спаѓал во групата на средни градови. Етнички гледано, населението е составено од Македонци (13 991), Турци (1 927), Роми (181), Срби (60), Власи (20), Бошнаци (1), Албанци (1) и др.“ (Преземено од Државен завод за статистика на Република Македонија 1948 – 2002).

4. Југоисточно наречје

„Југоисточното наречје ги зафаќа деловите од македонската јазична територија источно и јужно од југоисточната граница на западното наречје. Во него влегуваат говорите јужно од линијата Скопје – Велес – Свети Николе – Злетово – Пробиштип, со тоа што на овчеполскиот дел границата со северното наречје е малку повлечена кон југ. Во оваа наречје се вклучени и говорите во солунско-воденскиот регион во Егејска Македонија и македонските говори во Пиринска Македонија“ (Бојковска, Минова-Ѓуркова, Пандев, Цветковски, 2008: 442). „Повеќето од старите особини, како што се: системот со слободен акцент, фонемата /x/, множинската наставка *-ове* кај именките, на еден ареал и наставката *-е* кај именките од машки род што завршуваат на мек или некогашен мек консонант, сп. *коне, маже, крае, сел'ане* и наставката *-ета* кај именките од среден род, сп. *прасета, пилета*, издиференцираната множина на *-а* именките од машки род: *два, пет, сто леба*, пазењето на помошниот глагол *сум* во 3 л. во перфектот, употребата на перфективен презент со повторливо значење, значително поархаичната конјугација по однос на западното наречје земено во целина, потоа структурата на синтагмата, местото на заменските клитики по однос на глаголот, источномакедонските говори ги поврзува во поголема или помала мера со граничните бугарски дијалекти. Овде ги имаме предвид, се разбира, и македонските дијалекти во Пиринска Македонија“ (Марковиќ, 2001: 21).

5. Штипско-струмички говори

„Според повеќе дијалектно-разликувачки особености, во југоисточното македонско наречје се изделуваат две поголеми дијалектни целини: **источна група на говори** и **јужна група на говори**. **Источната група на говори** ја претставуваат три помали дијалектни целини: штипско-струмички, малешевско-пирински и тиквешко-мариовски“ (Бојковска, Минова-Ѓуркова, Пандев, Цветковски, 2008: 444). Што значи, штипско-струмичките говори (во коишто се вбројува и радовишкиот говор) се дел од источната група на говори што спаѓа

под југоисточно наречје. „Една поголема целина во рамките на југоисточното наречје чинат штипско-струмичките говори, кои го опфаќаат централниот негов дел од Беласица па до границата со северното наречје на север. Главна одлика на тие говори е слободниот парадигматски акцент, сп. *ж'ена - ж'ени - ж'ената ж'ените, б'ерам, - бе'реш, - б'ере, - б'ереме, - б'ерете, - б'ерат*. Носовката **æ* овде е заменета со /a/ во сите позиции на збороформите, сп. *мака, рака*, и оваа црта нив ги поврзува со централниот дел на западното наречје, како и вокалното /*ñ*/. Но тие ја познаваат и фонемата /*ǎ*/, која е добена како континуант на */*ǵ*/ сп. *гѣта, сѣза*, понекаде на периферијата и /*ǎл*/: *сѣлза*. Во флексијата овие говори ги карактеризираат наставката -м во 1л. ед. На презентот кај сите глаголи: *викам, берам, носам*, и слевањето на глаголите од и-група со глаголите од е-група, сп. *береш – носеш, бере – носе*“ (Марковиќ, 2002: 22).

6. Карактеристики на штипско-струмичките говори (радовишки говор)

„Акцентот во штипско-струмичките говори е морфолошки утврден т.е. не се менува низ парадигмата, независно што може да стои на кој било слог од зборот“.

„Фонемата /x/ во одредени позиции е присутна во целото штипско-струмичко подрачје. На апсолутниот крај на зборот: *вид'ех, дојд'ех, врх, змех, глух* (Струмица); *ор'ах, вр'ах, мох* (Радовиш); *мех, мох, грах* (Штипско). Во Струмичко и делумно во Радовишко артикулацијата на овој глас е сè поинтензивна, додека во Кочанско и Штипско, особено во западниот дел, се слуша придушено (слабо), па дури и се губи, сп. *отид'о, сиром'а* (Штипско); покрај: *рек'о^x, ор'а^x*. Оваа особено е изразено во позиција пред согласка кога /x/ се јавува само во струмичките говори (бахча, бохча), делумно во Радовишко, додека во штипско-кочанските говори во оваа позиција редовно се испушта. Гласот /x/ во извесен број примери на целото подрачје, во позиција пред согласка поминал во /j/ сп. *нихно > нијно; чејли (<чехли); мајне (<махне); кијне (<кихне)* во Струмичко, Радовишко и Штипско.

„На морфолошки план овие говори ги покажуваат следниве особености: Во членската морфема за машки род се изгубило /-т/, сп. *брато, човеко, вѣко*. Во членуваните форми на придавките за машки род самогласката /и/ во група со /о/ преминува во дифтонг /ои/. Така, *белиот > белио > белјо; црв'енјо, зел'енјо*. (Марковиќ, 2001: 107 – 108)

7. Преглед на растенијата од ботанички аспект

Растенијата (лат. *Vegetabilla*) се едноклеточни или повеќеклеточни живи организми кои живеат прицврстено за земјата или почвата и се хранат од неа. За растителниот свет се вели дека е стар колку што е старо и човештвото. „Во сите култури тие се симбол на живата земја и на цикличката природа на раѓањето, смртта и преродбата“ (Тресидер, 2001: 213).

Науката којашто се занимава со изучување на растенијата се нарекува ботаника и „...претставува општа научна дисциплина за растенијата, изучувајќи ја нивната надворешна и внатрешна градба, законитостите на нивниот раст и развоток, животните функции, разновидноста на растенијата, нивната еволуција, класификација, распространување и користење“ (Илиева, 2011: 5). Во овој труд ќе го погледнеме растителниот свет, односно растенијата коишто се распространети во Радовишкиот регион, пред сè, од ботанички аспект. Од особена важност е да потенцираме дека дијалектната ботаничка лексика во радовишкиот говор е мошне богата, иако имаме и такви лексички единици кои се потполно исти (се изговараат и со ист акцент, имаат иста членувана и деминутивна форма) како и во македонскиот стандарден јазик.

Во светот се познати повеќе од 450 000 видови растенија. Тие се ботанички и научно класифицирани. Растителната дијалектна лексика што ја има во радовишкиот регион ќе ја погледнеме во овој труд класифицирана според научните и ботаничките особености. Сите дијалектни лексички единици кои ги има во радовишкиот говор од областа на растителниот свет во овој труд се сегментирани во тематски области со посебни поднаслови.

8. Градинарски култури

Поделбата на градинарските култури може да се изврши на различни начини, во зависност од тоа која заедничка карактеристика се зема предвид како основно мерило. Врз основа на класификацијата, сите градинарски видови се вбројуваат во редови и фамилии. „Посматрајќи научно, ботаничката класификација се базира на генетското сродство меѓу растенијата и нивната систематска припадност, земајќи го предвид еволуциониот пат и развој на одделните видови во усовршувањето на биолошкиот систем“ (Ѓорѓиевски, 2012: 8) градинарските видови се вбројуваат во редот на *Spermatophitae* (семенници, односно растенија со семе), во фамилијата на *Magnoliphitae* (скриеносемениците). Овде, во овој труд, ќе ги разгледаме најзначајните видови и подвидови на зеленчук. Ќе ги погледнеме монокотиледоните растенија, растенија кои се разликуваат со коренов систем, кај кои зародишното коренче обично престанува да расте и се заменува со дополнителни адекватни корења; кај монокотиледоните растенија стеблата се ретко разгранети и листовите најчесто го обвиткуваат стеблото. Потоа ќе ги погледнеме и дикотиледоните растенија кај кои коренчето на ембрионот обично станува главен корен, способен за долготраен опстанок.

„Лексиката што ги опфаќа хортикултурните термини има свои специфични црти. Нејзиниот етимолошки разновиден фонд може да помогне во одгатнувањето на некои прашања за културните врски на словенските народи со своите соседи Германи, Римјани и Грци во прасловенскиот период и за културните и за економските врски на Македонците во минатото и во поново време. Можеме да се увериме и во една општа вистина дека лексиката, лексичкиот фонд на еден јазик сведочи за предметите за кои говорат луѓето на една јазична заедница и за

влијанијата на други јазични заедници врз неа. По структура хортикултурната лексика е многу мобилна, многу повеќе се шири од еден народ до друг, а како систем отворена кон надворешните влијанија. Тука е причината што оваа група називи избилува со доста заемки“ (Киш, 1996: 110).

Благодарение на лексичкиот фонд што ги опфаќа хортикултурните термини, ние можеме да дознаеме многу повеќе за меѓусебните или непосредните врски на словенските народи (а, секако, и на Македонците) со останатите нивни соседни цивилизации. Освен тоа, можеме да дојдеме и до информации за тоа колку луѓето преку јазичната врска што се остварува благодарение на називите на хортикултурата имаат заеднички црти и си влијаат едни на други. Овде, во овој труд, ќе ги прикажеме оние хортикултурни растенија кај кои постојат дијалектни диференцијации и кои ги има, се одгледуваат, во Радовишкиот регион. При прикажувањето на истите, истакнувањето на дијалектните диференцијации, описот на растенијата, како и потеклото на некои од називите на растенијата, ќе користиме литература од д-р Маријана Киш, од Драгиша Миловановиќ, ќе го користиме и Македонскиот дијалектен атлас во издание на Институтот за македонски јазик „Крсте Мисирков“ каде што како еден од авторите и член на редакција се вбројува и мојот ментор проф. д-р Гоце Цветановски.

Маријана Киш истакнува дека „голем број лексеми се прасловенски или со општословенски ареал (боб, грав, диња, зелје, киселец, купус, леќа, лук, морков, репка, пипер, ’рдоква, сочиво, тиква, цвекло, чесен, штавеј)“ (Киш, 1996: 111). Освен тоа, Киш констатира дека „при анализата може да се забези дека најголем дел од заемките се од грчкиот (димњус, домати, карота, емоник, карде, кикиногули, кромид, лаана, лападец, магнонос, миродија, патати, пепун, першун, рипан, селен) или од турскиот јазик (албирице, ауч, бадатка, балка, бостан, ералмас, карпуз, каун, пазија, панцар, патлиџан, сакаска, таштабајка, топачка, трупка, френка)“ (Киш, 1991: 111).

9. Лук

Единствена хортикултура во Радовишкиот регион кај којашто не се среќаваат некои посебни дијалектни диференцијации во поглед на именувањето е лукот.

За ова растение во Радовишкиот регион се врзуваат многу обреди. Тој е една од главните состојки за лекаствата од алтернативната медицина и е незаменлив „зачин“ или состојка во некои традиционални јадења коишто се приготвуваат во Радовишкиот регион. Токму и за тоа одбравме да го прикажеме во овој труд. „За културата лук во македонските говори се регистрирани називите лук и чесен лук. Лук како општословенски и прасловенски назив има општомакедонски ареал. Формата лук се јавува во сите говори“ (Киш, 1996: 127).

Лукот потекнува од фамилијата на лукови Alliaceae, фамилија на монокотиледони растенија, од редот на Asparagales, ред на монокотиледонски

цветни растенија кои се нашироко распространети. „Лукот е народски позната и стара хортикултура со т.н. 'главица' која е составена од десет или повеќе чешниња. Има перјести листови кои растат во височина. Чеснињата од лукот можат да бидат со бела или црвеникава боја“ (Миловановиќ, 1983: 99).

На фонолошки план

И во македонскиот стандарден јазик и во радовишкиот говор името на оваа хортикултура се изговара потполно исто – лѹк. Бидејќи имаме едносложна именка, именка со еден слог, акцентот паѓа на тој одреден слог. Тој не се менува низ парадигма во дијалектиот назив, па имаме: лѹк; лѹкче; лѹко. Дијалектна диференцијација забележуваме единствено во членуваната форма од овој назив – лѹко. Во „Дијалектната лексика од областа на растителниот свет“ Киш пишува за етимологијата на називот *лук* и се согласува со Скок, Младенов, Махек и Фасмер: „Лексемата *лук* се смета за прасловенска заемка од старомакедонскиот јазик (стсл. *лоукъ*, старогерм. *lauka*, ствнем. *louh*). Махек го става во прединдоевропскиот супстрат (в. Скок II, 327; Младенов, 208; Махек, 278; Фасмер II, 531)“ (Киш, 1996: 127). Овде ќе додадеме дека за називот чѣсен (дел од главицата на лукот) во радовишкиот говор дијалектниот назив гласи чѣсне.

На морфолошки план

Еднинската форма од овој назив е во радовишкиот говор гласи лѹк, деминутивната лѹкче, а членуваната лѹкот. Називот не се среќава во множинска форма, а единствена дијалектна диференцијација забележуваме во членуваната форма кај дијалектниот назив, имаме губење на гласот *-т* од членот. Имено, „на морфолошки план овие говори (штипско-струмичките говори) ги покажуваат следниве особености: во членската морфема за машки род се изгубило *-т*, сп. брато, човеко, вѹко“ (Марковиќ, 2001: 108).

Фразеолошки израз

Ни лѹк јадѣл, ни на лѹк мирисѣл.

10. Симболиката на растенијата, на растителниот свет

За растителниот свет, за растенијата, се вели дека е стар колку што е старо и човештвото. Тресидер во својот „Речник на симболи“ пишува за симболот на растението: „Во сите култури тие се симбол на живата земја и на цикличката природа на раѓањето, смртта и преродбата“ (Тресидер, 2001: 213).

10. Симболот на лукот

При нашето истражување спроведено за собирање на материјали за изработка на овој труд забележавме дека растението, хортикултурата *лук* има

многу голема примена. Се користи во исхраната и има многу симболики поврзани со неговото име. Лукот е симбол за истерување на „лошите сили“, се верува дека има моќ да ги истера сите негативности, дека штити од многу болести и носи „добра среќа“. За симболот на лукот пишува и Тресидер во „Речник на симболите“: „Суеверен амблем на заштитничката сила во Јужна и Централна Европа уште од античките времиња. Се сметало дека тој има антимагнетски својства (римско верување), дека ги тера змиите, заштитува од секавица, од лош поглед и од вампири.

Обичајот да се закачуваат венци од лук во куќите имал заштитна симболика во тек на многу векови. Во Стара Грција, каде што миризбата на лукот предизвикувала одбивност, неговото цвакање било убедлив аргумент за да се зачува чедноста“ (Тресидер, 2001:142).

11. Прилози

Примената на лукот во радовишкиот регион

Луко ние нóгу го користеме у јаденињата. Ставаме го у френкарник, пинџур праеме со лук, и така си јадеме по некој пат, лукче со катк. Сееме го на-пролет, на ретче го сееме, ама не сееме по нóгу, само за нас, за дома за јадење.

Оште од старите е останало, те така сам слушнала, оти луко се ставал под праго на вратата, за коа ќе ти доваѓат гóске, вонка да ја оставаат лошата среќа и уроците, пред праго, да не ја фнесуваат дома, е за тавá се става лук под праго. Ама слушнала сам и дека се става под перницата на бебијната, за да не ги фаќало уроци, да! За луко знам и дека по нивите коа одат човеците, лук си носат у них, за да бегале змиите од них, да не одиле накај них змиите. А, знам и дека е нóгу полезен да се јаде, за притисоко било нóгу арно да се јаде лук, и ако те боле зап, стај си на забó и ќе ти помине.

Гатанка за лукот од радовишкиот регион

Дванајсе браќа под една кошула се скријале – лук.

Испитаник: Марија Тушева, родена 1953 год.

12. Заклучок

Овој труд ги разгледува прашањата поврзани со називите на некои растенија во Радовишко и ги прикажува дијалектните диференцијации меѓу македонскиот стандарден јазик и радовишкиот говор. Во него се даваат одговори на прашањата на *фонолошки план* во врска со:

- Местото на акцентот, односно акцентирањето на називите од растителниот свет во радовишкиот говор којшто најмногу придонесува за појавата на дијалектни диференцијации меѓу радовишкиот говор и македонскиот стандарден јазик;
- За акцентската парадигма на називите. Акцентот во радовишкиот говор, односно во штипско-струмичките говори (во коишто се вбројува и радовишкиот говор) не се менува низ парадигмата, иако може да стои на

кој било слог од зборот;

- Се прикажуваат различните називи за едно исто растение. Имено, во радовишкиот говор имаме сосема различни називи во споредба со македонскиот стандарден јазик за потполно исто растение, пример: во македонскиот стандарден јазик имаме пиперка, а во радовишкиот говор за истото растение го имаме називот чушка;
- Се разгледува етимологијата на растенијата;
- Се даваат стручни дефиниции од областа на дијалектологијата за да се објаснат одредени дијалектни диференцијации кои ги има во називите на растителниот свет во радовишкиот говор.

На *морфолошки план* дијалектните диференцијации ги разгледуваме од аспект на: еднинската форма, множинската, деминутивната и на членуваната форма на дијалектниот назив.

Се даваат и фразеолошки изрази за одредени растенија. Се објаснува за симболиката на одделни растенија од овој труд. Во дел од трудот насловен *Прилози* се прикажуваат информации за примената на растенијата во Радовишкиот регион, како и за народни верувања и обичаи и прикажуваме песни, гатанки, приказни и поговорки за одделни растенија.

Користена литература

- [1] Бојковска, Стојка; Минова – Ѓуркова, Лилјана; Пандев Димитар; Цветковски, Живко (2008). Општа граматика на македонскиот јазик. Скопје: Просветно дело АД.
- [2] Брашнарска, Светлана; Петров, Павле; Саракинова, Олгица; Цветанова, Невена (2009). Биологија за I година реформинано гимназиско образование. Скопје: Просветно дело АД.
- [3] Ванг, Мингфу; Санг, Шенгмин; Сун Хаванг, Луси; Хо, Чи – Танг (2009). БИЛКИ: предизвици во хемијата и биологијата. Скопје: Академски печат.
- [4] Vidojkovič, Zivka (1973). Zena I dom: Biljna apoteka. Beograd: Zavod za izdavačku delanost.
- [5] Видоески, Божидар (2001). Дијалектологија на македонскиот јазик I. Скопје: Филолошки факултет „Блаже Консеки“.
- [6] Видоески, Божидар (2007). Дијалектологија на македонскиот јазик II. Скопје: Филолошки факултет „Блаже Консеки“.
- [7] Гајдова, Убавка; Давкова-Ѓорѓиева, Светлана; Дрвошанов, Васил; Лаброска, Веселинка; Марковиќ, Маријан; Миленковска, Соња; Панчевска, Ангелина; Пеев, Коста; Стоевска-Денчова, Еленка; Цветановски, Гоце (2008). Македонски дијалектен атлас. Скопје: Пролегомена.
- [8] Гербран, Ален; Шевалие, Жан (2005). Речник на симболите. Скопје: Табернакул.
- [9] Ѓеорѓиевски, Милан (2010). Градинарство и цвеќарство (интерна скрипта).

- Штип: Универзитет „Гоце Делчев“.
- [10] Женг, Кун Ји; Лин, Џеин Кин; Хо, Чи – Танг (2009). Ориентални видови храна и растенија. Скопје: Табернакул.
- [11] Китевски, Марко (1997) Македонска народна лирика, обредни песни. Скопје: Институт за македонска литература при Филолошки факултет „Блаже Конески“.
- [12] Киш, Маријана (1996). Дијалектната лексика од областа на растителниот свет. Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“.
- [13] Киш, Маријана (2010). Лексички, зборообразувачки и морфосинтаксички особености на македонските дијалекти. Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“.
- [14] Конески, Блаже (1996). Историја на македонскиот јазик. Скопје: Детска радост.
- [15] Илиева, Верица (2012). Селекција на растенијата (општ дел). Штип: Универзитет „Гоце Делчев“.
- [16] Milovanović, Dragiša (1983). Atlas lekovitog bilja. Beograd: SIP – Srbija.
- [17] Пенушлиски, Кирил (1973) Трудови, семејни и хумористични песни. Скопје: Македонска книга.
- [18] Саздов, Томе (1997). Усна народна книжевност. Скопје: Детска радост.
- [19] Семјуелсон, Лиза; Хоган, Мајкл (2009). Шумски дрвја. Скопје: Издавачки центар „Три“.
- [20] Тресидер, Џек (2001). Речник на симболи. Скопје: Издавачки центар „Три“.
- [21] Цветановски, Гоце. 2004. Каршијачкиот говор – Скопско (со особен осврт на синтаксата). Скопје: ИМЈ.
- [22] Цветановски, Гоце. 2010. Говорот на Македонците во Мала Преспа. Скопје: ИМЈ.
- [23] Цветановски, Гоце. 2001. Глаголите со значење менување на влакно кај добитокот во дијалектите на македонскиот јазик. Скопје: ИМЈ.
- [24] СТУДИЈА за геодиверзитетот и геонаследството на Република Македонија и другите компоненти на природата: (биолошка и пределска разновидност) / [Милорад Јовановски, раководител на проектот; автори Благоја Маркоски ... [и др.]; соработници Митко Костадиноски ... [и др.]; уредник Благоја Маркоски]. - Скопје: Министерство за животна средина и просторно планирање, 2016. - 503 стр.: илустр.; 30 см.
- [25] Државен завод за статистика на Република Македонија 1948 – 2002.

ФОНЕТСКО-ФОНОЛОШКИ СИСТЕМ ВО ГРАДСКИОТ ВИНИЧКИ ГОВОР

Апстракт

Предмет на овој труд се фонетско-фонолошките карактеристики на говорот на населението во стариот дел на Винаца. Анализата е правена врз основа на говорот на три генерации, родени во три периоди: 1930 – 1940 година; 1960 – 1970 година.; родени по осамостојувањето на РМ. Преку извршениот преглед на вокалниот и консонантскиот систем констатирано е дека овој говор се вклопува во рамките на југоисточното наречје и во однос на појдовниот прозодиски систем не претрпел поголеми фонолошки промени, но се извршиле многу морфолошки промени, односно поместувања на местото на акцентот, при што извесни специфики се јавуваат во говорот на помладата генерација.

Клучни зборови: винички, говор, вокален систем, консонантски систем

Daniela RISTOVA²

PHONETIC AND PHONOLOGICAL CHARACTERISTICS OF THE SPEECH IN THE CITY OF VINICA

Abstract

The subject of this this work are the phonetic and phonological characteristics of the speech of the population that lives in the old part of Vinica. The analysis is based on the speech of three generations, born in three different periods: 1930-1940, 1960-1970, and people born after the recognition of Macedonia as autonomous state. Throughout the examination made about the vocal and consonantal system, it was noted that this speech fits in the frames of southeast dialect and concerning the starting prosodic system has not suffered bigger phonological changes, but only morphological changes were made. In other words displacing of the accent has been made, whereupon some specifics in the speech of younger population have arisen.

Keywords: Vinica's, speech, vocal, consonantal, system

¹ Филолошки факултет, Универзитет „Гоце Делчев“ – Штип

² Faculty of Philology, Goce Delcev University – Stip

ВОВЕД

Општина Винаца се наоѓа во Источна Македонија. Општината ја сочинуваат градот Винаца и уште 16 населени места. Општината има 19 938 жители (податок од 2002 год.). Го зафаќа југоисточниот дел од Кочанската Котлина. Од јужната страна е ограничена со северните падини на планината Плачковица, а на исток со падините на планината Голак. Центар на општината е градот Винаца. Покрај градот, општината ја сочинуваат уште шеснаесет села: Блатец, Виничка Кршла, Градец, Грљани, Драгобраште, Истибања, Јакимово, Калиманци, Крушево, Лаки, Лески, Липец, Пекљани, Трсино и Црн Камен.

Градот Винаца се наоѓа во подножјето на планината Плачковица, помеѓу планините Голак и Обозна, во југоисточниот дел на Кочанско-виничката Котлина, на северниот брег на реката Брегалница. Низ градот течат и повеќе помали реки, меѓу нив и реките Виничка и Градечка.

Градскиот винички говор го опфаќа територијалното подрачје на стариот дел на Винаца, т.е. пред да се случи миграцијата село – град околу средината на минатиот век. Имено, во 1948 год. бројот на жители во градот Винаца броел 2 568; во 1953 год. – 3 042; во 1961 год. – 4 048 жители. Од 1961 год., а особено во периодот 1971 – 1981 год. миграцијата село – град станува особено изразена и истата придонела во Винаца да се доселат поголем број жители од околните села, чијшто дијалект видно се разликува од градскиот винички говор.

Во овој труд ќе се осврнам на фонетско-фонолошките карактеристики на говорот на населението во стариот дел на Винаца, со тоа што анализата ќе ја правам врз основа на говорот на три генерации, родени во три периода: а) 1930 – 1940 г.; б) 1960 – 1970 г.; в) родени по осамостојувањето на РМ.

ВОКАЛЕН СИСТЕМ

Вокалниот систем во виничкиот градски говор е следниов:

и			у
	е	ѣ	о
		(а)	
		а	

По својот изговор, вокалите се блиски до изговорот во стандардниот јазик. Тие се јавуваат во сите позиции: почетна, медијална и финална позиција, при што не постојат случаи на редукција, освен во некои примери. Гласот ѣ се јавува во одделни случаи, т.е. како континуант на вокалното *л, во турските лексеми и како дел од секвенците со вокалното *р. Гласот (а) го ставам во загради, бидејќи не може во целост да се каже дека има функција на фонема, односно овој глас се јавува како алофон на фонемата /а/ и таквиот изговор се среќава во одделни зборови, но нивниот број е многу мал, па можам да речам дека изговорот на гласот (а) е на маргините од системот, забележан во минимален број примери.

КОНСОНАНТСКИ СИСТЕМ

Сонанти			
	л	р	м
	л'/љ		н
ј			њ
Опструенти			
п	б	ф	в
т	д		
ц	с	с	з
ч	џ	ш	ж
ќ	џ		
к	г	х	

Белешка: Во врска со фонемата /л'/, односно полумекиот изговор е карактеристика на постарата генерација и е во духот на историските процеси во македонските дијалекти, а мекиот изговор /љ/ се забележува кај помладата генерација.

ДИСТРИБУЦИЈА НА ФОНЕМИТЕ

Вокалот /и/ се изговара како и во стандардниот јазик, и може да се сретне во почетна, медијална и финална позиција:

- почетна позиција: *‘игра, ‘игла, игр’ачка, ‘иверица*;
- медијална позиција: *полов’ина, св’ири, сек’ира, виол’ина, к’исел*;
- финална: *ст’апови, г’рчеви, јун’аци* и др.

Вокалот /и/ во градскиот винички говор не подлежи на редукција и го има истиот изговор во позиција зад алвеоларните опструенти *ч, ж, ш*, пр: *жив’от, шир’ок, ч’ичо* и др. Поради тоа што губењето на интервокално /в/ не е случај во овој говор, вокалот /и/ не бележи никакви случаи на поинаква реализација, пр: *стапов’и, кошов’и, синов’и, глав’и*.

Во поглед на дистрибуција на вокалот /е/ нема некои особени ограничувања, т.е. тој се сретнува во сите позиции и тоа во: почетна (*ед’ен, ел’ен, ‘елка, ‘есен*), медијална (*зел’ен, в’ечер, интер’есен, жел’езо, врет’ено*) и финална (*н’етле, маг’аре, здр’авје, пл’адне, ми’е, с’анце, ј’ајце*), при што забележуваме дека без разлика на позицијата (акцентирана или неакцентирана), вокалот /е/ има ист изговор. Единствено во мал број лексеми тој бележи одредена редукција, т.е. во неакцентирана позиција (*шиќ’ер < ш’еќер*).

*Случај на елизија е забележан во примерот *д’етто < д’етето, мен < мене, теб < тебе*, но не кај сите говорители.

Вокалот /a/ се изговара чисто во сите позиции, но постојат исклучоци, претежно кога вокалот е во неакцентирана и финална позиција со што се изговара позатворено, т.е. како вокалот /a/, но тоа не е особеност на сите говорители и не е случај во сите зборови. Имено, вокалот /a/ го има следниов изговор:

- во акцентирана позиција (и во почетен слог и во други позиции) се изговара без промени: *б'аба, ј'абука, д'аде, б'ато, оглед'ало, к'авга, згр'ада*;
- пред и зад акцентиран слог се изговара чисто: *н'ива, гл'еда, м'аска, посак'а, к'уката, м'ораше, донес'ела, кум'ица* и др.;
- *во финална позиција изговорот е со поместена артикулација кон горе, односно **ШаЌ** (глас со изговор меѓу а и ѿ), но не во сите случаи и не кај сите говорители: *воден'ица/воденица, светлина/ светлина, јаз'ик/ јаз'ик, рак'иа/рак'иа, маг'аре/ маг'аре, раб'ота/раб'ота, ладовина/ ладовина* и др.
- пред членската морфема: *каф'ената, ст'арата, веч'ерата, ж'ената* и др.

Во суштина, вокалот /a/ се изговара широко, отворено. Исклучоците со изговор како **а** се во мал број и најмногу се однесуваат на именките (глаголите не се толку засегнати) и иако се слуша таков изговор и на крајот на зборот, т.е. во членската морфема -та, сепак тоа не е случај кај сите говорители и не може да се издвои како правило. Единствено што можам да констатирам е дека тој изговор, т.е. изговорот **а** > **а** е појава од понов датум. Овие примери ни даваат за право да дадеме една општа белешка во однос на редукцијата на гласот *а*, односно дека не станува збор за тотална редукција (каков што е случајот со другите југоисточни говори), туку дека се работи за поместена артикулација и за скратување на траењето и намалување на интензитетот на *а*.

Во виничкиот градски говор вокалот /y/ е фонолошки стабилен, т.е. при неговата дистрибуција не се забележуваат никакви промени, без разлика на позицијата: под акцент (*т'ука, др'уѓи, к'уче, с'ука*), во неакцентирана позиција (*н'огу, фала Б'огу*). Вокалот /o/ нема никакви ограничувања во поглед на дистрибуцијата. Се изговара исто во сите позиции:

- под акцент: *род'ител, м'ост, 'огин, 'офца*,
- во неакцентирана позиција: *вод'еница, копр'ива, кошт'ан, гол'емите, с'ело*;
- пред членската морфема: *ц'рното, н'иското, н'еговото телеф'оно*.

Се забележуваат мал број примери со редукција на **о** > **у**, пр:

кога > *куг'а, тогаш* > *тог'ај* > *туг'ај*.

Фонемата /ǃ/ се јавува како континуант на вокалното **л**:

- *каќ, но и кук, сǃзи, жǃчка, вǃк, дǃг, вǃна, жǃт, мǃзе*;
- како дел од секвенцата **ǃр** (во мал број зборови): *з'ǃрно, ц'ǃрно, ц'ǃрвено*;
- во заемките од турскиот јазик: *ф'ǃстан* (кај постарото население), *касм'ет, сǃклет, кǃна, пијалǃк, азǃр, јазǃк, кǃдрав, јастǃк* (денес оваа лексема е заменета со *п'ерница*);

- на почетокот на зборот: *ѿца, ѿцне* и во лексемата *чаѿѿр*.

Вокалното /*ǃ*/ во виничкиот говор се јавува во иницијална позиција пред консонант или меѓу два консонанта:

- *‘рж, ‘рже, ‘рте, ‘рче; врба, мрда, трн, крв, црква, скрше, изрте;*
- зад слог кој завршува на вокал: *за‘рже, за‘рче*.

ДИСТРИБУЦИЈА НА КОНСОНАНТИТЕ

Сонанти

Сонантите по својата звучност се наоѓаат меѓу звучните консонанти и вокалите, со тоа што степенот на нивната гласност е понизок во однос на вокалите. Можат да стојат во сите позиции на збороформите, во иницијална, медијална и во финална позиција.

Сонантот /*j*/ во принцип не се изговара во почетна позиција пред *е*: *ед’ен, ‘еш, едн’ѿш* и пред *и*: *има, игла, искра, игра* и сл. (еребица > ј’аребица).

Глајдот /*j*/, исто така, не се изговара меѓу следниве вокални групи:

- *ае: зн’ае, тр’ае, тк’ае;*
- *ее: жнее, сее, пее;*
- *ие: мие, пие, спие, крие*, но *виа (вие);*
- *ое: кое, мое, твое, брое*.

Кога /*j*/ се наоѓа пред *а*, редовно се изговара, на пр.: *к’оја, м’оја, тв’оја*, а кај глаголите се забележува елелија на /*j*/, но претежно во говорот кај помладото население (постарите го изговараат /*j*/): *бр’оам/бр’ојам, сп’иат/ сп’ијат, кр’иат/кр’ијат, стојте*. Во финална позиција, /*j*/ се изговара: *кој, мој, твој, број, спој*, а кога се наоѓа зад /*и*/ се слуша како неслоговно —: *кри–те, спи–те, ми–те* и сл.

Сонантот /*л*/ се изговара тврдо:

- кога се наоѓа пред вокал од заден ред: *л’ага, л’акомо, ластов’ичка, л’ошо, л’ук, пл’ук, глуш’ец, сел’анец, чешла, лула, фрла, кашла, г’рло;*
- пред консонант: *м’алку, полски, м’алце, к’олку, т’олку, понед’елник, филѿан, з’елка, ж’елка;*
- на крајот на зборот: *г’ол, пишт’ол, вид’ел, прав’ил, кот’ел, в’ол, им’ал, направ’ил, пријател, родител* итн.

Пред вокалите од преден ред, *и* и *е* сонантот *л* не може да стои, туку се реализира како алофонот /*л’*/, т.е. *л’еп, л’екар, л’им’он, л’ебл’еб’ија, л’ис’ица, л’ив’ада, л’им, л’’ига, л’есно, п’ол’е*.

*Постарото население следниве зборови ги изговара со /*л’*/, додека во говорот на помладото население (кај поединци ова /*л’*/ затврднало и се изговара како /*л*/: *л’упе, вал’а, кл’уч, ол’упе, кл’ун, л’уте, ол’утеш, вил’ушка, нал’уте*, наспроти: *лупе, вала, клуч, олупе, луте, олутеш, вилушка, налуте*).

Како палатален глас, сонантот /*љ*/ редовно се јавува во следниве лексеми: *љ’убов/љуб’ов љ’убиѿица, з’еље, в’оља, иљ’адо, Биљ’ана, љубом’ора, заљ’убен*.

Сонантот /н/ има дентално-алвеоларна реализација во сите позиции (освен пред веларните опструенти *к, г*, каде што се реализира како позициски алофон: *гр'аЏка, с'аЏка*:

- во почетна позиција: *н'ос, н'аше, н'его, напр'аве, н'амерно, н'иско, н'егова, н'ова*;
- во медијална позиција: *н'адне, з'наме, ж'енен, ј'агне, прен'есе, ник'не, в'ујна*;
- во финална позиција: *р'анен, н'рстен, к'амен, 'огин, к'орен, зал'еден, л'аден* итн.

Палаталниот назал /њ/ во виничкиот градски говор има мека артикулација. Во некои примери тој наполно стврднал и дал /н/.

Сонантот /њ/ стврднал во следниве зборови: *диња > д'ина, дуња > д'уна, коњ > к'он*, но *к'оњи*, а доследно се употребува во:

- *б'ања, бањ'арка, имењ'аци, с'ирење, свиња*;
- во именки што означуваат збирна множина: *к'амења, к'орења, т'рње, т'рња*;
- во наставката -ње (кај глаголските именки): *трч'ање, јад'ење, ор'ање, бр'ање, се'ење*;
- во наставката -иња (за образување множина): *време – врем'иња, пиле – пил'иња, деч'иња, мач'иња* и др.

Сонантот /м/, освен во слогови со сите вокали, во почетна позиција се сретнува:

- само пред сонант: *мја'ука, мр'авка, мр'аз, мл'адо, м'рсно*;
 - се среќава и во медијална позиција: *пл'емна, гл'амна, рамн'ина, ос'амне*;
- Сонантот /м/ отстапува во согласната група *мн* на почетокот на многу > *н'огу*.

Опструенти

За разлика од сонантите, опструентите се одликуваат со помала звучност. Гласот /в/ во виничкиот говор се сретнува во сите позиции. Важно е да се нагласи дека кога е во непосреден допир со безвучен консонант се реализира како алофон **ШфК**:

- во почетна позиција: *фторник, фчера, фнук*, но и: *внук/внука*;
- во медијална: *вр'фца, 'офца, ч'афка*; финална: *'убаф, љубоф, кораф*;
- а кога е во допир со вокал, се изговара како *в*: *в'ада, ави'он, в'ака, воден'ица, в'ол, веч'ера, св'ете, жив'от*.

Во групата *св-* во некои зборови овој глас си ја задржува звучноста: *св'адба, свек'рва, св'екор, св'ат*, а кај некои поединци се среќава изговор со /ф/: *сфек'рва, сф'екор, сф'ака*. Групата *све-* е упростена во следниве примери: *с'екој, с'екаков, сè*.

Кај одредени лексеми, претежно глаголите, во говорот на помладото население се забележува елизија на *в*, но сепак индивидуално уште се употребуваат и двете форми: *ст'аве/ ст'ае*, *пр'аве/пр'ае*, но: *унатре*, *улезе*, *у* (во).

Гласот /ф/ си има свое место во консонантскиот систем на виничкиот говор. Редовно се изговара:

- во почетокот на зборот: *ф'урна*, *ф'рла*, *ф'але*, *ф'ака*, *ф'атка*, *ф'абрика*, *ф'ен*, *ф'ала*, *ф'урка*;
- во медијална позиција: *к'офа*, *к'афе*, *каф'ена*, *наф'ане*, *наф'ака*, *Ст'ефан*, *Ст'ефка*, *каф'ес*;
- на крајот на зборовите: *суф*, *моф*, *буф*, *прф*, *крф* итн.

Во виничкиот изговор се јавува и фонемата /х/.

Таа се испушта, т.е. се губи во:

- почетокот на зборовите пред вокал: *'арно*, *уб'аф* (*'уб'аво*), *'ич*, *'итар*, *ад'ет*, *'алва*, *'оде*, *'оро*, *иљ'адо*, *'ајде*, *р'ане* (*храни*);
- иницијална позиција пред консонант: *л'адно*, *л'еп* итн.

Во средината на зборот меѓу вокали се губи, а за таа сметка се вдолжува вокалот:

- *снаа* (*сна:*), *раат* (*ра:т*), *саат*(*са:т*), *мавне* > *ма:не*, *јава* > *ја:*, *беа*, *имаа* > *има:*, *дојдеа/дојдоа*, *викаа* > *вика:* *нивна* > *нихно* > *ниино*, *Влавот* > *Влао*, *кивне* > *ки:не*, *кива* > *киа*; *стр'еа*, *мак'еа*, *гре'ота*, *гр'еови*, *с'уо/ с'уво* (помладото население), *м'уа*, *л'еа*, *пихна* > *пивна* > *п'и:на*, *мел'ем*, но: *п'азува*, *д'ува*, *дов'аја*, *на'оја* / *најд'ува* .

Во средината, а и на крајот на некои зборови /х/ преминува во /ф/ или /в/:

- *кр'ефко*, *м'увла*, *буф*, *кож'уф*, *врф*, *моф*, *п'ердуф* > *п'ердуво*, *гл'уфци*, *т'ифко*.

Во средината на зборот пред консонант /х/ се чува во некои зборови:

- *б'охча*, *в'ехто*, *вр'хче*, *б'ехте*, *обр'ахче*, *ор'ахче*, *м'охче*, *в'охче*, *кл'ахче*, *л'ихче*, *н'охче*.

Во финална позиција редовно се чува нагласено /х/:

- *ор'ах* (им. орев и глаг. орав), *ор'ахо/ ор'ао*, *стр'ах*, *сиром'ах*, *гр'ех*, *н'их*, *гл'ух* (постарото население), *гр'ех*, *Д'уховден*; *м'ех*, *стом'ах*, но: *зм'ех* > *зм'еј* и *'одма* (веднаш).

Кај глаголите во минато време (аорист и имперфект) фонемата /х/ е составен дел од зборот. Имено, таа редовно се употребува во прво лице еднина и сите три лица во множина со таа разлика што понекогаш, обично во говорот на помладото население знае да биде и испуштена, но во принцип, фонемата /х/ се чува, пример:

- (форми за аорист): *ја(с) прав'их*, *ти прави*, *он прави*; *ниа прав'ихме*, *виа*

- прав'ихте*, они правиа вс. *прав'и:ме*, правихте;
- (форми за имперфект): ја(с) *пр'авех*, ти правеше, он правеше; ниа *пр'авехме*, виа *пр'авехте*, они правеа вс. ниа праве:ме, виа *праве'ехте* (во второ лице множ. доаѓа и до удвојување на вокалот, но не се губи /х/);
 - Формите за минато време од глаголот СУМ се: *бех*, *беше*, *беше*; *бехме*/*бе:ме*, *бехте*, *беа* (нема /х/ во 3 л. мн.).

Фонемата /s/ егзистира во виничкиот градски говор и редовно се употребува:

- пред самогласките: *s'ид*, *s'ида*, *пр'осирен*, *s'ирка*;
- пред в, р се изговара /s/: *св'езда*, *св'ер*, *св'онче*, *Св'онко*, *s'рики*.

Кај зборовите што во еднина завршуваат на -г (белег, полог, нога), множинските форми се образуваат со з, а не со s, пример: *б'елези*, *п'олози*, *н'ози*.

Гласовите /ќ/ и /ѓ/ се добиени како резултат на различни процеси при замена на одредени прасловенски групи, при што прасловенските групи **тј*, **кт*- во градскиот винички говор дале *ќ*, а многу поретки се примерите со *шт* и *ш*:

- примери со *ќ*: *н'ок*, *с'иноќа*, *ќ'ут*, *г'аќи*, *ф'аќа*, *л'еќа*, *пр'аќа*, *св'еќа*, *н'еќе*, *ср'еќа*, *ќ'ерка*, *к'укичка*, *м'ок*;
- примери со *шт*, *ш*: *п'омош*, *помошн'ици*, *ов'ошен*, *ов'ошје*, *овошт'арник*; *ј'агнешко*, *п'илешко*.

Прасловенската група **тѣј > ќ*: *б'раќа*, *св'аќа*/ *сф'аќа*, *цвек'ара*.

Групата **дј* била заменета со *ѓ*, примери: *в'еѓа*, *м'еѓа*, *с'аѓи*, *госп'оѓа*, *р'аѓа*, *пре'оѓа*, *за'оѓа*, *пр'еѓа*, *р'ѓа*; а во мал број зборови е заменета со *жд*, *жс*, пр: *н'ужда*, *н'ужник*; додека пак, групата **дѣј > ѓ*: *ѓ'авол*, *л'уѓе* (кај помладото население).

Рзгледувајќи го фонолошкиот систем на виничкиот градски говор можеме да констатираме дека тој се вклопува во рамките на југоисточното наречје и во однос на појдовниот прозодиски систем не претрпел поголеми фонолошки промени, но се извршиле многу морфолошки промени, односно поместувања на местото на акцентот. Извесни специфики се јавуваат во говорот на помладата генерација, но тоа е посебен проблем на алофонијата и дистрибуцијата. Овде се ограничиме само на претставувањето на инвентарот на фонемите и дефинирањето на основните дистрибуциски правила.

Користена литература

- [1] Бетински 2013: Бетински Илија, *Беровскиот говор*, ИМЈ „Крсте Мисирков“, Скопје.
- [2] Бојковска 2003: Бојковска Стојка, *Радовишкиот говор*, ИМЈ „Крсте Мисирков“, Скопје.
- [3] Видоески 1962: Видоески Божидар, *Кумановскиот говор*, ИМЈ „Крсте Мисирков“, Скопје.

- [4] Видоески 1978: Видоески Божидар, „Вокалните системи на македонскиот литературен и дијалектен јазик“, *Прилози*, III, 1, МАНУ, Скопје, стр. 79-98.
- [5] Видоески 1988: Божидар Видоески, Разлошкиот говор во Вуковите записи и денеска, *Прилози*, МАНУ; XIII, 2, стр. 11-30.
- [6] Видоески 1998: Видоески Божидар, *Дијалектите на македонскиот јазик, том 1*, МАНУ, Скопје.
- [7] Видоески 1999а: Видоески Божидар, *Дијалектите на македонскиот јазик, том 2*, МАНУ, Скопје.
- [8] Видоески 1999б: Видоески Божидар, *Дијалектите на македонскиот јазик, том 3*, МАНУ, Скопје.
- [9] Видоески 2000а: Видоески Божидар, *Прашалник за собирање материјал за македонскиот дијалектен атлас*, ИМЈ, Скопје.
- [10] Видоески 2000б: Видоески Божидар, *Фонолошки бази на говорите на македонскиот јазик*, МАНУ, Скопје.
- [11] Конески 1981: Конески Блаже, *Граматика на македонскиот литературен јазик*, Култура, Македонска книга, Скопје.
- [12] Малковски 1988: Д-р Ѓ. Малковски, *Виница и Виничко (монографија)*, НИГП „Европа 92“ – Кочани, Виница.
- [13] Конески 1982: Конески Блаже, *Историја на македонскиот јазик*, Култура, Скопје.
- [14] Стоевска-Денчова 2004: Стоевска-Денчова Еленка, *Кривопаланечкиот говор*, ИМЈ „Крсте Мисирков“, Скопје.
- [15] Цветановски 2001: Цветановски Гоце, *Местото на перфектот во темпорално-модалниот систем на каршијачкиот говор*, Македонскиот глагол: синхронија и дијахронија, ИМЈ „Крсте Мисирков“, Скопје.
- [16] Цветановски 2001: Цветановски Гоце 2001, *Глаголите со значење менување влакно кај добитокот во дијалектите на македонскиот јазик*, Македонската лексикологија и лексикографија, ИМЈ „Крсте Мисирков“, Скопје.
- [17] Цветановски 2003: Цветановски Гоце, *За граматичката зависност на именската синтагма од глаголската синтагма во каршијачкиот говор*, Македонскиот јазик - минато, сегашност, иднина, ИМЈ „Крсте Мисирков“, Скопје.
- [18] Цветановски 2003: Цветановски Гоце, *Конститутивниот елемент на именската синтагма во каршијачкиот говор*, Теории и методи во ареалната лингвистика, МАНУ, Скопје.
- [19] Цветановски 2004а: Цветановски Гоце, *Каршијачкиот говор - Скопско (со посебен осврт на синтаксата)*, ИМЈ „Крсте Мисирков“, Скопје.
- [20] Цветановски 2004б: Цветановски Гоце, *Општествените промени и дијалектите на македонскиот јазик*, Општествените промени и јазикот, ИМЈ „Крсте Мисирков“, Скопје.

- [21] Цветановски 2005: Цветановски Гоце, *Формална и функционална анализа на сложените глаголски форми (перифрастични конструкции) врз примери од скопскоблатскиот говор*, Литературен збор, LIII/4-6, Скопје.
- [22] Цветановски 2007: Цветановски Гоце, *Албанскиот јазичен елемент во западнопреспанскиот говор*, Јазиците во контакт, Денови на Благоја Корубин, Скопје.
- [23] Цветановски 2008: Цветановски Гоце, *Типови pluslujaperfectum во скопскоблатскиот и западнопреспанскиот говор (формален и функционален опис)*, XXXV научна конференција, Охрид.
- [24] Цветановски 2009: Цветановски Гоце, *Од лексиката на западнопреспанскиот говор (во Р Албанија)*, Зборник во чест на К. Конески, Скопје.
- [25] Цветановски 2010: Цветановски Гоце, *Говорот на Македонците во Мала Преспа (западнопреспански говор)*, ИМЈ „Крсте Мисирков”, Скопје.
- [26] Цветановски 2010: Цветановски Гоце, *Карактеристики на фонолошките бази во граничните зони на западното македонско наречје (врз примери од скопскоблатскиот и западнопреспанскиот говор)*, Конференција и заседание на Комисијата за фонетика и фонологија при Меѓународниот славистички комитет, Скопје, 2010.
- [27] Цветановски 2010: Цветановски Гоце, *Јазиците во контакт и нивното меѓусебно влијание на планот на лексиката (врз примери од западнопреспанскиот говор)*, Филолошки студии, Скопје – Перм – Љубљана – Загреб.

ЦЕЛОСНИ МАКЕДОНСКИ ФРАЗЕОЛОШКИ ЕКВИВАЛЕНТИ НА ФРАЗЕОЛОГИЗМИТЕ СО ЗБОРОТ „ВОДА“ КАКО ГЛАВНА КОМПОНЕНТА ВО ГЕРМАНСКИОТ ЈАЗИК

Апстракт

Овој труд има за цел да прикаже краток преглед на фразите со вода како главна компонента во германскиот јазик и да ги пронајде фразеолошките еквиваленти на македонски.

Првиот дел од трудот ги дава дефинициите на зборот фраза и на фразеолошката наука што се занимава со фразите/идиомите. Потоа се опишуваат различни типови на еквивалентност како неодминлив дел од контрастивната фразеологија. Основа притоа е квантитативната еквивалентност на Корхонен, но во овој труд цел се само идиомите со вода како главна компонента во германскиот јазик и главната цел ќе биде да се најдат нивните македонски еквиваленти.

Клучни зборови: *фразеологија, контрастивна анализа, еквивалентност, лексема вода, целосни идиоми*

Mirjana PACOVSKA

FULL MACEDONIAN PHRASEOLOGY EQUIVALENTS OF GERMAN IDIOMS WITH THE WORD “WATER” AS MAIN COMPONENT

Abstract

This paper attempts to give a brief overview of phrases with water as the main component in the German language and finding their phraseological equivalents in Macedonian.

The first part of the paper gives definitions of the word phrases and phraseology-science that deals with phrases/idioms. Then different types of equivalence are described like inevitable part concerning contrastive phraseology. Quantitative equivalence described by Korhonen, is the base point, but in this work only water idioms will be target as the main component in German language and the main goal will be to find its Macedonian equivalents.

Key words: *phraseology, contrastive analysis, equivalence, lexeme „water“, complete idiomacy*

¹ ОУ „Д-р Трифун Пановски“ - Битола, mirjana_pacovska@yahoo.de

За водата се напишани илјадници страници и за неа постојат повеќе дефиниции и хипотези, со што оваа навидум едноставна, но уникатна супстанција што крие во себе големи тајни, останува сè уште неоткриена и недефинирана докрај.

Лексемата вода (*Wasser*) многу често се среќава во фразеологизмите на германски јазик, но исто така неа ја среќаваме како главна компонента и во македонските фразеологизми. Тоа е така, веројатно, затоа што станува збор за еден примарен елемент, кој бил дел од животното искуство на луѓето во минатото, но и денес.

Главна задача во овој труд е обработка на германските фразеологизми со вода како главна компонента и изнаоѓање на нивни **целосни** еквиваленти во македонскиот јазик. Анализата е еднонасочна, односно се обработуваат само германските фразеологизми со компонентата вода и потоа ним им се подредуваат македонски целосни фразеолошки еквиваленти.

Целокупното истражување се темели врз корпус од германски фразеолошки изрази што се ексцерпирани од следниве речници: Duden: *Redewendungen, Wörterbuch der deutschen Idiomatik*; потоа лексиконот на Lutz Röhrich: *Das große Lexikon der sprichwörtlichen Redensarten* - том 3; и фразеолошкиот речник од Mrazovič-Primorac „*Deutsches-Serbokroatisches phraseologisches Wörterbuch (Deutsche idiomatische Wendungen und ihre serbokroatischen Entsprechungen)*“, а истовремено се консултирани веб-страници со фразеологизми во електронска верзија, како страната www.redensarten-index.de. Македонските фразеолошки изрази се ексцерпирани од книгите „*Македонска фразеологија со мал фразеолошки речник*“ и „*Белешки за македонската фразеологија*“ на Снежана Велковска и од *Фразеолошкиот речник на македонскиот јазик*, том 1, на Димитровски-Ширилов. Со оглед на тоа што во македонскиот јазик постои дефицит од фразеолошки речници, за еквивалентите на одреден број фразеологизми одговорноста ја презема авторот.

Пред да започнеме со анализа на лексемата *вода* во германската фразеологија ќе се обидеме на кратко да го разјасниме поимот фразеологизам, фразеологија-дисциплина која се занимава со проучување на фразеологизмите и еквивалентност.

Определувањето на една зборовна група како фразеологизам може да биде многу тешко и во многу случаи двосмислено. Палм (Palm 1997: 2) го дефинира фразеологизмот на следниот начин:

Ein Phrasem hat die Minimalstruktur einer Wortgruppe, d.h. es besteht aus mindestens zwei Einheiten des lexikalischen Systems, Lexemen (Wörtern).

(Една фразема има минимална структура на една зборовна група, тоа значи дека таа се состои од најмалку две единици на лексичкиот систем, лексеми - зборови). (Превод М.П.)

Кога станува збор за дефинирање на фразеолошките изрази или

фразеологизмите можеби најпогодна е дефиницијата на Шеман: (Schemann 1993:18, през. од Chrissou 2000: 16)

[...] Eine Einheit aus mehreren Elementen, deren Gesamtbedeutung verschieden ist von der Summe der Bedeutungen der Elemente.

(...Една единица составена од повеќе елементи, чие целосно значење е различно од збирот на значењата на составните елементи. (Превод М.П.)

Во македонската литература, исто така, се прават доста обиди за да се дефинираат овие зборовни состави, но една јасна дефиниција за фразеологизмот среќаваме кај Велјановска (2006: 21):

[...] Фразеолошките изрази се неслободни зборовни состави кои не се создаваат

во говорниот процес, туку се репродуцираат во готова форма која се зацврстува

со долгата употреба. Составните компоненти на фразеолошките изрази покажуваат поголем или помал степен на десемантизација, така што значењето на фразеолошкиот израз не е соодветно со значењата на одделните компоненти што го сочинуваат.

Со сите овие споменати дефиниции може да се установи дека фразеологијата како наука има комплексен предмет на проучување, но јасно е дека предмет на нејзино проучување се *јазичните единици составени од повеќе зборови што со текот на времето се затврднале, па развиле фигуративно значење и се репродуцираат како готови јазични единици.* (М.П.)

Кога се споредуваат фразеологизми во контрастивната фразеологија неизбежен дел е изделувањето на неколку типови еквивалентност. Кај различни лингвисти среќаваме и различни типови еквивалентност, бидејќи секој од нив внесува свој приод, но повеќето лингвисти (Henschel 1993, Földes 1996, Wotjak 1994, Đurčo 1994, през. од Malá 1999: 54-55) зборуваат за 4 типа (степен) на еквивалентност, и тоа: целосна еквивалентност, делумна еквивалентност, семантичка еквивалентност и нулта еквивалентност.

Според Корхонен (Korhonen 2007, през. од Brehmer 2009: 150-151), се разликуваат два модели: модел што се базира на квантитативна еквивалентност и модел што се базира на квалитативна еквивалентност. (За квалитативна и квантитативна еквивалентност зборува и Екерт (Eckert 1992, през. Safina 2004: 20-21)).

Квантитативната еквивалентност се определува според бројот еквиваленти, т.е. таа испитува колку фразеолошки изрази ќе се пронајдат во јазикот-цел за еден фразеологизам од појдовниот (изворниот) јазик, па тука се разликуваат три вида:

1. Monoäquivalenz (моноеквивалентност) - кога станува збор за едно соодветство во јазикот-цел, значи соодносот е 1:1.
2. Polyäquivalenz (полиеквивалентност) - кога за еден фразеологизам од

појдовниот јазик има повеќе од едно соодветство во јазикот-цел, значи соодносот е 1: повеќе од 1.

3. Nulläquivalenz (нулта еквивалентност) - кога за фразеологизам од појдовниот јазик не се наоѓа фразеолошко соодветство во јазикот-цел или соодносот е 1:0.

При анализирањето на фразеологизмите во ова истражување ние ќе ги обработиме само целосните еквиваленти.²

1. Анализа на корпус

(1) **ins Wasser fallen** (разг.)

Фразеологизмот се среќава со значење ‘пропаѓа, не може да се најде на вистинскиот пат, не успева во плановите’, но и со значење ‘исчезнува’, а во македонскиот јазик има целосен еквивалент: **паѓа во вода**.

И во двата јазика фразеологизмите имаат сосема иста форма и значење.

На овој германски фразеологизам како целосен македонски еквивалент, освен **паѓа во вода**, може да се подредат и следниве еквиваленти: **пропадна во вода; се изјалови; отиуде по вода**.³ Со овие наведени еквиваленти веќе не зборуваме за целосна еквивалентност, туку за делумна еквивалентност.

(2) **das Wasser steht jemandem bis zum Hals** или разговорната варијанта на истиот фразеологизам (2a) **das Wasser geht/steigt/reicht jemandem bis zum Hals(e)/bis an die Kehle**

Во зависност од контекстот, овој фразеологизам може да се јави со две значења; првото значење сугерира на ‘некој што е во долгови; се наоѓа во тешка финансиска криза’ со целосен еквивалент на македонски **му стои водата до носот/грлото**.⁴

Лексемата **грло** и во германскиот и во македонскиот може да биде заменета со други лексеми, како на пример: **нос, уста, уши, врат**.

Второто значење на фразеологизмот е ‘се наоѓа во тешка положба; во опасност е’ со потполно ист еквивалент во македонскиот јазик **водата му е до носот/гушата** или **му дојде водата до грло**.⁵

Во германскиот јазик се среќава и друга варијанта на овој фразеологизам, која има скоро исто значење со погоре посочените фразеологизми: (2б) **das Wasser bis Oberkante Unterlippe stehen haben** (разг.)

² Кога во појдовниот јазик и во јазикот-цел постојат семантички, морфо-синтаксички и лексички соодветства, тогаш зборуваме за целосна еквивалентност. Во оваа анализа тоа ќе значи на еден германски фразеологизам целосно да му одговара (семантички, морфо-синтаксички и лексички) еден македонски фразеолошки израз. Целосната еквивалентност не се јавува многу често, бидејќи реткост е или скоро невозможно е поклопување на сите елементи од појдовниот јазик во јазикот-цел, па одредени лингвисти (Djurčo 1989, Dobříková 2010 и други) допуштаат мали разлики во формата (сп. Čagalj/ Svitková 2014: 2).

³ Димитровски-Ширилов (2003: 105).

⁴ Димитровски-Ширилов (2003: 103).

⁵ Димитровски-Ширилов (2003: 103).

Овој фразеологизам повеќе се однесува на ‘некој што е пред економски колапс; пред пропаст’. Македонскиот еквивалент ќе биде **му стои водата до носот/грлото** или **до гуша заглавен**.⁶ *Носот/грлото* се присутни во македонскиот фразеологизам, а во германскиот фразеологизам е присутна лексемата *Unterlippe* (долната усна).

(3) **das Wasser auf die Mühlen von jemandem gießen/leiten/tragen**

Овој фразеологизам е со значење ‘некого (не сакајќи) заштитува, му ја подобрува состојбата некому’, во македонскиот јазик има целосен еквивалент **му налева вода на воденицата, му навртува (свртува, тура) вода во воденица (некому)**.

Често може да се сретне и варијантата (3a) **das Wasser auf seine Mühle treiben/richten/leihen**,⁷ што има значење ‘си помага себеси; вешто работи во своја полза’, а соодветен македонски фразеолошки еквивалент е **ја врти водата на својата воденица**.⁸

Во македонскиот јазик ги среќаваме и следните варијанти: **ја навраќа (навртува, тера) водата на своја воденица; ја наведува водата на јазот од својата воденица; ја врти водата кон (накај) својата воденица; ја води водата на својата воденица**⁹ и сметаме дека се соодветни еквиваленти на овој германски фразеологизам.

Во германскиот се среќава и варијантата; (3б) **alle Wasser auf seine (eigene) Mühle leiten**¹⁰ со буквален превод *ги тера сите води на својата воденица*.

Значењето и на овој фразеологизам е исто ‘со сите сили и можности си прави себеси да му е добро’, а соодветен еквивалент се сите фразеологизми наведени погоре.

(4) **jemandem (nicht) das Wasser reichen können** (разг.)

Фразеологизмот е со значење ‘некој друг е многу подобар во дадена работа или област’. Во македонскиот јазик имаме целосен еквивалент **не може ни вода да му носи некому**¹¹ или **само вода може да му потура**.¹²

Од друга страна, во македонскиот јазик се среќава и фразеологизмот **може само вода да му носи некому**. Разликата е само во нијансата на значењето. Во првиот случај прилогот *само* исклучува секаква друга можност да прави нешто друго, освен да носи вода, а во вториот случај негираниот глагол покажува дека ни тоа не може да го прави (сп. Велковска 2002: 28).

⁶ Превод М.П.

⁷ Mrazovič-Primorac (1981: 919).

⁸ Велковска (2002: 28).

⁹ Димитровски-Ширилов (2003: 29).

¹⁰ През. од dix.osola.com на 23.10.2016

¹¹ Велковска (2002: 28); Димитровски-Ширилов (2003: 104).

¹² Димитровски-Ширилов (2003: 106).

Пред секое јадење за време на средниот век, кога не се јадело со прибор за јадење туку со голи раце, некој од слугите поминувал со вода и им потурал на преостанатите за секој да измие раце. Значењето на овој фразеологизам се поврзува со оваа ниска должност и укажува на тоа дека некој до толку не вреди, па дури ни да ја изведува оваа ниска должност, имено да помине со водата да потури некому да се измие раце (сп. Duden 2002: 844 и Mrazovič-Primorac 1981: 920).

Ова преносно значење, пред сè, се јавува уште од времето на познатиот германски писател Гете (Goethe). Тој во својот „Фауст“ вели:

„...*Aber ist eine im ganzen Land,
Die meiner trauten Gretel gleicht,
Die meiner Schwester das Wasser reicht?*“¹³

За овој фразеологизам во македонскиот јазик има уште еден фразеолошки еквивалент: **не можеш да му се фатиш ни за малиот прст**¹⁴; но тогаш веќе зборуваме за делумна (семантичка) еквивалентност, формата сосема е различна, а значењето е исто. Најсоодветен е целосниот еквивалент што го дадовме најпрво и, кога веќе го има во јазикот-цел, нема потреба да се бараат други еквиваленти, сè со цел да се зачува автентичното значење на дадениот фразеологизам.

(5) ein Sprung ins kalte Wasser или како варијанта може да се сретне **(5a) den Sprung ins kalte Wasser wagen**.

Фразеологизмот има значење ‘презема одговорност за некоја нова работа, нема искуство во тоа што ќе го прави, оставен на себеси, влегува во нешто ново, непознато’. Во македонскиот јазик целосен еквивалент е: **скок во студена вода**. Овој фразеологизам не го најдовме во пишани документи, но се слуша во разговорниот јазик. Останува отворено прашањето дали фразеологизмот има македонски корени или е преземен, т.е. настанал како резултат на контактот со јазиците.

Сосема идентичен во значењето и почест во употреба е следниот фразеологизам **(6) ins kalte Wasser springen** (разг.)

Буквално **скока во студена вода**, но во македонскиот јазик како фразеолошки еквивалент ќе го искористиме погоредадениот фразеологизам **скок во студена вода**.

(7) Wasser in ein/mit einem Sieb(e) schöpfen/tragen/holen

Фразеологизмот значи ‘прави нешто напразно, нешто што не дава никакви резултати, попусто се труди’, со целосен фразеолошки еквивалент во македонскиот **збира (собира, тура, фаќа, носи) вода во решето**¹⁵ или **полни вода во решето**.¹⁶

¹³ (сп. Duden 2002: 844 и Mrazovič-Primorac 1981: 920).

¹⁴ Велковска (2008: 286).

¹⁵ Димитровски-Ширилов (2003: 101).

¹⁶ Велковска (2008: 114).

(8) das Wasser läuft (mir) im Mund(e)/Maul zusammen

Фразеологизмот е со значење ‚му се отвора апетит некому; му се јаде; чувствува желба да јаде нешто, при помисла на тоа јадење’. На македонски *вода му иде на уста* е целосен еквивалент, кој има иста семантика и форма како германскиот фразеолошки израз.

(9) sein Wasser/sich das Wasser abschlagen или (9a) Wasser lassen (разг.)

Значењето на фразеологизмот е ‚пушта вода, мокри, уринира, прави нешто недостојно’ и целосни еквиваленти се следниве фразеологизми: *пушта/пушти вода; танка вода пушта, си ја истура водата*¹⁷ или, пак, без фразеолошки еквивалент, може да се каже *уринира/мокри*.

Овој фразеологизам е жаргон, се употребува во речникот на мажите, но може да се констатира дека веќе станува застарен.

Сосема иста семантика има и фразеологизмот **(10) eine Stange Wasser in die Ecke stellen**¹⁸, буквално *става една прачка вода во џебот*, кој се среќава разговорно и, пред сè, има шеговита функција.

Се смета дека мотивираноста произлегува од навиката на мажите најчесто да вршат нужда во *џебот (die Ecke)* од некоја куќа. А синтагмата *Stange Wasser (прачка вода)* е парафразирање на процесот на уринирање.

(11) da/bis dahin fließt/läuft noch viel Wasser die Donau hinab или (11a) bis dahin fließt noch viel Wasser die Elbe/den Reihn/den Berg hinunter (разг.) или сличната варијанта; **(11б) da/bis dahin fließt noch viel Wasser Bach/Fluss Main/die Spree hinunter/hinab.**

Фразеологизмот се јавува со значење ‚тоа (некоја работа) ќе трае уште долго; ќе помине уште долго време за да се оствари очекуваното’, а во македонскиот ги среќаваме следниве еквиваленти: *ќе протече/истече уште многу вода; колку вода ќе протече, истеклоа многу води*¹⁹ или се среќава *многу вода истече оттогаш* и делумниот еквивалент *многу вода (ќе) протече по Вардар*.²⁰

Не само во германскиот јазик туку и во македонскиот (па и во другите јазици, на пр. во српскиот се јавуваат: *Дунав, Морава*, в. Mrazovič-Primorac 1981: 921) реката е од локален карактер. Во зависност од околината и од поднебјето каде што се користи фразеологизмот, се менува и името на реката.

Поради променетите лексеми (имињата на реките) и овој фразеологизам може да се подреди во групата делумни еквиваленти.

Ретко се среќава и фразеологизмот **(12) alles Wasser im Meer nicht abwaschen können.**

За овој фразеологизам, со буквално значење *и цела вода во морето не може да испере некогаш/нешто*, оскудни се примерите што ни стојат на располагање.

¹⁷ Димитровски-Ширилов (2003: 106).

¹⁸ През. од www.redensarten-index.de на 21.10. 2016 г.

¹⁹ Димитровски-Ширилов (2003: 101).

²⁰ Велковска (2002: 26 и 2008: 113).

Значењето на овој фразеологизам е ‘некој грев е многу голем; некоја штета не е надоместлива, па никој/ништо не може да му помогне’. Како целосен македонски еквивалент сметаме дека може да биде: **цело море не (може да) го (ис)пере/измие**²¹ или делумни еквиваленти: **не го мие ни Вардар, не го пере цела вода во Вардар; ништо не го мие**. Кај Велковска (2008: 104) ги среќаваме следните фразеолошки изрази, кои исто така се соодветни делумни еквиваленти на овој фразеологизам: **Вардар не ме пере** или **не ме пере Вардар, а не пак Брегалница**. Споредбата за да се истакне значењето ‘многу’ е направена со сопоставување на големината на реките, Вардар во однос на Брегалница, но од друга страна, во зависност од местото каде што ќе биде употребен фразеологизмот, името на реките може да се менува.

Ако го набљудуваме фразеологизмот од друга страна, поради различните лексеми погоре (во македонските фразеолошки еквиваленти внесуваме имиња на македонски реки), тогаш овој фразеологизам може да се подреди и во група на делумни еквиваленти.

Семантиката на овој германски фразеологизам укажува на преголемиот „грев/беља“ што некој го сторил, па ништо не може да му помогне да ја поправи штетата.

(13) von Brot und Wasser leben

Овој фразеологизам се јавува со значење ‘многу е сиромашен, живее во сиромаштија, во беда, скромно’ и во македонскиот јазик има целосен еквивалент **живее на леб и вода**.²²

Фразеологизмот не го сретнавме во речниците што беа користени при оваа анализа, имено овој пример е преземен од Интернет, но и во разговорниот германски јазик се користи.

Со потполно исто значење (‘некој е сиромашен’) во македонскиот јазик може да се сретне и фразеологизмот **гола вода, тој е гола вода** или **гол како прст** (Велковска 2008: 113 и 2008: 286) за кој во германскиот нема фразеолошки еквивалент. Но од друга страна, истиот израз, **гола вода**, на македонски може да означува и ‘празно, нема ништо’ (сп. Велковска 2008: 113).

(14) (sich fühlen) wie ein Fisch im Wasser

Овој фразеологизам се јавува со значење ‘убаво, пријатно се чувствува; како што природна средина за рибата е водата, некому му е удобно во некоја средина или за некоја работа’ и му одговара целосниот фразеолошки еквивалент во македонски **(се чувствува) како риба во вода**.²³

(15) (verschieden) wie Wasser und Feuer или (15a) ein Gegensatz wie Feuer und Wasser

Фразеологизмот има значење ‘сосема спротивни (различни) работи, нешта што се разликуваат уште во основата’, а на македонски има фразеолошки

²¹ Превод М.П.

²² Велковска (2002: 26).

²³ Велковска (2008: 294).

еквивалент *како оган и вода*.²⁴

(16) wie mit kaltem Wasser begossen sein

Овој споредбен фразеологизам го сретнавме кај Рерих (Röhrich 2003: 1701). Инаку може да се јави и како **(16a) mit kaltem Wasser verbrüht sein** или, пак, многу често се среќава како: **(16b) mit kaltem Wasser übergossen**.

Фразеологизмот се јавува со значење ‘се чувствува крајно непријатно; изненаден е, засегнат, разочаран; некому кажува нешто што ќе му е многу непријатно; доведува некого во незгодна положба’.

Македонски целосни еквиваленти се: *потура со ладна (студена) вода* или *полеа/полева со ладна (студена) вода*.²⁵

Во македонскиот јазик многу почесто се слуша *попару/потури (како) со врела вода*²⁶ и со овој фразеолошки превод, фразеологизмот може да го сметаме и за делумно еквивалентен, поради сосема спротивните лексеми; во германскиот јазик станува збор за *студена вода*, а во македонскиот за *врела*, но двата атрибути предизвикуваат ист ефект: крајно изненадување. На македонски се среќава и следниот фразеологизам: *го лади со врела вода*,²⁷ со значење ‘наместо да му помогне, му одмага’.

Може да се забележи дека многу почесто во македонските примери водата се јавува како *врела*, па и *матна*, а за разлика од тоа во германските примери таа е најчесто *студена* и не забележавме примери каде што се јавува како *топла* или *врела*.

Заклучок

И покрај што секој народ љубоморно си ја чува и негува својата култура и јазик, народите имаат потреба за меѓусебно контактирање. Јазиците си влијаат меѓусебе и на таков начин настануваат оние фразеологизми за кои може да се најде целосен еквивалент во другиот јазик.

Целта на оваа анализа беше да се анализираат германските фразеологизми кои како основна компонента содржат *вода* и ним да им се подредат соодветни целосни фразеолошки еквиваленти во македонскиот јазик. Јазичниот корпус се состои од 16 фразеологизми (бројот е пресметан без нивните варијанти) со компонентата *вода* во германскиот јазик и на истите им подредивме целосни еквиваленти во македонскиот (на морфосинтаксичко, лексичко и семантичко ниво).

При анализата споредивме фразеолошки системи на два јазика (германски и македонски), кои не се ни територијално блиски ни припаѓаат на иста јазична

²⁴ Велковска (2008: 249).

²⁵ Димитровски-Ширилов (2003: 105).

²⁶ Димитровски-Ширилов (2003: 100).

²⁷ Молотков (1977) го користи терминот интернационални фразеологизми, Чехова (1996) културни фраземи, а Менац (1972) меѓународна фразеологија (Велјановска 2006: 45).

група, што значи нормално е да постојат разлики и во граматичкиот систем и во зборообразувањето, но и во фразеологијата, што од друга страна уште повеќе ја ограничува еквивалентноста.

Кај *целосните еквиваленти* совпаѓањата не се од непосреден туку, веројатно, се од посреден карактер. Имено, фразологизмите што се идентични во двата контрастирани јазика спаѓаат веројатно во групата на европските универзални фразеологизми, како општокултурно наследство од латинскиот/грчкиот јазик со различна мотивација (религиска, човекова, временска итн.).

Дел од нив не знаеме со сигурност дали водат потекло од грчкиот/латинскиот јазик, туку велíme дека припаѓаат на групата *интернационални фразеологизми*,²⁸ но наша цел и не беше да го откриеме нивното потекло, бидејќи ниеден народ со стопроцентна сигурност не може да тврди дека тие фразеологизми му припаѓаат токму нему.

Бидејќи во оваа анализа не се зедоа предвид постоечките фразеологизми со компонента вода во германскиот кои имаат делумни еквиваленти во македонскиот или оние што воопшто немаат фразеолошки еквивалент (нулта еквивалентите) и лажните парови, тие остануваат поттик за понатамошно истражување и навраќање кон оваа тематика. Овој труд има и своја практична димензија и истиот може да помогне и во наставата по германски јазик за да биде поттик фразеологијата да биде застапена онолку колку што и доликува, како и да придонесе за зголемување на понатамошниот интерес кај љубителите на германскиот јазик за други напоредни испитувања од областа на фразеологијата и контрастивната фразеологија на двата јазика.

Користена литература (латиница)

- [1] Brehmer, B. (2009). *Äquivalenzbeziehungen zwischen komparativen Phraseologismen im Serbischen und Deutschen*. In: Südslavistik online 1, стр. 141-164
- [2] Chrissou, M.(2000). *Kontrastive Untersuchungen zu deutschen und neugriechischen Phraseologismen mit animalistischer Lexik*, (Dissertation), Essen: Clemon-Verlag
- [3] Čagalj, I. и Svitkova M. (2014). *Tipologija frazeološke ekvivalencije na primjeru hrvatskih i slovačkih frazema s ihtionimskom sastavnicom*. Zagreb: Životinje u frazeološkom ruhu, Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu
- [4] Duden (2002). Redewendungen, Wörterbuch der deutschen Idiomatik, 2. neu bearbeitete und aktualisierte Auflage. Band 11, Mannheim/Leipzig/Wien/Zürich: Dudenverlag
- [5] Malä, J. (1999). *Zu einigen Problemen der kontrastiven Phraseologie am Beispiel Deutsch- Tschechisch*. Brno: Sbornik praci filozoficke fakulty brnenske univerzity R 4/1999 стр. 49-60

²⁸ Димитровски-Ширилов (2003: 105).

- [6] Mrazovič P. и Primorac, R. (1981). *Deutsches-Serbokroatisches phraseologisches Wörterbuch (Deutsche idiomatische Wendungen und ihre serbokroatischen Entsprechungen)*. Beograd: Narodna knjiga
- [7] Palm, Ch. (1997). *Phraseologie. Eine Einführung*, 2. Auflage, Tübingen: Gunter Narr
- [8] Röhrich, L. (2003). *Lexikon der sprichwörtlichen Redensarten*. Band 3, 4. Auflage, Freiburg am Breisgau: Herder
- [9] Safina, R. A. (Сафина Р. А.) (2004). *Сопоставительная фразеология немецкого и русского языков* (на германски јазик) Казань: Филологический факультет, Казанского государственного университета

Користена литература (кирилица)

- [1] Велјановска, К. (2006). *Фразеолошките изрази во македонскиот јазик со осврт на соматската фразеологија*. Куманово: Македонска ризница
- [2] Велковска, С. (2002). *Белешки за македонската фразеологија*. Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“
- [3] Велковска, С. (2008). *Македонска фразеологија со мал фразеолошки речник*. Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“
- [4] Димитровски, Т. и Ширилов Т. (2003). *Фразеолошки речник на македонскиот јазик*, том први, Скопје: Огледало
- [5] Пачовска, М. (20140). *Фразеологизмите со вода како главна компонента во германскиот јазик и нивните еквиваленти во македонскиот* (магистерски труд) Скопје: Филолошки факултет „Блаже Конески“

В. Користени интернет страници

www.redensarten-index.de

www.dix.osola.com

www.suedslavistik-online.de/01/01.pdf

_____ *Книжевност*

Ева ЃОРЃИЕВСКА¹
Даринка МАРОЛОВА*

УДК: 792(5)
792.01

Оригинален научен труд
Original scientific paper

ТРАДИЦИОНАЛНИОТ АЗИСКИ ТЕАТАР И ДРАМАТУРГИЈАТА НА БЕРТОЛД БРЕХТ

Апстракт: Наспроти строго востановените поларитети западен и источен театар, драматургија на XX век, со Брехт како еден од позначајните претставници, воспоставува релации со азиското тло и ги преработува техниките на тамошниот театар (кои се проникнати со зенистичка пракса, како резултат на интегрирањето на елементи од сите претходни традиции), со цел да се добие нова уметничка форма која ќе биде искористена за изнесување на сосема поинакви идеолошки гледишта. Својствата на азискиот театар кои придонесуваат за специфична атмосфера на проникнување во суштинските сфери на космосот и човековата душа, се користат за да се направи спротивставување на миметичкиот театар и со тоа да се постигне нова свесност за есенцијата на човековите односи во модерното општество.

Клучни зборови: *Брехт, алиенација, епски театар, Но театар, Кабуки, Катакали*

Eva Gjorgjievska²
Darinka Marolova**

THE TRADITIONAL ASIAN THEATER AND THE DRAMATURGY OF BERTOLD BRECHT

Abstract: Despite the strictly established polarities between the Western and the Eastern theater, the XX century drama, with Brecht as one of its representatives, establishes relations with the Asian soil and uses the techniques of that theater (which are imbued with zen practice as a result of integrating elements of all previous traditions) in order to get a new art form that will be used to present a completely different ideological viewpoints. The properties of Asian theater that contribute to the specific atmosphere of penetration in the core areas of the cosmos and the human soul, are used to make opposition to the mimetic theater and thereby achieve a new awareness of the essence of human relations in modern society.

Keywords: *Brecht, alienation, epic theater, Noh theater, Kabuki, Kathakali*

¹* Филолошки факултет, Универзитет „Гоце Делчев“, Штип

²** Faculty of philology, Goce Delcev University, Stip, Macedonia

Вовед

Во поетиката на современиот театар можат да се забележат тенденции кои се спротивставуваат на класичните западни поставки и се приклонуваат кон принципите на азиската уметност, со што подеднакво како и нив ги укинуваат аристотеловите начела за единство на време, место и дејство. Се појавуваат автори кои ја согледуваат истрошеноста на формите на западниот театар и во согласност со уметничките експерименти карактеристични за модерната, ги користат елементите на азиската театарска традиција.

Во своето дело *Театарот и неговиот двојник* (1971) Антонен Арто ги тематизира разликите што постојат помеѓу театрите на Ориентот и Оксидентот и притоа заклучува дека во основата на западниот театар лежат дискурзивноста и миметичноста – одлики кои не му дозволуваат да го прикаже животот во сета полнотија, бидејќи и самиот се темели на логосот и моќите на поимање. За разлика од него, азискиот театар им допушта простор на магиските елементи, претставени со помош на танцот, гестикулацијата и придружбата на визуелни елементи. Арто потенцира: „Нашиот театар кој никогаш не знаел за таа метафизика на движењето, кој никогаш не знаел да се служи со музиката за толку непосредни и толку конкретни цели, нашиот чисто вербален театар кому не му е познато сè она што навистина го чини театарот... би можел од Балискиот театар да побара упатства за спиритуалноста“. (Arto, 2003: 73) Преку ослободувањето од текстовните предлошки и од строгите критериуми на разумот, Азискиот театар ги остварува концептите на источната филозофска мисла и допушта наслутување на спознајните димензии на светот низ интуитивен чин на посматрање. За глумецот во јапонскиот театар се вели дека треба многу да разбира и знае, но не и да го покажува сето тоа. Тој учи дека тајната на дејството стои во наслутувањето, а не во потполното разоткривање. Драматургијата на Бертолд Брехт која ќе биде тематизирана подолу, исто како и онаа на Арто, се доближува до тезата за спознание преку насетување на стварноста, а не преку нејзина мимеза. Неговиот проект не се однесува толку на прикажувањето на реалноста, колку на нејзиното сугерирање.

Ефектот на отуѓување во театарот

Една од карактеристиките на јапонскиот театар која го импресионирала Арто е укинувањето на бариерите помеѓу театарската сцена и публиката. Дихотомијата е поништена, а за сметка на тоа гледачите стануваат активни учесници во збиднувањето на претставата. Во исто време се укинува драмската илузија, бидејќи тие се запознаени со секој сегмент на содржината. Така театарот станува своевиден ритуал во кој доаѓа до воспоставување на внатрешни аналогии меѓу сите нешта од надворешниот свет. Се бришат разликите меѓу „јас“ и светот и се стекнува страствена поврзаност меѓу човекот, општеството, природата, предметите.

Драматургијата на Брехт, револуционерна во своите зафати, исто како и јапонскиот театар го воведува укинувањето на драмската илузија, така што преку поставување на театарски помагала на сцената ја сопира можноста за поистоветување на двата света: оној на театарот и оној на публиката. Спротивно од Аристотел, тој смета дека пресуден момент во театарот е оној на алиенацијата, кој на публиката ѝ овозможува да присвои критичко гледиште во однос на понудените факти и со тоа да биде принудена да размислува. Тоа се постигнува така што содржината на сликите е назначена однапред, сеедно дали напишана на паноа или изнесена преку филмски проекции; изворите на осветлување не се прикриени, а целокупната театарска машинерија функционира пред очите на гледачот, што кај него создава впечаток дека го шпионира приватниот живот на ликовите; глумците со својата игра ја објаснуваат, а не ја претставуваат личноста.

Ефектот на отуѓување изнудува критичка дистанца спрема театарската претстава. Според Брехт, модерниот театар мора да го напушти својот монопол на раководење со публиката, која не поднесува противење, ниту критика, и треба да се стреми кон прикажување на заедничкиот живот на луѓето во општеството, чин кој на гледачот му овозможува евентуално спротивен став во однос на прикажаните случувања. За да се постигне ефект на отуѓување потребно е драмскиот писател да употреби технички средства со помош на кои ќе се ограничи емоционалната идентификација на публиката со ликот и ситуацијата во драмата. Од своја страна пак глумецот не смее потполно да се подреди на ликот и да се загуби во него, туку мора да пронајде актерски средства кои би ја изразувале неговата критичка дистанца. Со тоа Брехт, пред сè, се има спротивставено на Станиславски и на неговото инсистирање за соживување на глумецот со ликот.

Глумецот на Пекиншката опера, исто така, не смее да се соживее со улогата на начинот кој го заговара Станиславски, туку е поблизок до дитанцирањето од неа: „Тој сака да ги изнесе, да ги искаже доживувањата во врска со својата улога, а не да се претвори во неа. Изведувачот на Пекиншката опера никогаш не е вон себе. Ако е прекинат, тој може да продолжи со својата изведба по прекинот без никакви тешкотии... Тие глумат знаејќи дека се посматрани и бираат што поповолни положби на сцената за посматрање од страна на публиката“. (Marie-Louise Katsch, 1980 in Kulenovic, 1983:172) Појаснувањето на гледачот му се олеснува преку повремениот класична техника на драмска иронија: допуштено му е да го знае она што ликовите на сцената не го знаат.

Ролан Барт (1972) одлично го има илустрирано семантичкиот статус на театарот. Според него театарскиот феномен може да биде третиран не само со чисто емотивни, туку и со когнитивни термини. За него Брехт бил способен да го восприеми театарот интелектуално, занемарувајќи ја митската дистинкција помеѓу креацијата и рефлексивната, природноста и системот, спонтаното и

рационалното. Тој одлучува дека драмските форми имаат политичка одговорност, дека поставувањето на светлото, прекинувањето на сцената со песна, употребата на плакати, начинот на кој говори авторот означуваат одреден избор, не во релација со уметноста, туку во релација со човекот и светот. Материјалноста на спектаклот не се изведува исклучиво од естетиката или психологијата на емоцијата, туку главно од техниката на означувањето. Според Барт она што го нарекуваме природност на актерот или вистинитост на приказот е само еден од многуте јазичи, а тој јазик зависи од некој ментален контекст или од одредена историја, така што смената на знаците служи за да се даде нова пропорција која нема да се заснова на природните закони, туку на човековата моќ да ги направи нештата значенски.

Фрагментација на драмското дејство

За разлика од Аристотеловото правило за единство на време, место и дејство во драмата, јапонскиот театар се стреми кон тоа да добие екстензивен облик и епизодична структура. Се поставуваат многу сцени, многу ликови, а случувањето трае со месеци или години. Во овој театар доминира панорамското сликање на случувањата и за разлика од западниот театар отсуствува психолошката интроспекција. Текстот на *Но* театарот е испрекинат, сецкан, деформиран, забрзуван, сè со цел да се постигне т.н. метафизички шок, како кога долго се повторува еден збор сè додека не се загуби неговото значење, а во преден план избие неговиот звук.

Една од значајните семиотички интервенции во Брехтовиот театар се случува при преминот од една во друга сцена, кога наместо да се развиваат карактерите, како што се очекува, се прескокнува на неколку години подоцна во дејството. Карактерите во драмата се и сами по себе контрадикторни што придонесува за алиенација од традиционалното поимање на Аристотел. Ликовите постојано се менуваат, а не се прикажува нивниот развој, што не остава можност за стекнување на извесна емоција, сочувство или коментар за нив. На пример, *Мајка Храброст*, ликот од истоимената драма на Брехт (1979), е егоцентричен следбеник на капитализмот и е слепа за неговите последици, а од друга страна пак таа цврсто се соочува со опасноста, опстанувајќи во машиниот свет и изложувајќи се на болка заради доброто на своите деца. Таа иако не се согласува со принципите на војната, ја експлоатира и профитира на нејзина сметка. Во ликот на Мајка Храброст Брехт ја презентира тезата на Маркс чиј следбеник е самиот тој: сè додека човек нема храна и засолниште, нема ни слобода. Брехт имал намера да побуди кај гледачот волја за промена на човековото однесување во согласност со парата како центар на светогледот, која ги поматува нивните морални критериуми. Затоа, конфликтите на индивидуалните карактери во *Мајка Храброст* се неважни, тенденцијата на епскиот театар е да го сврти вниманието на публиката кон суштинските општествени проблеми.

Како и источниот, така и епскиот театар на Брехт се остварува на начин сличен на оној од сликите на филмската лента. Сцените не се во заемна поврзаност и му се спротивставуваат на реалистичкото и миметичко претставување на стварноста. Песните, елементите на сценскиот декор, гестикулацијата на актерите служат за да ги одвојат ситуациите една од друга и подеднакво да учествуваат во детруирањето на илузијата. Текстот во епскиот театар треба да има наративен, епски карактер и да биде лишен од класичниот заплет и големата сцена, преку кои драмското дејство го достигнува својот врв. Сликите кои следат не служат за да претстават одредено дејство и да го доведат до кулминација, туку имаат вредност сами по себе како поттик за размислување.

Алиенацијата во *Мајка Храброст* се постигнува и со употреба на силно бело светло, на начин сличен како во азискиот театар, кое го опфаќа и просторот за публиката и со тоа сосема ја уништува можноста за креирање на атмосфера. Сите романтични елементи се отстранети од сцената и се избегнува да се даде чувство на одреден простор. На ист начин, сцената на индискиот Катакали театар е сиромашна. Како извор на светлост се употребува висока и масивна лампа. Поставена е на средината од предниот дел на сцената и учествува во претставата на зен-будистички начин. Треперењето на нејзиниот пламен раѓа моќни сенки и фрла неочекувани сенки на лицата на актерите и на големите позлатени капи.

Ан Иберсфелд (1982) нагласува дека разбивањето на илузијата придонесува за разоткривање на фактичката општествена состојба, во која гледачот како и во претставата е посматрач на случувањата каде што нема моќ да дејствува и да ги промени. Така што наспроти ставот на Брехт кој упатува на активизам, во исто време се спознава и немоќта на масите, кои како што не можат да ги разбијат конвенциите на театарот и да стапат на сцена или да одлучуваат за текот на веќе востановеното дејство, исто така се неми гледачи на историската драма. Ако Виктор Иго изнесува мислење дека театарот е место во кое единствено се остварува еднаквоста меѓу луѓето, спротивно на тоа Иберсфелд наведува дека со претставувањето на актуелната политички обоена стварност, со рушењето на илузиите, се стекнува всушност свесност за суштината на нееднаквото живеење, луцидно изразено во театарската пиеса.

Ангажираноста на театарот

Бертолд Брехт е еден од најзначајните драмски автори кои ги применуваат и теориски ги развиваат принципите на епскиот театар. Овој театар има двојна функција – педагошка (да го доведе гледачот до сознание за светот) и политичка (да побуди желба кај гледачот за промена на постоечката состојба). Подеднакво во драматургијата на Брехт се среќава и морализаторската тенденција која може да се сведе на прашањето: како да се биде добар во лошо општество? Некои негови драми завршуваат со прашања до публиката на која авторот ѝ ја остава одговорноста да изнајде сопствено решение на покренатиот проблем. Моралната

задача на Брехт е да постави прашање таму каде што се чини дека тоа само по себе е разбирливо. Впрочем, моралноста во работата на Брехт се состои и во коректното читање на историјата.

Според Ролан Барт (1972), една од карактеристиките на драмите на Брехт е исто така присуството на идеологијата. Тој наведува неколку примери за тоа: историскиот, а не природен карактер на човековите лоши судбини; духовната загаденост како резултат на економската алиенација, чијшто конечен ефект е заслепеноста на човекот кого го потиснува; трансформацијата на исконските психолошки конфликти во историски контрадикции; субјектот како елемент на корективната моќ на општеството.

Театарот на Брехт е многу отворено идеолошки ориентиран: тој зазема страна во однос на природата, трудот, фашизмот, историјата, војната, алиенацијата. Но, тоа не е театар со пропаганда. Она што Брехт го зема од марксизмот не се слогани, артикулација на фрагменти, туку општ метод на објаснување. Идеолошките теми кај Брехт можат да се дефинираат како динамика на настани кои ги комбинираат посматрањето и објаснувањето, етиката и политиката.

Ангажираноста на уметноста не ѝ е туѓа ниту на азиската пракса од посовремен датум. Модерната форма на *Но* театарот се препознава во Кабуки, јапонски танцов театар кој повеќе не е наменет за аристократијата и се јавува во времето на развојот на средната класа, со богатењето и јакнењето на трговскиот staleж, со развојот на градскиот живот. Како и *Но*, произлегува од танцот и никогаш не била илузионистичка, претставувачка и реалистичка уметност. Со оглед на составот на новата публика, Кабуки не се интересира повеќе за метафизичките теми, туку за темите извлечени од обичниот секојдневен живот.

Чикамацу Монзаемон, првиот истакнат автор на Кабуки, се јавува како традиционален моралист, но во исто време и како критичар на лажниот општествен морал. Тој не ги оправдува лошите постапки на непослушните синови или избеганите жени, но причините кои доведуваат до нив ги бара подалеку, во ликот на таткото или сопругот тиранин. Таквата општествена критика претставува новина во азискиот театар воопшто.

Придружни елементи на театарското дејство

Главната интенција на Брехт при пишувањето на *Мајка Храброст* била да ги направи гледачите свесни за две нешта: војната и капитализмот. Според неговото убедување луѓето ја заслужуваат војната ако му се имаат покорено на лошиот политички систем или војната е неизбежна во случај на лошо уредување. Затоа публиката мора да биде оддалечена, а не вовлечена во дејството и тоа би помогнало да ја одгатнат суштината на нештата. Затоа Брехт прави исклучоци во користењето на театарските средства кои би придонеле за реалистичен приказ и не ги исполнува нивните очекувања. Очигледно одговара на она што не може да биде пропуштено и кое не изнудува рефлексива. Елиминирајќи го тоа, Брехт

понудува вистинско разбирање на причините на дејствување на ликовите и на позадината врз која дејствуваат.

Валтер Бенјамин (2003) во анализата на Брехтовото дело истакнува дека елементарната одредница на епскиот театар е неговата гестуалност, својство кое го поврзува со источниот театар. Исто така, текстот во епскиот театар функционира на начин на кој може да го прекинува дејството, наместо да го поттикнува или илустрира. Овие прекини учествуваат во неговата ретардација и епизодичност кои ја творат основата да епскиот театар да стане гестуален. Всушност, колку почесто се прекинува актерот ангажиран во некое дејство, толку повеќе гестови се стекнуваат.

Во индиската традиција танцот и движењето се облици на молитва рамноправни со говорот или поважни од него. Единствено со играта глумецот е должен да искаже една приказна, да оствари едно драмско дејство. Секој гест одговара на еден збор, а може да се искаже со помош на едната рака или пак со двете истовремено. Современата верзија на индискиот театар се темели на четири групи елементи, за разлика од западниот театар каде што основно средство е зборот. Тоа се начини на изразување на глумецот, негови емисии. Нивната поделба е на: телесен израз, танц, психолошко-имитативна гестикација и мимика, кодифициран јазик на раце; вербално-акустичен израз, не само дијалогот и неговото значење, туку и песната, музиката, сите звуци и гласови – нивната емотивна, резонантна вредност; ликовен израз, костими, шминка, просторни и сценографски елементи; внатрешен израз, способност за соживување и доживување, трансформации и и идентификации не само со зададените ликови, туку преку нив и со оние високи духовни цели кои индиската традиција ги поставува пред уметноста како највисока задача.

Танцот во јапонскиот театар бил проследен со многу бавни и еднолични мелодии, чија вокална компонента била исто така многу монотона и развлечена во манирот на будистичките верски пеења. Се претпоставува дека со тек на време првичната лаичка животворност и цинизам на глумците кои ја забавувале публиката ставајќи го акцентот на баналните случувања, карактеристики или теми, се трансформира во морални и религиозно-филозофски содржини инспирирани од епската тематика. Но, традицијата на елементите на фарса продолжува да егзистира преку танцот наречен саругаку, прераснувајќи во сложен драмски вид со забавен карактер и дијалошка форма, наречен но-кјоген. Значајно обележје на кјоген е импровизацијата и тие се изведуваат во паузите помеѓу Но драмите.

Непосредно под влијание на јапонската техника на прикажување, и Брехт внесува лирски елементи кои го пресекуваат дијалошкиот момент типичен за драмата. Овие песни придонесуваат како за создавање на епизодична форма, така и за нагласување на дистанцата меѓу стварноста и конвенционалниот момент во уметноста. Често и во епскиот театар се користат песните кои ги прекинуваат

дијалозите во моментот на драмска тензија, кога наспроти сериозноста на ситуацијата настапуваат со леснотија и дозволуваат недостаток на морална перспектива или иронија.

Заклучок

Наспроти строго востановените поларитети западен и источен театар, современата драматургија, со Брехт како еден од позначајните претставници, воспоставува релации со азиското тло и ги преработува техниките на тамошниот театар (кои се проникнати со зенистичка пракса, како резултат на интегрирањето на елементи од сите претходни традиции), со цел да се добие нова уметничка форма која ќе биде искористена за изнесување на сосема поинакви идеолошки гледишта. Својствата на азискиот театар кои придонесуваат за специфична атмосфера на проникнување во суштинските сфери на космосот и човековата душа, се користат за да се направи спротивставување на миметичкиот театар и со тоа да се постигне нова свесност за есенцијата на човековите односи во модерното општество.

Литература:

- [1] Arto, Antonen. 1971. *Pozoriste i njegov dvojniki*. Beograd: Prosveta.
- [2] Barthes, Roland. 1972. *The task of Brechtian criticism un Critical Essays*. Evanston: Northwestern University Press.
- [3] Benjamin, Walter. *Understanding Brecht*. 2003. London: Verso Books.
- [4] Breht, Bertold. 1979. *Majka Hrabrost i njena deca*. Beograd: Rad.
- [5] Brooker, Peter/Widdowson, Peter. 2013. *A practical reader in contemporary literary theory*. New York: Routledge.
- [6] Fuegi, John. 1944. *The life and lies of Bertold Brecht*. New York: Harper Collins Publishers Ltd.
- [7] Ibersfeld, An. 1982. *Citanje pozorista*. Beograd: Nolit.
- [8] Katsch, Marie-Louise. 1980. *Peking Opera as a European sees it*. Beijing: New World Press.
- [9] Kulenovic, Tvrtko. 1983. *Pozoriste Azije*. Zagreb: Izdanja Centra za kulturnu djelatnost.
- [10] Lukacs, Georg. 1963. *The meaning of contemporary realism*. London: Merlin Books.
- [11] Marcuse, Herbert. 1977. *The Aesthetic dimension*. Boston: Beacon Press.

ИЗБОРОТ НА ЛИЧНИТЕ ИМИЊА ВО РОМАНОТ „ПИРЕЈ“ ОД ПЕТРЕ М. АНДРЕЕВСКИ

Апстракт

Овој труд има цел да ја анализира и да ја претстави функцијата на личните имиња во романот „Пиреј“ од Петре М. Андреевски. Секој писател има карактеристичен и препознатлив начин на изразување, меѓутоа и некоја причина поради која ги именува ликовите во делата. Она што ме инспирираше да се зафатам со оваа тема е токму мотивацијата и побудата на писателот при давањето на имињата. Антропономастиката како дел од пошироката област ономастика ги проучува антропонимите, односно се занимава со сопствените имиња. За свесниот избор и функцијата на антропонимиконот во конкретното дело и за поврзаноста на карактерните црти на ликот и значењето на името ќе се види од направената анализа.

Клучни зборови: антропоними, значење, избор, анализа, лични имиња, роман

Kristina MIJALKOVA

THE CHOICE OF PERSONAL NAMES IN THE NOVEL *PIREJ* BY PETRE M. ANDREEVSKI

Abstract

This paper aims to analyze and present the function of personal names used in the novel *Pirej* by Petre M. Andreevski. Every writer has his own specific style of writing, and a reason to give specific names in his writing. I was motivated to select this topic, as I wanted to discover the reason that drove the writer to choose the specific names. Anthroponomastics is a branch of onomastics, and is a study of anthroponyms, i.e. the names of human beings. The analysis conducted will describe the conscious choice and function of anthroponyms in a certain work, and the connection between the traits of the characters and the meaning of names.

Key words: anthroponyms, meaning, choice, analysis, personal names, novel

1. Вовед

Антропономастиката како дел од онимискиот систем ги проучува антропонимите, односно личните имиња, презимиња, прекари, псевдоними итн. Антропонимите имаат диференцијална улога во реалноста, но во литературата добиваат и други функции. Се поставува прашањето за изборот на антропонимите во прозата и поезијата. Најчесто дилемата кај читателот е околу личните имиња, која била мотивацијата и дали изборот е свесен или несвесен. Предизвик е да се направи анализа од таков вид за да се утврди дали освен диференцијална, имињата во литературен текст добиваат и стилска и значенска функција.

Писател кој нуди материјал за разработка на оваа тема е Петре М. Андреевски. Творештвото на Петре М. Андреевски изобилува со интересни наслови кои носат асоцијации, симболика и ја будат фантазијата за содржината на делото. Неговото живописно пресликување на настаните и спојување на елементи од историјата и традицијата со модерното е она што го краси секое негово дело. Во оваа статија ќе се насочиме кон личните имиња во романот „Пиреј“ којшто во насловот ја носи симболиката за темата и содржината. Насловот не е лично име, но е мотив за да се анализираат личните имиња и да се види дали и тие се свесно мотивирани. Притоа ќе се задржиме на главните ликови и на оние што почесто се среќаваат во романот. За да се дојде до заклучок за изборот на даденото име, ќе направиме анализа од лексички и од литературен аспект.

2. Лексичко-семантичка анализа

Во овој дел на анализа ќе ги опишеме ликовите онака како што се претставени во романот, па потоа ќе се задржиме на името и неговото значење. Од нивната семантичка анализа ќе се утврди дали изборот на личното име е мотивиран и свесен, за што постојат показатели дека е така. Многу имиња се искористени во делото, но се одлучивме да се задржиме врз имињата на Велика, Јон, Капинка, Роса, Ангеле, Свездан, Здравко, Мирче, Дуко, Маса и Лазор. Во оваа анализа се користени два речници како извор на информации.¹

Велика

Во романот „Пиреј“ лик што се издвојува е Велика. Таа ја раскажува сопствената драма, а воедно е претставник на вистинска, македонска, скромна и работлива жена. Се мажи на млади години и целосно се посветува на сопругот и семејството. Воспитувана патријархално, работи неуморно и воопшто не се штеди. Условите се тешки за живот, затоа што војната е таква немилосрдна, меѓутоа Велика ја воздигнуваат петте деца. Таа поткрепа трае кратко, тагата

¹ М. Коробар-Белчева, В. Миовска, М.Момировска, Речник на лични имиња во македонското народно творештво, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје 2008; Јб. Станковска, Речник на личните имиња кај Македонците, Скопје 1992.

настапува и мајчинството полека заминува. Нејзината судбина е тешка, ја чувствува најголемата болка, губењето на дел од себе, загубата на свое чедо. Сопругот на бојното поле, а таа сама, немоќна и очајна. Оваа жена останува без своите деца, ги губи едно по едно, умираат како што дрвјата ги губат листовите. Осамена и повредена, без светла точка во животот Велика е навистина „велика“ – голема. Тажи ден и ноќ, но не потклекнува, се воздигнува и продолжува да живее со помислата дека ќе најде малку утеха со враќањето на сопругот Јон. За жал, утеха не наоѓа, туку следуваат уште многу тажни денови. Војната го менува човекот, па така и овој човек се претвора во сурово и бескрупулозно битие. Големината на Велика се гледа и во моментите на малтретирање и терор од страна на својот сопруг, па дури се обидува и да го оправда и сфати неговото однесување. Толку добра душа и големо срце, а во исто време толку многу товар и горчина. Смртта е нејзина сопатничка којашто ја прогонува. Умира и Јон, но таа е веќе навикната да се простува од најмилите. Во моментот кога неговиот живот згаснува се раѓа нов, нова искра и нова надеж за борба. Се раѓа Роден – шестото дете на Велика и Јон. Мајчиното срце може многу да издржи. Велика е жена јунак.

Велика е скратено од Великослава, од неговиот прв елемент Велик - < стсл. од прид. Великџ, - а со значење 'голем, велик'.²

Јон

Доминантен машки лик е Јон, сопругот на Велика. Тој е момче кое останува без своите родители, а копнее по родителска љубов. Суровоста на таткото ја ублажува со сеќавањето на топлата мајчина љубов. Детството ќе го помине во манастир, но можеби тоа е токму она што ќе го исправи на прав пат и ќе го направи добар човек. Како и секој млад човек така и тој сака да основа семејство, да работи и да им се посвети на најблиските. Му се исполнува оваа желба, ја зема за жена најработливата девојка Велика. Деновите во хармонија со децата и Велика траат кратко. Во екот на војните мора да го напушти родното место и да продолжи со животот на војник. Војните се сурови, земаат жртви како физички, така и психички. Таков е и случајот со Јон. Многуге години поминати во војна го претвораат во немилосрден, ладнокрвен човек. Неговиот живот уште повеќе губи смисла со дознавањето на веста за смртта на неговите деца. Неговите чувства тогаш повторно се будат, почнува да вене, скршен од болка. Тоа е последната капка што ја прелева чашата. Јон не бара излез, не гледа начин т.е. не се ни труди, туку едноставно посега по алкохолот којшто станува негова утеха. Војник се препознава по сила, храброст, големина, но Јон не покажува ништо од тоа. Умира во друг вид на војна: ја губи битката самиот со себеси и се предава без борба. Не успева да го види последниот дар од Бога, синот Роден

² М. Коробар-Белчева, В. Миовска, М.Момировска, Речник на лични имиња во македонското народно творештво, Институт за македонски јазик, Крсте Мисирков, Скопје 2008, 269-270.

којшто, сепак, е светла точка во мрачната судбина.

Јон е скратена форма од личното име Јован, од старословенското *Їѡан*, коешто, пак, е словенска варијанта на еврејското *Јехоханан* (*Yôḥānān*), на латински *Johanes* (*Johannes*), грч. *Ἰωάννης* *Ioan*, *Ioannes*. Името е библиско и преку христијанството влегло во листата на имиња кај нашиот народ. Значењето е поврзано со христијанството, со верата, затоа што значи '*Бог се смилувал, Бог е милосрден*'.

Ангеле

Првата рожба на Јон и Велика е синот Ангеле. Тој е првиот извор на среќа и божји дар во семејството. Се раѓа на нива што значи за мајката дека ќе биде плодна како што се и полињата. Името Ангеле му личи затоа што тој е Божји ангел испратен од Бога за да внесе радост и ведрина. Неговата судбина е трагична, но можеби наивноста и неснаодливоста го носат директно во смрт. Детската игра е погубна за него. Другите деца бегаат од куршумите, но тој останува и го погодува еден, па неговиот живот згаснува. Неговата мајка раскажува дека дожд солзи има исплачено. По погребот почнува да врне, па дури и небото тажи и плаче за својот дар на земјата, за својот ангел.

Ангеле е хипокористична форма од личното име Ангел, настанато од *Ангел* + дем. суфикс *-е*. *Ангел* настанало со антропонимизација на лексемата од грчко потекло *ἄγγελος* со значење *божји гласник*. Зборот *ангел* е синоним за добар човек, искрен, кроток. Според некои верувања *ангел* претставува бестелесно суштество испратено од Бога да му служи на народот.

Роса

По првата несреќа и првото соочување со смртта, доаѓа и втората. Роса е третото дете во семејството. Девојче коешто треба да е здраво и чисто како роса. Во студената и снежна зима Роса се разболува и набргу умира. Ништо не успева да ја спаси, билките и народните лекови не ѝ помагаат. Името е симболика на свежина и чистина како што е и утринската роса, но Роса ја губи својата свежина, па така и нејзиниот детски живот згаснува.

Роса може да биде скратено од Фросина, Росанда, Ростислава.³ Сметаме дека при изборот на ова име авторот го имал предвид апелативот *роса* < стсл. *роса*. Според некои верувања росата е симбол на свежина, па името им се давало на оние деца што се родени наутро за да бидат свежи и чисти како роса.

Здравко

Здравко е четвртото дете на Јон и Велика. Името е желбено, во него се крие желбата на родителите детето да биде здраво како дрен, односно да биде: цврсто,

³ М. Коробар-Белчева, В. Миовска, М. Момировска, Речник на лични имиња во македонското народно творештво, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје, 2008, 372-37.

јако, здраво и силно момче. Спротивно на ова, Здравко не успева да ја победи болеста т.е. заразата која вирее во летниот период меѓу селаните. Неговата мајка кога вели „здравец мој попарен“, мисли на тоа дека здравото момче венее, а болеста го попарува. Заминува на другиот свет кај своето братче и сестриче.

Здравко е име од словенско потекло, изведено од придавката *здрав* + суфиксот *-ко*, а оној што го носи ова име треба да биде здрав и долговечен.

Капинка

Капинка е првото женско чедо, со интересно име за слатко мало девојче. Нејзиниот живот, исто така, трае кратко. Детскиот живот не успева да се спаси ниту со бегането во шумата. Спас од немилосрдната болест нема.

Капинка е образувано од Капина (од апел. капина, стсл. *кѣпиNa*) + суфиксот *-ка*. Со апелативот *капина* се именуват и растението и црните слатки зрнести плодови (*Rubus fruticosus*). Според народните верувања капината е ризница на здравје и симбол на исцелување. Се сметала и за свето дрво (со своите трња и ластари ја штитела Богородица кога бегала со своето новороденче).⁴

Свездан

Животот на последното дете Свездан згаснува последен. Тоа е последната тага во низата несреќи за неговата мајка. Умира ноќта веднаш по смртта на неговата сестра Капинка. Свездан го напушта животот под свезденото небо.

Свездан настанато од именката *свезд(a)*- + суфиксот *-ан* со значење 'раскошен, блескав, поврзан со свездите, роден да биде познат, свезда, да се истакнува и да се издвојува со посебна енергија'.

Мирче

Мирче, братот на Јон е човек којшто сака да ја промени судбината и ситуацијата во која се наоѓа тој и неговото семејство. Неговата одлука е да тргне на пат, на долг пат во далечната Америка со цел за подобар живот. Во потрагата за подобро утре и подобра иднина, Мирче не успева. На трнливиот пат за благосостојба, тој е зафатен од виорот на војната. На бојното поле се среќава со братот, но од спротивната страна. Да се бориш против сопствениот брат и да немаш мир во душата, таков бил животот на Македонецот.

Мирче е галовно име образувано од Мир(о) + *-че*, во чија основа е вложена именката 'мир', па оттука и значењето да се бара мир, спокој и да се биде кроток.

Дуко

Дуко е брат на Велика и добар пријател на Јон. Тој ги раскажува настаните,

⁴ М. Коробар-Белчева, В. Миовска, М. Момировска, Речник на лични имиња во македонското народно творештво, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје, 2008, 323.

раскажува за сето она што се случувало, за положбата на македонскиот народ и за најблиските. Овој човек е упорен во намерата да остане свој на своето, на родното огниште и своите корени. Тој не учествува во војната директно, но тоа не значи дека не е погоден од неа. Одлучен е да остане во селото да го води својот народ низ премрежјата и тешкиот живот. Се спротивставува на тоа неговото презиме да се промени, му префрла на Јон дека е овој продадена душа, а самиот тој вистински Македонец.

Дуко е образувано од *Ду-* (< *Дукадин*) + суфиксот *-ко*. Името *Дукадин*, пак, е добиено од грч. Δούκας < lat. *dux, ducis*. Се верува дека оној што го носи ова име е вистински водич, му доликува да управува, да води и да претставува.

Лазор

Лазор Ночески е лик којшто е присутен низ целиот роман со неговите изреки. Неговите зборови ги цитираат и Јон и Велика. Тие се однесуваат на животот, смртта и семејството. Гласот на Лазор е присутен постојано меѓу луѓето при што се добива впечаток дека тоа е само измислен лик, привидност, глас и толкување на народот. Лазор се појавува на некој начин физички кога умираат Капинка и Свездан за да ѝ помогне на Велика при погребувањето на децата, но и психички да ја утеша и да ја поткрене. Толку многу искажани мудрости кои како да се собрани преку лекциите и искуството во животот. Без разлика дали ликот е измислен кај македонскиот народ или не, сепак, луѓето наоѓаат утеха во неговите зборови. Како што би рекол тој „Племото наше е пиреј и не го крши ни една војска, ни една болест“.

Лазор е варијанта на името Лазар, од хебрејско потекло (хебрејски *El'āzār*, Елеазар), грч. Λαζαρος (*Lazaros*). Библиското значење на името според Новиот Завет е 'оној кој станал од мртвите'.

Маса

Маса Ќулумоска ја запознаваме како бајачка, народен лекар, советник на селаните. За сите болести луѓето се обраќаат кај неа за да им помогне, да им даде некој лек, тревка или да ги посветува. Многупати народните лекови и постапки на оваа жена се на граница со лудило. Во очајот и тешкотиите луѓето не забележуваат колку нереални работи кажува и прави, па слепо ја слушаат. Таа е самопрогласен народен лекар, но најчесто она што го прави не дава резултат.

Маса е скратено од именката Маслина, Маслинка (*Olea europaea*) од тур. *Almas* < *агар*. *Apel elmas* < грч. со значење 'самониклива' како што е и растението маслинка. Маслинката е симбол на плодноста, мирот, изобилството, долговечноста, за која е карактеристично и нејзиното лековито дејство. Во христијанството е симбол на Божјата грижа за луѓето.

3. Морфолошко-структурна анализа

Од спроведената морфолошко-структурна анализа заклучуваме дека разгледуваните имиња се прости, образувани со соодветни антропонимски суфикси. Во нивната основа се наоѓа именка или придавка. Кај овде анализираните имиња во основата најчесто се наоѓа именка. Тоа се имињата: *Ангеле, Капинка, Роса, Свездан, Мирче* и др. Единствено име во кое е вложена придавка е името на главниот лик во делото „Пиреј“ – *Велика*.

4. Генеалозна анализа

Според анализата на потеклото и коренот, најбројни се имињата од словенско потекло. Исто така, застапени се и имињата од хебрејско и грчко потекло.

5. Свесен/ несвесен избор на името

Од направените анализи на карактерот на ликот и даденото името може да заклучиме дека изборот е свесен. Андреевски свесно ги именува ликовите со имиња коишто соодветствуваат со карактерните црти на ликот. Интересен е изборот на имиња кај децата во романот. Сите имиња се пожелни имиња коишто се даваат за детето да биде убаво, здраво, живо, среќно. Така Ангеле е ангел пратен од Бога, прво дете и прва среќа. Роса, Здравко и Свездан сите се пожелни имиња. Од друга страна, пак, Велика одговара на големината и храброста на македонската жена. Маса, жената која се грижи за луѓето, исто така, одговара со симболиката и значењето на името. Оттука сметаме дека сите имиња што ги анализираме се мотивирани и свесно избрани од авторот.

6. Заклучок

Од сите направени анализи доаѓаме до заклучок дека Андреевски направил свесен избор во процесот на давање на имињата во романот „Пиреј“. Тој го искористил значењето и коренот на името за притоа да го поврзе со личните особини и црти на ликот. Дури и скриеното значење го искористил толку добро што само преку анализи може да се открие. Во секојдневниот живот имињата се даваат по желба, најчесто несвесно, но во литературата има некое правило, а тоа функционира преку латинската максима *Nomen est omen*, односно *Името е знак*.

Користена литература

- [1] Јачева-Улчар, Е. (2006). Кон антропонимите во романот „Девет Керубинови векови“ од Славко Јаневски. *Функционалните стилови во македонскиот јазик*. Скопје: ИМЈ „Крсте Мисирков“. 92-97
- [2] Коробар-Белчева, М. (2006). Личните имиња во функција на уметничката порака, *Функционалните стилови во македонскиот јазик*. Скопје: ИМЈ „Крсте Мисирков“. 85-91

- [3] Коробар-Белчева, М., Миовска, В., Момировска, М. (2008). *Речник на лични имиња во македонското народно творештво*. Скопје: ИМЈ „Крсте Мисирков“.
- [4] Леонтиќ, М. (2010) Турските елементи во македонските имиња и презимиња. *Годишен зборник*. Штип: Универзитет „Гоце Делчев“.
- [5] Мирческа, В. (2011). Антропонимите во делата на Сашо Тасевски. *Литературен збор I-6*. Скопје: ИМЈ „Крсте Мисирков“. 51-58.
- [6] Ризовски, Ж. (2002). Стилската функција на ономастичката лексика во македонската поезија и проза, *Македонистика*. Скопје: ИМЈ „Крсте Мисирков“.
- [7] Стаматоски, Т. (1990). *Македонска ономастика*. Скопје: ИМЈ „Крсте Мисирков“.
- [8] Станковска, Љ. (1992). *Речник на личните имиња кај Македонците*. Скопје: ИМЈ „Крсте Мисирков“.

Драган ДОНЕВ¹
Толе БЕЛЧЕВ*
Данче СТЕФАНОВСКА*

УДК: 821.163.3-1.09
82.02

Стручен труд
Professional paper

ПОСТМОДЕРНИСТИЧКИ СТРАТЕГИИ ВО МАКЕДОНСКАТА МОДЕРНА И ПОСТМОДЕРНА ПОЕЗИЈА

Апстракт

Овој труд претставува анализа на постмодернистичките елементи и преку него се покажува нивното присуство и пред почетокот на постмодернистичкиот период во литературата. На почетокот на овој труд се зборува за постмодернизмот и неговите почетоци како во светската литература, така и во македонската. Потоа се става акцент на елементите на постмодернизмот и нивните карактеристики. Понатаму во трудот се анализираат песни од најистакнатите поети од периодот на модернизмот за да се докаже присуството на овие елементи и пред периодот на постмодернизмот. Во трудот се зборува за циклусот песни „Марко Крале“ од Блаже Конески, за поезијата на Гане Тодоровски и песната „Преродба“ од Катица Ќулавкова. Во заклучокот на трудот се нагласува дека овие елементи на постмодернизмот се застапени и во модернизмот, односно се присутни во историјата на книжевноста и на културата од самите нивни почетоци.

Клучни зборови: *македонска поезија, постмодернизам, модернизам, хипертекстуалност, интертекстуалност, метатекстуалност*

Dragan DONEV²
Tole BELCEV, Ph.D*
Danche STEFANOVSKA*

THE POSTMODERN STRATEGIES IN MACEDONIAN MODERN AND POSTMODERN POETRY

Abstract

This paper presents an analysis of the postmodern elements and it proves their presence before the postmodern period in literature. The authors begin with a discussion about postmodernism and its beginnings in the world literature, and in Macedonian. Afterwards, they emphasize the elements of postmodernism and their characteristics. Further on the analyze of the songs of the most prominent poets of

¹* Филолошки факултет, Универзитет „Гоце Делчев“, Штип, Македонија.

²* Faculty of Philology, Goce Delcev University, Stip, Macedonia.

the period of modernism follow in order to prove the presence of these elements and the period of postmodernism. This paper discusses the sequence of poems like „Marko Krale“ by Blaze Koneski, Gane Todorovski and the song „Renaissance“ by Kata Kulavkova. In the conclusion of this paper the authors emphasize that these elements of postmodernism and modernism are represented and are present in the history of literature and culture from their very beginnings.

Keywords: *Macedonian poetry, postmodernism, modernism, hypertextuality, intertextuality, metatextuality*

1. Вовед

Доколку елементите на постмодернизмот немале свои термини и дефиниции, тоа не значи дека ги немало во претходните периоди на книжевноста. Секако дека ги имало, но оние кои ги користеле не биле свесни за нивната употреба. Во постмодернизмот имаме проширување на границите на книжевноста на тој начин што настанува мешање на жанровите. Па така, се создаваат наджанровски дела во однос на вообичаениот жанровски систем:

Постмодерната литература ја напушта идејата за оригиналност и автентичност. Таа не сака да звучи ново и оригинално, затоа користи стари литературни форми и жанрови кои ги комбинира со кич, алузии, плагијаризми, пародии итн. (Илиев, Поп Зариева, 2014: 3).

Терминот *постмодернизам* е составен од пост (лат. post.), прв дел во сложениците со значење зад, назад, по, подоцна, потоа, и модернизам (лат. modernismus), општ назив за новите правци во литературата и уметноста во XX век, современа, модерна појава. Постмодернизмот буквално означува по-модернизам.

2. Постмодернизмот во литературата

За татко на постмодерната во литературата се смета Хорхе Луис Борхес, а како претходници на постмодернизмот можеме да ги наведеме: Бекет, Кафка, Набоков и други. Хорхе Луис Борхес сметал дека нема веќе нови теми и дека сè што се пишува е компилација од веќе напишано.

Во општата тенденција кон фрагментација, парцијализација и разградба не делува невообичаено, на пример следната констатација за постмодернизмот дека тој е „категиорија на светскиот пазар на идеи“ и дека „постмодернизмот е теорија за постколонијалниот свет на производи, кои, како и автомобилот тојота се составуваат од делови произведени на разни места, и се продаваат насекаде“. Се разбира, оваа „дисперзија“, произведувањето на разни места и продавањето насекаде на пазарите на постмодернизмот, е во ред. Само под еден битен услов: таквиот (постмодернистички) автомобил да функционира! (Коцевски, 1989: 8-9).

Постмодерното мислење го напушта дискурсот на модерната. Оттаму постмодерното мислење ја напушта основната врска значајна за дискурсот на модерната, врската меѓу историјата и умот. Според постмодерната, модерната го доживеа својот крај, зашто во основа е проект што не може да се оствари.

Како пример за потврдување на ставовите на постмодернистите можеме да го посочиме романот „Улис“ на Џејмс Џојс кој претставува една современа варијанта на Хомеровата „Одисеја“.

3. Постмодернизмот во македонската литература

Во последните децении од XX век во македонската поезија и проза почнува доминантноста на елементите на постмодернизмот кој во големи размери се разликува од нејзиниот претходник – модернизмот.

Постојат повеќе различни мислења за тоа од кога тој доминира во македонската литература. Според авторот на првата македонска монографија за постмодернизмот, Данило Коцевски, појавата на постмодернизмот во Македонија датира околу осумдесеттите години, со појавата на програмски текстови, асоцијации на постмодернистички уметници, водење полемики во јавните медиуми. Како прв програмски текст на постмодернизмот го наведува текстот „На чекор до говорот“, од 1980 година, чии потписници се тој самиот, Љупчо Димитровски и Милош Линдро. Тој го смета овој текст за релевантен поради цитирањето на статијата на Џон Барт „Книжевност на исцрпеност“, и покрај тоа што тој се однесува на поезијата.

Како што претходно споменавме, првата монографија за постмодернизмот е книгата на Данило Коцевски „Поетиката на постмодернизмот“, објавена во 1989 година, а во 1990 година се појавува и првата „Антологија на македонскиот постмодернистички расказ“ во редакција на Саво Цветановски.

Како претставници на македонската постмодерна литература ќе ги наведеме: Александар Прокопиев, Венко Андоновски, Јадранка Владова, Димитрие Дурацовски, Слободан Мицковиќ, Данило Коцевски, Катица Кулакова и др.

Нешто подоцна, во текот на осумдесеттите години на XX век, во македонската книжевност се јавија повеќе млади раскажувачи, но кои сега користат директно некои искуства на постмодернистичката постапка, а што веќе беше препознатлива појава и творечки замав во сите југословенски книжевности преку специфичните белези на т.н. млада или нова проза. Таа тенденција користи најразновидни облици и постапки: цитатот и разградбата, гротеската, фантастиката, фантастичниот хумор итн. Да ги споменеме авторите, како што се: Михајловски, Андоновски, Дурацовски, Прокопиев, Петрески, Чачански и други. (Коцевски, 1989: 25).

4. Елементи на постмодернизмот

Во книгата „Увод во архитектот“ Женет прави поделба која понатаму ќе ја доразвива: во основа тој тргнува од текстот, но пред сè го интересира текстуалната трансцендентност, всушност сè она што еден текст го доведува во врска со другите текстови, било врските да се видливи или прикриени. Овој сооднос Женет го нарекува транстекстуалност. (Коцевски, 1989: 40).

Во својата наредна книга „Палимпсести“, Жерар Женет ги претставува петте типа на релации на транстекстуалноста, сè она што еден текст го доведува во врска со други текстови:

1. Интертекстуалност (релација на заемно присуство меѓу два или повеќе текстови, а најчесто преку ефективно присуство на еден текст во друг). Интертекстуалноста може да се остварува на три нивоа:
 - Цитат (традиционална практика на користење на текстови, со наводници, и со или без прецизни референци);
 - Плагијат (директна „непријавена“ позајмица);
 - Алузија (форма помалку експлицитна и помалку буквална);
2. Метатекстуалност (релација или „коментар“ кој соединува еден текст со друг текст за кој зборува „без неопходноста да го цитира“ или да го именува);
3. Паратекст/ паратекстуалност (односот на подражавање и преобразување);
 - Пастиш (комбинирање на некои нови текстови со стари или, како што објаснува професорот Андоновски, новиот текст да комбинира делови од повеќе различни стари „текстови“ во нова целина. Пример од македонскиот фолклор: со стари парчиња ткаенина да направите черга, односно нов производ);
 - Пародија (шеговито или смешно имитирање на некое литературно, филмско или друго уметничко дело со зачувување на неговата надворешна форма; надворешно имитирање на нештото со искривување на неговата суштина; искривување, нагрдување, обезличување);
4. Архитект/ архитекстуалност (жанровите и некои нивни одредувања);
5. Хипертекст/ хипертекстуалност (постои еден текст Б како хипертекст и еден текст А како основен текст врз кој се гради и издига текстот Б, а кој е наречен хипотекст).

5. Хипертекстуалноста во циклусот песни „Марко Крале“ од Блаже Конески

Циклусот е насловен според најголемиот епски јунак од јужнословенското фолклорно творештво кој, исто така, претставува битен епски лик и на македонското поднебје, бидејќи неговата престолнина се наоѓала на македонска територија, поточно во Прилеп. Циклусот е составен од пет песни: „Одземање на силата“, „Стерна“, „Кале“, „Марковиот манастир“ и „Песјо брдце“.

Секоја песна од циклусот „Марко Крале“ има свое мото во форма на народна легенда. По потсетувањето за тоа што кажал фолклорот за мотивот што се обработува, продолжува кажувањето на поетот за тој мотив. Започнува, всушност, неговото гледање за тој мотив, односно следи авторовото дополнување на еден елемент од народното творештво. Може да се каже дека станува збор за надоврзување, надградување, збогатување на мотивот од народното предание. Мора да се нагласи дека постапката на поетот не тргнува од иштуро интерпретирање или прераскажување на мотивот, ами подразбира негово надградување и надополнување. Во таа насока е и забелешката на Вангелов:

Во песната „Одземање на силата“ на Блаже Конески, напротив, не се развива и не се реинтерпретира тоа сиже. Слободно може да се рече дека таа почнува таму каде што завршуваат усните преданија.

Тоа би значело дека Конески не само што не копира, туку иновира. Но, иновира врз основа на веќе познати мотиви и сижеа. Авторот прави спој меѓу традицијата и иновацијата, односно меѓу фолклорното и современото во процесот на поетското творење. (Младеноски, 2004: 66).

Поточно кажано, Конески од еден текст А (хипотекст) создава текст Б, односно овде имаме хипертекст. Како што претходно спомнавме хипертекстуалноста е еден од елементите на постмодернизмот, но овде можеме да заклучиме дека таа се јавува и во модернизмот чиј претставник е Конески. Песната овде е хипертекст, или текст Б, којшто е изграден над текстот А, во случајов тоа е народната легенда која претставува хипотекст.

Песните во циклусот се надоврзуваат една на друга, но помеѓу песните „Кале“ и „Марковиот манастир“ можеме да ја забележиме интертекстуалноста, бидејќи од песната „Кале“ во која се опева и смртта на седумдесетте бебиња произлегува песната „Марковиот манастир“ во која се опева изградбата на манастирот изграден од Марко Крале во чест на бебињата. Самите две легенди за изградбата на калето и за сидањето на црквите за гревот, за седумдесетте деца што умреле плачејќи по своите мајки додека се сидало калето, претставуваат надоврзување една на друга, односно овде имаме интертекстуалност помеѓу две легенди кои се напишани многу години пред модернизмот што ни дава до знаење дека овој битен елемент на постмодернизмот бил застапуван во делата уште многу пред почетокот на постмодернизмот, но разликата е во тоа што во овој период авторите свесно (во најголем број дела) ја користат интертекстуалноста или намерно користат некој веќе постоечки текст, додека пак претходно иако застапена интертекстуалноста авторите несвесно ја користеле.

И петте песни во циклусот се изградени на ист начин, односно со хипотекст кој му служи на поетот како подлога, т.е. мотив за да напише свое дело. Или можеме да кажеме дека хипотекстот е темелот на една новоизградена композиција и иако мотивот е веќе работен и познат, сепак песната претставува негово надградување, но во никој случај не и плагијат или алузија.

6. Интертекстуалноста во песните на Гане Тодоровски

Како што веќе споменавме неколку пати речиси за сите теми и настани е веќе пишувано, но тоа не значи дека тие теми се потрошиле и повторното нивно отворање е забрането или претставува копирање на веќе напишано. Создавањето на нови дела врз стари теми само претставува нивно проширување и продлабочување. Интертекстуалноста можеме да ја пронајдеме кај секој автор, бидејќи за создавањето на неговото дело морало да биде инспириран од некаде, од некоја легенда што ја прочитал, од некој претходен текст, од некој настан или сл. Иако Гане Тодоровски е еден од најплодните и најоригиналните писатели, тој во книгата „Ресавски венец“ на српскиот автор Милоје Дончиќ беше обвинет за плагијатор само поради сличноста на неговите стихови со друг автор. Дончиќ таму го обвинува Гане Тодоровски за плагијат во песната „Песната за роботот“ каде што го има стихот: „Го жалам роботот што нема роб да биде/ по своја вина!“, сличен со стих од песната „Робот“: „Жал ми е за роботот, што роб никогаш нема да биде/ по своја грешка“ од Емил Бојсон. Ваквите обвинувања беа изложени на жестоки критики од страна на критичарите и публицистите.

Според Кулавкова, секој исказ е одговор на претходни искази и е упатен на адреса на различни приматели. Речта се авторизира во чинот на присвојување (апропријација), што значи дека секогаш е веќе проникната со трагите од некоја друга (туѓа) реч. Не постои апсолутна оригиналност и автентичност. Авторите не ги создаваат своите текстови од ништо, туку ги пермутираат и ги компилираат од веќе постоечките. Текстот не е изолиран, пасивен и рамнодушен предмет, туку компилација од различни текстови на културата и реплика на постоечките книжевни и некнижевни текстови. (Кулавкова, 2013).

Како и кај Блаже Конески, и кај Гане Тодоровски можеме да забележиме дека тој во некои песни го користи хипотекстот. Како на пример во песните „Пречек“, „Високи дечани 1957“ и „Морничав монолог“. Во песната „Пречек“ тој не наведува точни податоци за записот кој го користи, но прецизно го изделува од својата песна која ја пишува според мотивот од записот. Односно овој анонимен запис тој го користи за да напише своја песна. Како што веќе споменавме во хипертекстуалноста авторот од еден текст А (т.н. хипотекст) создава текст Б (хипертекст). Во случајов записот го претставува хипотекстот, а песната на Гане Тодоровски е хипертекстот. Истиов случај го имаме и во песната „Високи дечани 1957“ каде што за хипотекст е земена една македонска народна песна за В. Дечани и кај „Морничав монолог“ каде што за хипотекст имаме стихови од Мирослав Крлежа.

Во поезијата на Гане Тодоровски забележуваме траги на интертекстуалност во односот меѓу книжевноста (поезијата) и историјата. Имено, тој користи мотиви од историјата, како историски настани, така и историски личности. Како пример овде можеме да ги наведеме песните: „Гоце Делчев“, „Поетот“, „На Вапцаров“, „Крсте Мисирков по 1903 година“, „4 Мај 1903-та година“ и други.

7. Метатекстот во „Преродба“ од Ќулавкова

Метатекстуалноста е еден од елементите на постмодернизмот што ја опфаќа релацијата коментар – коментиран текст. Таа ги опфаќа сите оние облици на коментирање што се интериоризирани во рамките на даден авторски, примарен текст (вклучително и коментарите од страна на писателот, на нараторот или на ликовите). Ваквата релација претставува повеќе од обичен коментар – во текстот кој говори, т.е. се коментира другиот текст, нема потреба од именување на коментираниот текст, тој говори без нужно да го цитира или да го повикува.

Имено, секоја секундарна употреба на одреден текст претпоставува негово ре-контекстуализирање и ре-семантизирање преку неговото поставување во сосема нова констелација на односи, како што и секоја интертекстуална релација открива одреден став кон туѓите текстови или кон контекстот на кој тие припаѓаат, коментирајќи ја првичната употреба. Тоа, практично, говори за поврзаноста меѓу одделните типови транстекстуалност, така што секој од нив е во функција на другиот, и се реализира со посредство на останатите транстекстуални варијанти. Во случај кога метатекстот е интериоризиран во конкретниот книжевен текст, се нуди можноста од постапно детектирање, па и дополнително реконструирање на тематекстуалниот слој во текстот: кога „текстот, интертекстот и метатекстот се јукстапонирани доаѓа до нивно меѓумешање, така што манифестниот текст, изграден како сума од интертекстови, конструира свој метатекст преку референцијата кон туѓите текстови“. (Ѓорѓиева, 2013).

Песната „Преродба“ од Катица Ќулавкова претставува прекрасен пример за метатекстуалноста во постмодернистичката поезија:

*Љубезни мои!
Во Москва еднаш напишав:
„Овде је мрачно и мрак м' обвива“,
зашто наспрема „чудесната пролет“
на нашата татковина
како што рече брат ми Димитрија
сè друго е во магли и во мразој.*

Како што кажавме и претходно, метатекстуалноста претставува повикување и коментар на веќе постоечко дело или релација која соединува еден текст со друг текст. Овде таа релација е помеѓу песната „Т'га за југ“ од Константин Миладинов, Зборникот на браќата Миладиновци, како и смртта на двајцата браќа и „Преродба“ од Катица Ќулавкова која, всушност, е продолжение на песната на Миладинов.

8. Заклучок

„Сè е веќе напишано, нема веќе ништо оригинално“, вака писателите, филозофите, антрополозите, психолозите, критичарите го дефинираат новото движење во XX век што ќе се појави во литературата, филозофијата, архитектурата.

Постмодернизмот се спомнува во критичната теорија каде што се однесува на делата во литературата, драмата, архитектурата, филмот, новинарството и дизајнот како и во маркетингот и бизнисот и во спроведувањето на правото, културата и религијата кон крајот на 20 и почетокот на 21 век.

Сепак, како што можевме да забележиме, елементите на постмодернизмот се застапени и во претходните периоди, како на пример во модернизмот. Горенаведените автори од модернизмот – Блаже Конески и Гане Тодоровски – се само пример за застапеноста на елементите на постмодернизмот и во претходните периоди, но тоа не значи дека овие елементи не се застапени и кај други автори. Подобро кажано, доколку поединечно ги анализираме поетите претходници на постмодернизмот ќе забележиме дека поголем број поети ги користеле овие елементи, барем во неколку од своите песни, отколку што имаме автори кои нив не ги користеле.

Постојат историски записи според коишто дури и во некои архаични епохи (пред неколку илјади години) постоела свест кај писателите дека е невозможна апсолутна изворност на книжевните дела, затоа што сè е веќе кажано! Едноставно, книжевноста е осудена на интертекстуалност.

Користена литература

- [1] Белчев Толе (2002). *Речник на странски зборови во македонскиот јазик*. Скопје: Универзитет „Св. Кирил и Методиј“.
- [2] Ѓорѓиева Марија (2013). *Коментаторски варијации*. Преземено на 17 јуни 2016 г. <http://www.mirage.com.mk/index.php/mk/component/content/article/325-miraz/22/teoriski-diskursi/153-2013-04-23-09-18-46>
- [3] Илиев Крсте, Поп Зариева Наталија (2014). *Модернизам, постмодернизам и глобализација*. Nauka i globalizacija, 17-19 May 2013, Filozofski fakultet Pale, Bosna i Hercegovina, стр. 533-536.
- [4] Конески Блаже (1981). *Места и мигови*. Скопје: Мисла.
- [5] Коцевски Данило (1989). *Поетиката на постмодернизмот*. Скопје: Култура.
- [6] Младеноски Ранко (2004). *Синтеза на фолклорното и современото во „Марко Крале“ од Конески*. Современост, година 52, бр. 1, стр. 64-76.
- [7] Мојсиева-Гушева Јасмина (2005). *Постмодернизмот во македонската проза*. Преземено на 17 јуни 2016 г. http://liternet.bg/publish15/ja_mojsieva-gusheva/postmodernizmot.htm

- [8] Тодоровски Гане (1985). *Зборови од земја и од злато*. Скопје: Мисла.
- [9] Ќулавкова Ката (2013). *Интертекст, интертекстуалност*. Преземено на 17 јуни 2016 г. <http://www.mirage.com.mk/index.php/mk/component/content/article/294-miraz/17/intertekstualnost/217-2013-04-23-11-18-38>
- [10] Џепаровски Иван (2012). *Постмодерен пристап: Литературата и мемоарите како паметење и како архив*. Блесок, бр. 87, ноември-декември.

**ЛИЧНИТЕ ИМИЊА ВО РОМАНОТ „И БОЛ И БЕС“
ОД СЛАВКО ЈАНЕВСКИ**

Апстракт

Во овој труд *Личните имиња во романот „И боли бес“ од Славко Јаневски*, како што кажува насловот, ќе се задржам на личните имиња кои Јаневски ги употребил во овој роман. Преку опишувањето на секој од избраните ликови, и преку неколку анализи, кои го покажуваат значењето на имињата (лексичко-семантичка анализа) и потеклото на имињата (генеалогска анализа), ќе се обидам да покажам дали Јаневски, барем, кога станува збор за главните ликови во романот, именувањата ги направил сосема свесно со цел името да послужи како знак, предвесник за ликовите, или, пак, именувањата ги направил сосема случајно, па нема никаква поврзаност помеѓу значењето на името и карактерот на ликот. Во овој труд се задржав само врз неколку ликови, односно врз оние за кои авторот ни дал повеќе информации, од кои можеме да направиме една поцврпна анализа.

Клучни зборови: анализа, антропоними, генеалогска анализа, именување, сема, семантика

Alexandra MILEVA²

**PERSONAL NAMES IN THE NOVEL *И БОЛ И БЕС*
BY SLAVKO JANEVSKI**

Abstract

The paper, *Personal names in the novel “И бол и бес” by Slavko Janevski*, as the title suggests, focuses on the personal names that Janevski uses in the novel. By describing each of the chosen characters and by an analysis that reveals the meaning of the names (lexical and semantic analysis) and the origin of the names (genealogical analysis), I will attempt to show whether Janevski, at least when it comes to the major characters of the novel, has consciously named them so, with the aim of using the very name as a sign, a foreshadowing of the characters, or he

¹ Филолошки факултет, Универзитет „Гоце Делчев“, Штип, Македонија.

² Faculty of Philology, University “Goce Delcev”

named them so accidentally, so that there is no correlation between the name and the character's traits. This paper analyses some of the characters, namely those for whom the author has offered sufficient information for a thorough analysis.

Key words: *analysis, anthroponymes, genealogy, naming, seme, semantics*

Романот *И бол и бес* (1964 год.) е четвртиот роман на Славко Јаневски. Во овој труд одбрав да ги обработам и анализирам личните имиња од романот *И бол и бес*, не само поради неговата литературна убавина, туку и поради тоа што романот изобилува со широка галерија ликови, односно мноштво лични имиња, кои ни даваат доволно материјал за исцрпна анализа.

И бол и бес е роман преку кој читателот го доживува патешествието на партизаните, четници и припадниците на бугарската рота на планината Козјак за време на Втората светска војна. На овој начин, Јаневски ги групира ликовите од романот, во три табори (партизани, четници и припадници на бугарската рота). Иако писателот ги групира сите ликови во претходно споменатите три табори, сепак, секој лик е приказна сам за себе, секој лик е различен од другите. Сите тие во себе го носат и болот и бесот, но сепак секој лик е тиштен од поинаква болка, носи поинаков бес, и тоа е она што ги разликува, независно на кој табор му припаѓаат. Писателот проникнува длабоко во ликовите понира во болот и бесот кои со себе го носи секој од ликовите и на тој начин читателот ја сфаќа семантиката која се содржи уште во насловот на романот.

Овој роман изобилува со повеќе од стотина ликови, од кои јас решив да се задржам само на ликовите кои се носители на следниве лични имиња: *Алексо* (*Синадиновиќ*), *Благоја*, *Божин*, *Матеј* (подоцна *Марко*), *Никодим*, *Стане* и *Вела*, бидејќи сметам дека авторот неслучајно, односно намерно ги одбрал токму овие имиња, кои во романот ќе послужат како знак, односно како показател за ликот. Издвоените лични имиња ќе бидат анализирани од неколку аспекти.

1. Претставување на ликовите од романот *И бол и бес* од Славко Јаневски

Од многуте ликови кои се среќаваат во овој роман, јас погоре веќе реков дека ќе се задржам само на ликовите на: *Благоја*, *Божин*, *Матеј* (подоцна *Марко*), *Никодим*, *Стане* и *Вела*.

Алексо (*Синадиновиќ*) е бивш четнички јатак. Тој е богат селски домаќин кој бил искористуван од страна на четниците на чело со самопрогласениот војвода Теодос, кои ја запоставуваат неговата куќа, а Алексо е премногу исплашен за да им се спротивстави. Поради сето тоа, се чувствува сосема безнадежен за подобро утре, и како слуга на безработните четници кои пируваат во неговата куќа. Тој е чесен човек, кој сепак поседува храброст што ја покажува единствено кога мора

да одбере дали ќе убие или тој ќе биде убиениот (па во таа ситуација го убива Дича кој му се заканувал претходно). Алексо умира неславно, во шумата, убиен од зад грб.

Благоја е дваесетгодишен младич, партизан. Додека чека во клисурата заедно со останатите петмина партизани размислува за својот живот, па преку неговото размислување читателот добива претстава за неговата психичка состојба. Тој е обележан од раѓање со шест прсти. Тој е очаен, изморен и болен – се разболел уште додека бил на печалба во градот, чувствува дека му е смачено од таквиот живот, но, сепак, е жеден за живот, не сака да умре, да се предаде, сака да живее и поради тоа се прекорува себеси, чувствува и страв и срам, и бол и бес, и мисли дека смртта прво него ќе го стаса. Кога Стане и Божин не се враќаат од извидништво, тој сака да си заминат и да се спасат, но знае дека останатите (Марко, Вела и Паун) не би се согласиле никогаш на тоа да ги остават, па токму поради таа негова помисла се прекорува. Тешка и длабока е неговата внатрешна борба и тој постојано е растргнат помеѓу она што го сака, она што го чувствува и она што знае дека е правилно да се направи.

Откако ги остава другите, сам и безнадежен, со товар на душата, скока во бездна и така го завршува својот живот.

Божин е припадник на партизанскиот одред и е еден од шесттемина што остануваат сами во клисурата да ја запрат бугарската рота доколку тргне по партизанскиот одред кој се повлекува за да се спаси. Тој е храбар, несебичен и снаодлив, а тоа го покажува кога заробен од страна на бугарски војници ги лаже за да ги спаси другите партизани.

Матеј, подоцна *Марко*, е син на отправникот на возови Антон. Припадник на партизанскиот одред. Дobar, чесен, искрен, чувствителен и храбар младич. Марко постојано е растргнат помеѓу егзистенцијалната борба (да се спаси, да преживее, да не се откаже) и внатрешната борба која се одигрува во неговиот ум. Негувал чувства кон Вела, па сознанието дека Вела е бремена (тоа му го кажува старицата која го лаже само за да ја спаси Вела) му создава дополнителна болка и сомнежи и го измачува и онака измачениот младич.

Никодим е командантот на партизанскиот одред. Див, своеглав, тврдоглав и понекогаш неразумен човек, но многу храбар и чесен. Постојано е во конфликт со комесарот Мони, со кој имаат дамнешна историја. Понекогаш донесува тешки одлуки, мислејќи за доброто на мнозинството. Тој донесува тешка одлука која ги спасува животите на повеќемина од одредот (минирањето на мостот), а комесарот Мони го обвинува и бара да му се суди за тоа.

Стане е младич кој уште од млади години почнал да работи како столар, пекар, леар, аргат, но тој имал сон – да биде Хамлет, за него уметноста е сè и на седумнаесет години заминал со една актерска трупа и станал и суфлер и сценограф и слуга, генерал татко, син љубовник, љубовница на тој љубовник односно станал актер со уметничко име *Serinus Canarius*. Како дел од чергарската

актерска трупа пеел и по кафеани за да ја развесели публиката, бил комичар со величествена тага во очите.

Потоа станува дел од партизанскиот одред. Преку реминисценциите дознаваме за животот на Стане пред војната. Тој е херој, жртва на војната, кој соочувајќи се со смртта ја прифаќа како неизбежност, како нешто што мора да им се случи, како последователно нешто од војната.

Вела е млада девојка, партизанка во одредот на Никодим. Таа е мошне храбра, искрена и пожртвувана.

2. Лексичко-семантичка анализа на ликовите

За да покажеме дали навистина името со кое е именуван ликот е показател, предвесник за карактерот, односно личноста на ликот, најпрво ќе направиме лексичко-семантичка анализа за да го дознаеме значењето на името³.

Алексо. Името *Алексо* е изведено грчко лично име, бидејќи е добиено од *Алекс* + *-о* < *Алексија*, кое пак води потекло од грчкото лично име *Ἀλέξιος*, со значење 'оној што помага'. Име на христијански светец.

Благоја. Името *Благоја* е име со словенско потекло, изведено од ст.сл. приставка *благъ* (благ). Значењето на ова име доаѓа од приставката *благ* за да го означи благиот карактер на ликот што е носител на ова име.

Божин. Името *Божин*, пак, е добиено од *Бож(о)* + *-ин* < *Божидар* или од *Бог(о)* + *-ин*; *Божил* од *Бож(о)* + *-ил* < *Божидар* (образувано од приставката *божји*, ст.сл. *божи* + именката *дар*, ст.сл. *даръ*, *-а*), а може да биде и превод од грчкото *Θεόδωρος*, со значење 'оној што е божји дар'. Божин е желбено машко лично име според особина или карактер.

Марко. Ова име потекнува од грчкото *Μάρκος* < латински *Marcus*, со значење 'чекан, воин'. Марко е име на апостол и на еден од четворицата евангелисти.

Матеј. Ова е библиско име кое води потекло од грчкото *Ματθαῖος* < хебрејски *Matitiah*, со значење 'подарок од богот Јехова'. Матеј е име на еден од четворицата евангелисти и еден од 12-те Христови апостоли. Светото предание, пак, раскажува дека Матеј значи 'цариник'.

Никодим. Името *Никодим* е сложено машко име кое води потекло од грчкото *Νικόδημος*, со значење 'оној кој е народен победник'. Никодим е име на христијански светец.

Стане. Ова е словенско машко име, добиено од *Стан-* + *-е* < *Станимир*, *Станислав*, *Станислов*, односно е изведено од нивниот прв дел, ст.сл. Глагол *стати*, *станџ*, *станеш*, што значи 'застане; опстане; заштити'.

³ Како извор на информации при оваа лексичко-семантичка анализа се користени: М. Коробар-Белчева, В. Миовска, М. Момировска, *Речник на лични имиња во македонското народно творештво*, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје, 2008; Љ. Станковска, *Речник на личните имиња кај Македонците*, Скопје, 1992.

Вела. Единственото женско име кое е предмет на анализа во овој труд е личното име *Вела* кое има словенско потекло. Ова име е скратено од л. и. *Велика*, т.е. од *Велислава*, кое како прв елемент ја има ст.сл. придавка *велии*, со значење 'голем, велик'.

3. Генеалозна класификација на имињата

Во овој труд накусо ќе се задржам и на генеалогичката на неколкуте издвоени имиња од романот *И бол и бес*, иако потеклото на овие имиња ниту оддалеку не е толку разновидно како што е случај кај главните ликови во некои од другите романи на Јаневски.

Од гореизнесеното може да се забележи дека имињата на главните ликови во романот *И бол и бес* немаат толку разновидно потекло какво што имаат во некои други негови романи. Имено, во овој свој роман, од овде анализираните антропоними може да се заклучи дека имињата *Благоја*, *Стане* и *Вела* имаат словенско потекло. Од грчко потекло се имињата: *Алексо*, *Божин* и *Никодим*, додека *Марко* покрај од грчко може да биде и од латинско потекло, а *Матеј* кој во нашиот јазик е дојден со грчко посредство има хебрејско потекло.

4. Постои ли мотивација при именувањето на ликовите?

Кога станува збор за тоа дали личните имињата на ликовите од романот *И бол и бес* што ги избрав за анализа во овој труд навистина постојат во реалниот антропонимски систем или, пак, се дело на писателската фантазија, може да се забележи дека сите издвоени лични имиња се имиња кои постојат во реалниот антропонимски систем, иако авторот ја имал целосната слобода да употреби и имиња кои не постојат во реалниот антропонимски систем, односно нив можел да ги креира според сопствената имагинација, како што тоа го има направено многупати во другите негови романи.

При именувањето на ликовите во романите се покажа дека авторот Јаневски бил многу креативен и во случаите кога ликовите се именувани и со имиња кои навистина постојат во реалниот антропонимски систем. Тоа е така затоа што Јаневски успеал да напише толку добра приказна со многу добар состав на ликови (имиња), па имаме романи во кои на едно место постојат имиња на ликовите чие потекло е најразновидно (од словенско, грчко, турско и латинско – кои се најчесто среќавани низ неговите романи, до имиња чие потекло е француско, германско, англиско, еврејско, италијанско, индиско, ерменско и руско, иако овие имиња се поретки).

Откако направив мало претставување на ликовите од романот и ја направив лексичко-семантичката анализа, преку која покажав какво значење се крие зад одбраните имиња, ќе се обидам да покажам дали, како што споменав погоре во текстов, Јаневски неслучајно туку, напротив, намерно и со цел ги именувал ликовите токму со овие имиња и дали дали името со кое е именуван ликот е показател, односно предвесник за личноста на ликот.

За Благоја веќе напишав дека е еден од партизаните на планината. Тој е добра личност, но сите настани го прават изморен, очаен, безнадежен и исплашен, па затоа и посегнува по својот живот и се самоубива. Ако земеме предвид дека значењето на името доаѓа од придавката *благ* и означува *блага личност*, тогаш доаѓаме до заклучок дека именувањето на овој лик е сосема свесно и со намера, бидејќи за Благоја навистина добиваме впечаток дека е навистина многу блага личност, односно недоволно силен да се избори и да издржи. Кај него отсуствува цврстината која е потребна за да ги преживее студот, гладот и сите опасности кои ги демнат во планината. *Божин* е храбар, несебичен и снаодлив, остроумен, добар, пожртвуван младич. Тој му е од голема помош на одредот, бидејќи и кога е заробен од страна на бугарски војници, и кога неговиот живот е во опасност, тој лаже за да ги спаси другите партизани. Името Божин е со значење 'оној што е божји дар', а токму таков бил Божин, со својот карактер и со своите постапки навистина бил токму дар од бога за партизаните.

Матеј (подоцна *Марко*) е еден од главните ликови. Тој е добар, чесен, искрен, чувствителен, храбар младич, пожртвуван и измачен. Името Матеј значи 'подарок од богот Јехова', а пак името Марко е со значење 'чекан, воин'. Овој лик, со сите негови доблести и позитивни карактеристики навистина се чини е дар од Бога, особено за одредот кој му е од голема полза, а со неговата храброст и пожртвуваност важи за вистински воин.

Никодим е див, своеглав, тврдоглав и понекогаш неразумен човек, но бил многу храбар и чесен. И кога донесувал тешки одлуки секогаш мислел за доброто на мнозинството. Неговото име значи 'оној кој е народен победник'. Честопати одлуките кои ги носи го прават не само него, туку и целиот одред победници, па затоа можам да кажам дека и ова име е уште едно од именувањата кои авторот свесно ги направил.

Стане е име со значење 'застане; опстане; заштити', а ликот на Стане во романот е младич кој е доволно храбар за да го следи својот сон да стане актер, но поради сплет на околности станува дел од партизанскиот одред. Тој е многу добар човек, жртва на војната, тој е херој. Станувајќи партизан тој прави сè за да се заштити себеси и останатите партизани, за да опстанат и да се издигнат како победници над војната, со што покажува голема несебичност. Иако е жртва на војната тој стои храбро и не се плаши дури ни од смртта, туку ја прифаќа како нешто што мора да се случи.

Вела е млада девојка, партизанка, добра, храбра и пожртвувана. Таа поминува низ многу страдања, но е силна жена, голема личност, па оттука се гледа и свесното именување на овој лик, бидејќи името Вела е изведено од придавка *велик*ъ, -а; со значење 'голем/а, велик/а', токму каква што е младата партизанка Вела.

На почетокот во текстот си го поставив прашањето дали направените именувања на ликовите од страна на Јаневски се навистина намерно, а не сосема

случајно направени и дали одбраните имиња ќе послужат како предвесници, односно како знаци на читателот за тоа каков лик да очекува во текстот.

Откако ги направив сите овие анализи на одбраните ликови и лични имиња од романот *И бол и бес*, се покажа дека Јаневски, секое од именувањата кога станува збор, барем, за главните ликови (на кои се задржав и јас) ги направил сосема свесно, па читателот уште од името на ликот добива знак, навестување каков лик да очекува понатаму во романот. Оттука слободно можеме да кажеме дека личните имиња што ги употребил авторот Славко Јаневски во својот роман „И бол и бес“ претставуваат свесен избор на мотивирани имиња.

КОРИСТЕНА ЛИТЕРАТУРА

- [1] Јб. Станковска, *Речник на личните имиња кај Македонците*, Скопје, 1992.
- [2] М. Коробар-Белчева, В. Миовска, М. Момировска, *Речник на лични имиња во македонското народно творештво*, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје, 2008.
- [3] О. Иванова, *Студии од топонимија и антропонимија*, Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, 1999 (Скопје).
- [4] Т. Стаматоски, *Македонска ономастика*, Скопје, 1990.

НЕАНТРОПОМОРФНИТЕ НАРАТОРИ ВО РАСКАЗИТЕ НА ДРАГИ МИХАЈЛОВСКИ

Апстракт

Во овој труд се елаборирани нараторите од неколку раскази на Драги Михајловски, односно тоа се расказите „Сведок“ од збирката раскази „Ѓон“, „Милтон“ и „Коле“ од збирката раскази „Триполската капија“ и „Скок со стап“ од истоимената збирка раскази. Во расказите имаме специфични наратори кои подолу ќе ги илустрираме. За да постојат книжевните дела мора да постои раскажување, односно нарација. Книжевната нарација е застапена во епските книжевни дела. Преку неа се претставуваат имагинарни измислени настани. Нарацијата секогаш се изразува преку нараторот, односно раскажувачот. Во овој труд ќе зборуваме за веродостојното и веројатното во литературата, а исто така ќе ги изнесеме главните алатки со кои ќе оперираме: нарација, наратор и видови наратори. Покрај теорискиот пристап, во овој труд и практично ќе бидат елаборирани нараторите во расказите. Синтезата ќе овозможи да создадеме целосна слика за нараторите во расказите што ги обработуваме од прозниот опус на Драги Михајловски.

Клучни зборови: *наратор, нарација, расказ, Драги Михајловски, „Ѓон“, „Триполската капија“, „Скок со стап“*

Tole BELCEV, PhD²
Gabriela MITEVA*

THE NON-ANTHROPOMORPHIC NARRATORS IN THE SHORT STORIES OF DRAGI MIHAJLOVSKI

Abstract

This paper elaborated the narrators of a few short stories by Dragi Mihajlovski, i.e. the short stories: „Witness“ from the collection of short stories „Sole“, „Milton“ and „Kole“ from the collection of short stories „The Tripoli Gate“, and „A Jump with a Stick“ from the same collection of short stories. In these short stories there are specific narrators which would be illustrated below. In order to have a literary work

¹* Филолошки факултет, Универзитет „Гоце Делчев“, Штип, Македонија.

²* Faculty of Philology, Goce Delcev University, Stip, Macedonia.

there must be storytelling, i.e. narration. The literary narration is present in the epic literary works. Imaginary, fictional events are presented through it. The narration is always expressed through the narrator, i.e. the storyteller. In this paper we will talk about the credibility and the probability in literature, and also we will unveil the main tools which we will operate: narration, narrator and types of narrators. Despite the theoretical approach in this paper will be practically elaborated narrators in the stories. The synthesis will enable us to create a complete image of the short stories from the prose opus of Dragi Mihajlovski which are elaborated in this paper.

Key words: *narrator, narration, short story, Dragi Mihajlovski, „Sole“, „The Tripoli Gate“, „A Jump with a Stick“*

1. Вовед

Отворањето на која и да е книга и започнувањето со нејзина анализ, претставува ризик при дефинирањето на термините *веродостојност* и *веројатност*. Според Андоновски, *поимот веродостојност потекнува од класицистичката поетика и особено од – класицистичката теорија на драмата*. (Андоновски, 2013: 93). Додека, пак, Цветан Тодоров издвојува две значења на терминот, во зависност од тоа кој критериум се зема за определување на „веродостојноста“ на едно дело:

Кога ги проучуваме расправите што ни ги завештава минатото забележуваме дека делото се проценува како веродостојно по однос на два големи вида норми. Првиот е оној што се нарекува правила на родот: да може да се означи некое дело како веродостојно, треба да биде усогласено со тие правила. (Цитирано според: Андоновски, 2013: 94).

Со тоа, Тодоров го поставува проблемот на веројатноста на рамниште на однос на поединечното дело кон еден теориски конструкт наречен литерарност, односно попрецизно – книжевен дискурс и негови поткласи.

Вториот тип норми кои стануваат критериум за проценка на „веројатноста“ на едно дело, според Тодоров е она што вообичаено се нарекува јавно мислење. Таа друга „веројатност“ *почесто ја сметаме за некој однос кон стварноста (...), оти уште Аристотел беше веќе јасно кажал дека веродостојноста не претставува некој однос меѓу говорот и неговиот референт (однос кон вистината), ами меѓу говорот и тоа што мислат читателите дека е вистина. Тука се поставува односот, значи, меѓу делото и некој дифузен говор кој делумно ѝ припаѓа на секоја од единките на некое општество, од кои пак ни една не може да ја бара сопственоста; со други зборови – општото мислење.* (Цитирано според: Андоновски, 2013: 95).

Очигледно е дека кога Тодоров говори за терминот „веројатност“ како однос меѓу делото и правилото на жанрот на кое тоа дело му припаѓа ја има на ум идејата за логичките законитости на организација на уметничкото дело; таа теорија за функционалноста на едно дело (сè во едно дело мора да

биде функционално, од аспект на правилото на жанрот, оти во спротивно тоа дело не би му припаѓало на правилото и не би можело да се оценува неговата „веројатност“), на еден силен начин ја истакнува разликата меѓу книжевната структура и стварноста.

2. Наратологија, нарација и наратор

Своите корени наратологијата како научна дисциплина ги пушта уште во формалистичката школа, но таа произлегла од структурализмот. Нејзин основач или како што многумина би рекле „нејзин татко“ е Ролан Барт кој во 1966 година во Париз, во осмиот број од списанието *Communications*, ја објавува уводната статија во која зборува за наратолошки теми, а со тоа си го обезбедил и своето место во наратологијата. Наратологијата како книжевно-теориска спознајна дисциплина чијашто цел е да открие некаков вид граматика на книжевните постапки во раскажувачкиот текст и е составен дел на општата наука за литература. Терминот *наратологија* потекнува од латинскиот збор *narattio* што значи раскажување, кажување и од *logos* што значи наука, учење.

Нарацијата, пак, претставува излагање на одредени настани во нивниот хронолошки редослед или во една специфично организирана форма определена од авторот. Се разликуваат три вида нарација и тоа: ораторска нарација, историска нарација и книжевна нарација. Во расказите на Михајловски имаме книжевна нарација. Во современата книжевност постојат три вида раскажување и тоа: раскажување во прво лице, раскажување во второ лице (оваа нарација се реализира во две форми) и раскажување во трето лице.

Нараторот е, всушност, субјектот на дискурсот, оној што раскажува за дејството, за настаните во едно книжевно дело. Терминот наратор, имено, се однесува на наративниот глас, односно тоа е глас кој ја презема одговорноста за раскажувачкиот исказ. (Младеноски, 2012: 26).

3. Видови наратори

Терминот *наратор* потекнува од латинскиот збор *narrator* и значи раскажувач. Во наратологијата нараторот најчесто се поистоветува со три раскажувачки категории, односно се олицетворува во три субјекти:

- авторот (писателот);
- јунакот (главниот лик);
- некој од другите ликови. (Младеноски, 2012: 26)

Постојат голем број видови наратори и поради нивните особености многу е тешко да се класифицираат во некоја група, бидејќи нивните особености често се преплетуваат. Така, можеме да зборуваме за омнисцентен³ наратор (сезнаечки раскажувач кој е поставен во една семоќна позиција) кој се појавува во две форми:

³ Поимот **омнисцентен** има потекло од латинскиот збор *omniscientia* што значи **сезнаење**.

а) омнисцентен сеприсутен (омнипрезентен) наратор

Овој наратор е постојано присутен, односно забележлив во нарацијата, најчесто раскажува во прво лице еднина, односно кај него е доминантна нарацијата во формата „јас“, но тоа не значи дека е секогаш така.

б) омнисцентен прикриен (минимален) наратор

За разлика од претходниот, овој наратор не е забележлив за реципиентите, т.е. читателите, односно тој е прикриен или би можеле да го поистовестиме со „безличен“ наратор. За овој наратор доминантно е раскажувањето во формата „тој“, но и раскажувањето во формата „ти“ со автентично значење за второ лице.

Од аспект на сигурноста во она што го раскажува, односно од гледна точка на убедливоста, имаме два вида наратори:

а) убедлив (уверлив, самоуверен) наратор;

б) колеблив (неуверлив, несигурен) наратор.

Заомнисцентниот наратор се вели дека тој истовремено е и убедлив (уверлив, сигурен) наратор, бидејќи тој „знае сè“ (Младеноски, 2012: 27). Убедливиот наратор не треба да се поврзува секогаш со раскажувањето во прво лице, затоа што во бројни книжевни дела имаме колеблив наратор чие раскажување е во прво лице еднина и ваквите дела се претежно од постмодернистичката епоха. Или, како едно општо правило би можеле да кажеме дека убедливиот наратор е доминантен во реалистичните нарации, а колебливиот наратор е доминантен во модернистичките и постмодернистичките нарации.

Би можеле да изделиме уште една класификација на нараторите врз основа на нивната припадност кон групата на антропоморфни битија или кон животни и неживи предмети:

а) Антропоморфен наратор

Овде спаѓаат наратори кои се личности (луѓе, антропоморфни битија).

б) Неантропоморфен наратор

Во оваа група, пак, спаѓаат ликовите на животни, предмети, објекти, па дури и амбиентот (доколку сетингот е поставен во улога на наратор).

4. Нараторот во расказот „Сведок“

Една од спецификите на прозата на Михајловски е тоа што во неколку од расказите се појавуваат неантропоморфни ликови во улога на наратори. Токму на нив ќе се задржи и нашата анализа.

Расказот „Сведок“ од збирката раскази „Гон“ започнува вака:

Му бев најдобар другар. Негово второ, трето, стото јас. На серење, на мочање што се вели, никаде не мрдаше без мене. Жена да бев немаше толку да ме замилува. И, природно, му ги знаев сите тајни. Сите несоници што му ја рендаа тревожната душа. На одлична тимија бевме. Ко прва рожба ме носеше на срце. Газда ми беше што никогаш не го изневерив. Го слушав, го

љубев, го сожалував. Совесть му бев, вистина му бев, бегство му бев. Вентил... а јас помешички на масата. Двајца заточеници. Еден со глава еден без глава. (обележаното е наше). (Михајловски, 1990: 40).

Од овој извадок се гледа дека нараторот зборува во прво лице еднина, но во она што е напишано со задебелени букви се јавува колебливост кај нас кој е нараторот во овој расказ. Зошто? Нараторот кажува дека лежи на масата, а неговиот газда на подот од гарсонирерата и уште дознаваме дека едниот од нив двајца е со глава, а другиот без глава. Подолу во овој расказ нараторот се обраќа во прво лице множина па вели:

Одевме право по „Кривоградска“. Пешки. Еден со нозе еден без нозе. (обележаното е наше). (Михајловски, 1990: 40).

Од овој исказ нараторот соопштува уште една информација за себе, а тоа е дека тој нема ниту нозе.

Зборувајќи во прво лице нараторот раскажува за несреќата што се случила помеѓу два автомобили, а тој и неговиот газда биле единствените сведоци.

Нараторот дава уште една карактеристика за себе па вели:

Тој ме стегаше како што секоја ноќ ме стегаше држејќи ме со прстите за гради. И ме мрдеше. Ќе ме размрдеше од мрдање. Со нотесот в раце наведнат над мостобранот... Удобно работев во неговите раце. (обележаното е наше). (Михајловски, 1990: 42).

Она што го кажува нараторот за себе ни дава до знаење дека тој е управуван од страна на неговиот газда, односно добиваме импликација дека нараторот е неживо суштество.

Во понатамошното излагање нараторот раскажува дека сопствениците на автомобилите решиле да се тужат, па го повикале неговиот газда за сведок.

Крајот на овој расказ е карактеристичен по тоа што дознаваме кој е нараторот:

*Треперев на подот. Едниот од соседите ме дофати, опцу, и ме исфрли низ прозорецот. По кружното паѓање завршив во кантава за ѓубре од каде што сето ова ви го расажувам... Но, сепак, не помислувајте оти ви зборував кутурица. Размислете! Јас сè уште чекам нечија рака да го крене капаков и да ме извлече! А сега ќе молкнам. Оти што можам повеќе да сторам кога така ни е пишано на **пенкалата** – ништо да не можеме без туѓа рака?* (Михајловски, 1990: 50).

Од овој краток, меѓутоа многу специфичен, расказ за анализа го откривме сложениот сегмент на нараторот, односно заклучуваме дека нарацијата ја води едно пенкало кое раскажува во прво лице еднина, но и во прво лице множина. Од нарацијата е забележително постојаното присуство на нараторот, односно пенкалото, што има улога на омишцентен сеприсутен (омнипрезентен) наратор. Меѓутоа, кога станува збор за сигурноста во она што се раскажува, односно од гледна точка на убедливоста, би можеле да кажеме дека пенкалото има улога на

колеблив наратор во расказот, зашто за сите податоци коишто ги раскажа не е уверлив, односно не е сигурен.

Слика 1
Форми на нарација во расказот „Сведок“

5. Нараторот во расказот „Милтон“

Расказот „Милтон“ е составен дел од збирката раскази „Триполската капија“. Насловот на расказот претставува индиција дека тоа е име на лик од оваа нарација. Нараторот во прво лице еднина раскажува за себе и уверливо изнесува податоци за својот живот:

*Мојата кратка, позната хроника почна во 1608-та година... Го видов **татко ми**, Џон, како бескрајно се радува **на моето голо, крешко телце свиткано во тенки пелени**, фрлено во прегратките на **мама** која сè уште збивташе уморна од тешката породувачка и силното крварење. (обележаното е наше). (Михајловски, 1999: 64).*

Карактеристично за овој расказ е тоа што нараторот доживува трансформација, односно се преобразува во чинар, а тоа е забележливо од нарацијата каде што се вели:

*Будењето во 1674-та ме убеди во спротивното. Ми требаше долго време да сфатам дека сум станал еден од убавите, **украсни чинари** по кои Лондон е препознатлив до ден денешен. Луѓето доаѓаа под моите крошни, вревеа, глаголеа, не им беше јасно до крај моето потекло. (обележаното е наше). (Михајловски, 1999: 66).*

Чинарот раскажува, односно неговата нарација се одвива во прво лице еднина, но неговата колебливост во нарацијата е воочлива од исказот:

*Убаво е да бидеш чинар, да си **нешто** како мост преку кој врви најразличен свет и остава траги од сопственото искуство врз мојата застапена кожа зголемувајќи го секојдневно моето искуство на трпител, но, **по толку време**, посакав повторно да го сетам радосното искуство на водата и нејзиното постојано течење до сопствената смрт **во едно од многубројните мориња**. (обележаното е наше). (Михајловски, 1999: 67).*

Во овој расказ настанува трансформација на главниот лик Милтон

кој се преобразува во чинар; чинарот се преобразува во дете. За ваквите трансформации Младеноски вели: „Трансформацијата ги дезинтегрира и ги дестабилизира ликовите, зашто во основа ја проблематизира нивната препознатливост во пропозициите“. (Младеноски, 2014: 212).

Желбата ми се оствари во 1951-та година кога повторно се родив како човек во градот Монастир што во превод од грчки на словенски би било Обител или Битола како што Македонците до ден денешен го викаат. (обележаното е наше). (Михајловски, 1999: 67).

Потврда за повторната трансформација на нараторот е исказот кој го наведовме погоре, бидејќи и нараторот-дете кажува дека повторно се родил, а неговата уверливост во кажувањето се забележува од точната година на раѓање, топонимот на местото каде што се родил, како и неговата националност. Откако детето-наратор ќе ги раскаже своите доживувања за својот престој во Битола, се случува уште една трансформација на нараторот. Тоа е воочливо преку исказот:

Не знам дали беше казна или судбина која треба да се изоди што по извесно време повторно се појавив на овој свет како мало црно мачорче. Се појавив наеднаш и без најава во станот на еден црномурест господин во скопската населба Чаир. (Михајловски, 1999: 82).

Нараторот повторно станува неантропоморфно суштество, односно се преобразува во мачор. Од истакнатите зборови се забележува неговата колебаливост во нарацијата, кога не знае да го посочи точното време на појавување.

За својата љубов кон книгите, како последица на претходните негови трансформации, доказ е и овој извадок:

Тајно ги листав со шепите, една по една и добив претстава за она што го работат моите наследници денес... на една дебела книга во тврд повез во која беа собрани сите мои песни на латински и англиски јазик. Ја читав и си мислев колку денешните умови не се отидени подалеку од нас, од мене, од нашите мечти и соништа за поубав и посреќен живот. (Михајловски, 1999: 85).

Неантропоморфниот наратор – мачор – откако ќе раскаже за состојбата во семејството, дава опис на себеси:

Имав прекрасно црно кожувче, просирни зелени очи, долги мустаќи и убави долги нозе. Ретко кој мачор па и човек, би рекол, можеше да се рамни со мојата убавина. (Михајловски, 1999: 88).

Откако неговиот газда ќе започне со преведување на „Загубениот рај“ од Милтон,⁴ мачорот ќе му помага нему за што поуверливо да го преведе она што

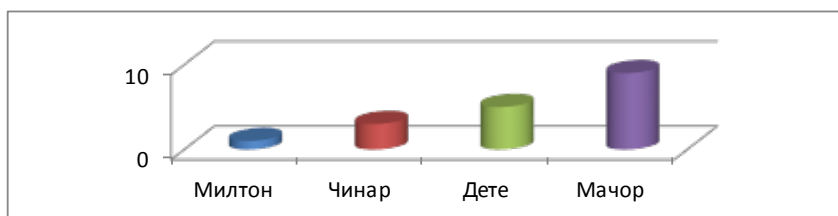
⁴ Станува збор за епот „Загубениот рај“ (Paradise Lost) од англискиот поет и публицист Џон Милтон објавен за првпат во 1667 година. Михајловски го преведе овој еп на македонски јазик.

Милтон го напишал на англиски јазик. Затоа мачорот во еден наврат ќе рече:

Тој знаеше дека сме станати едно тело и душа...Дење му висев над глава и контролирав што прави, а ноќе му го шепотев текстот. (Михајловски, 1999: 98).

Омнисцентниот наратор во детали ја изнесува работата на својот газда врз ракописот, но и на целото семејство во станот во скопската населба Чаир. Трагичниот крај на мачорот-наратор се случува заради тоа што тој нема да биде однесен на презентацијата на ракописот на својот газда, па затоа:

Без колебање се фрлив од прозорецот и се препуштив на чистото слободно паѓање што ме носеше надолу и надолу во темната бездна. (Михајловски, 1999: 101).

Слика 2

Застапеност на нараторите во расказот „Милтон“

6. Нараторот во расказот „Коле“

Расказот „Коле“ е составен дел од збирката раскази „Триполската капија“ и ја зазема почетната позиција во збирката. Она што го прави овој расказ посебен е нараторот. Расказот започнува со раскажување во прво лице еднина и откриваме нешто многу интересно за наративната анализа – наративниот глас е една кука:

Ми капат стрепите, ме болат тулите без нив. И темница ми ги алка портите. Од никаде виделце, боженце да ме галне... (Михајловски, 1999: 1). Ене веќе и катанецот ми фаќа 'рѓа. Мувлосуваат сидовите, се рони таванот. Во пенцерето врие од гадинки, пајажини висат прудолу, лишки во нив се котат... Настинати зукосани, киваат клучевите од брутот в душа. Срцево ме боли. (обележаното е наше). (Михајловски, 1999: 2).

Од обележаните искази во извадокот може да се забележи дека нараторот, односно кукаата дава една дескрипција за себе и за својата осаменост. Преку минато определено свршено време кукаата зборува за својот газда кој, за разлика од претходните раскази кои беа подложени на анализа, има име – Коле, а така е и насловен расказот. Од податоците за него дознаваме дека тој е автомеханичар и дека еден ден ќе дојде човек кој ќе побара од него да го поправи неговиот „спачек“. Кукаата претежно е колебалива во изнесувањето на податоците. Тоа се потврдува со исказот:

*Сигурно немаш ни алати!, рече Коле, зеде неколку клучеви што уредно висеа закачени на мојот сид, му кажа на чирачето да внимава и потоа, заедно со човекот, одејќи еден зад друг како да се маж и жена, **се изгубија зад аголот од зградата спроти мене.** (обележаното е наше). (Михајловски, 1999: 8).*

Доколку беше сигурна ќе кажеше колку точно клучеви зел Коле и каде точно заминале со човекот. Сепак, во расказот има искази на наративниот субјект каде што тој уверливо и прецизно раскажува:

*Ова се случи во понеделник. Во вторникот, една минута пред девет, Икар се нацрта пред мене и пред мајсторот којшто, кога го виде, како да му се стемна, како сето **октомвриско небо**, делот негов над **Чаир** да му се урна врз келата, му го крена притисокот и сега, црвен во очите, рееше над своето столче пред мене. (обележаното е наше). (Михајловски, 1999: 11).*

Сепак, доминантна е колебливоста во нарацијата од овој расказ. Она што му дава посебна нотка на расказот „Коле“ е трансформацијата која веќе ја спомнавме како една од одликите на раскажувањето на Михајловски. Во наративниот дискурс се трансформираат ликовите на мајсторот Коле и неговиот муштерија Икар во штркови:

*Не минаа минута или две, три најмногу, мислам, а од бунарот видов како најпрвин еден огромен **бел штрк**, а потоа веднаш по **него и друг** со по едно шише полно вода врзани цврсто околу нивните **бели вратови**, излеаа од длабочината, **се вивнаа** мошно над мене, а потоа, како на шака, лесно ми излегоа од мојот ограничен видокруг и исчезнаа во небесните ширини на ноќта. (обележаното е наше). (Михајловски, 1999: 32).*

7. Нараторите во расказот „Скок со стап“

Расказот „Скок со стап“ припаѓа на истоимената збирка раскази. Михајловски не престанува да нè изненадува со своите прозни загатки, па така во овој расказ повторно имаме неантропоморфни наратори.

*Христо Каруца го запознав пред едно година и пол. Уште кога го здогледав знаев дека е мојот човек. Ги накачи двете скалички од платото на кое лежеше и **мојата продавница...** Потоа влезе, а кога ме зграби со долгите, тенки прсти знаев дека уште многу малку ми има останато од девственичкиот живот. Набргу ја загубив невиноста и тоа веднаш на тротоарот **пред дуќанот** кога, без срам и перде, со сета сила, навали на мене. (обележаното е наше). (Михајловски, 2008: 46).*

Зборувајќи во прво лице еднина нараторот дава информации за себеси, односно кажува дека се наоѓа во продавница и дека еден човек по име Христо ќе стане негов газда. Меѓутоа, нараторот не раскажува само во прво лице еднина туку и во прво лице множина, а тоа е воочливо преку следниот краток извадок:

*Веднаш **станаа**ме сите и низ читалната па по скалите десно горе, па*

лево, па право по катакомбите ја **минавме** аулата, **свртевме** десно и **се најдовме** во читалната на Нешев. (обележаното е наше). (Михајловски, 2008: 56).

Погоре во цитираниот исказ се обележени глаголските форми и од нивните наставки јасно е дека станува збор за наратор кој раскажува во прво лице множина. Нараторот во овој расказ е омнисцентен (сеприсутен) и раскажува за сите настани кои му се случуваат на неговиот сопственик. Сепак, во вториот дел од расказот, односно делот означен со број два, настанува промена на нараторот:

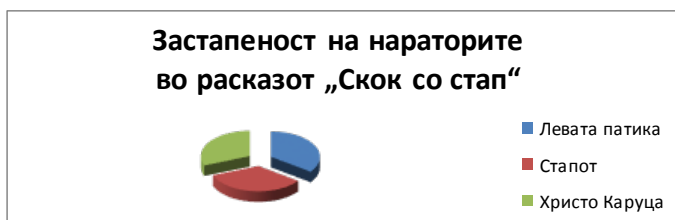
*Утредента рано-рано ме зеде Христо и повеќе не ме испушти сè до утринува кога заедно со другарка ми што лежи на десетина метри од мене, паднавме овде на асфалтов. **Свртете се малку, подобро да ме чуετε. Сега јас зборувам, треба другарка ми што до сега ви говореше да дојде малку на себе**, доволно глаголеше на овој пекол од време што безмилосно го суши грлото.* (обележаното е наше). (Михајловски, 2008: 61).

Нараторот што досега раскажуваше е, всушност, левата патика на Христо, а тоа се потврдува со цитираните искази погоре. Овој наратор зборува и во прво лице еднина и во прво лице множина, како и нараторот во вториот дел кој, исто така, наратијата ја води и во прво лице еднина и во прво лице множина:

*Дваесет пати ме пикна во шахтата не водејќи сметка за мојот гнев и моето достоинство... потоа **ме свитка**, боже, колку **вратот ме заболе**, никој што насилно не бил свиткан не може да сфати за каква болка стануваше збор, повторно се „одвојуваше“. До крајот на денот, особено приквечерината, **изведе десет скокови во височина, девет во далечина и пет троскока. Кога се сноќи слободно трчавме до дома.** (обележаното е наше). (Михајловски, 2008: 70).*

Доколку внимателно го разработуваме овој расказ нема да имаме потешкотии да го препознаеме нараторот во овој дел, особено ако знаеме дека Христо има книга од која ја изучува техниката *скок со стап*. Извадокот кој е наведен погоре го раскажува стапот, а последната реченица е доказ дека и стапот-наратор својата наратија ја води и во прво лице множина. Во последниот дел од расказот означен со број три нараторот е Христо Каруца кој многу уверливо ги изнесува податоците за своите предци, односно нè запознава со генеалогичката на неговото семејство:

Ене ја баба Захарија во цицан фустан и шамија од свила косите расплетени крстот на чело избришан во катот нејзин бесно море оди таа по вода со бакарно тенџере на главата аван од туц под едната мишка... (Михајловски, 2008: 75).

Слика 3
Нараторите во расказот „Скок со стап“

8. Заклучок

Во расказот „Сведок“ нараторот-пенкало раскажува во прво лице еднина и во прво лице множина; во расказот „Коле“ нараторот-куќа ја води нарацијата само во прво лице еднина; во расказот „Милтон“ нараторите – чинарот и мачорот – раскажуваат само во прво лице еднина; во расказот „Скок со стап“ нараторите – левата патика и стапот – раскажуваат во прво лице еднина и множина.

Со ваквата наративна постапка Михајловски поставува паралела помеѓу предметите и човекот, односно индивидуата. Тоа упатува на фактот дека предметите ја заземаат позицијата на човекот, поточно тие стануваат рамноправни со луѓето, но имаат и приоритет над нив. Предметите во улога на наратори почнуваат да владеат со луѓето, а „тоа значи дека индивидуата е деградирана, односно ја губи супериорната позиција над предметите и станува инфериорна“ (Младеноски, 2014: 238). Ваквите ставови се потврдуваат директно преку расказот „Сведок“ – темата во овој расказ е трагање по корените на себеунижувањето.

Она што го поттикнало Михајловски да ги стави предметите во улога на наратори, значи, е намерата да ја потенцира постојаната човекова деградација во рамките на општеството во кое живее, а каде што доминираат вредности кои го ставаат човекот на пониско скалило во однос на „предметите“.

Она што ни остави посебен впечаток во расказите кои беа подложени на анализа е тоа што сите неантропоморфни ликови ставени во улога на наратори на крајот од нарацијата завршуваат трагично. Тоа можеме да го потврдиме и со примери: пенкалото од расказот „Сведок“ е фрлено во контејнер, мачорот од расказот „Милтон“ се фрла од шестиот кат и се убива, додека пак куќата од „Коле“ е напуштена и оставена на забот на времето, а левата патика и стапот завршуваат на улицата откако нивниот сопственик ќе падне и тие остануваат да лежат на жешкиот асфалт.

По сите овие извршени анализи и синтези би можеле да заклучиме дека деградираноста на човекот, односно на индивидуата, е она што го мотивирало и го поттикнало Михајловски да им даде супериорна моќ на предметите во

неговите раскази, а тоа значи дека фундаменталната идеја во овие раскази е реификацијата, односно „тиранијата“ на предметите врз отуѓената и „заталкана“ индивидуа.

Библиографија

- [1] Андоновски, Венко (2013). *Обдукација/ Абдукација на теоријата. Том II: Наратологија*. Скопје: Галикул.
- [2] Додовски, Иван (1994). *Гротескното во расказите на Драги Михајловски*. „Современост“, Скопје, бр. 7-8.
- [3] Караниколова, Луси (2011). *Описот во прозата*. Скопје: самостојно издание на авторот.
- [4] Михајловски, Драги (1990). *Ѓон*. Скопје: Култура.
- [5] Михајловски, Драги (1999). *Триполската капија*. Скопје: Каприкорнус.
- [6] Михајловски, Драги (2008). *Избор*. Битола: МИКЕНА.
- [7] Младеноски, Ранко (2012). *Наратологија*. Штип: Универзитет „Гоце Делчев“, Филолошки факултет.
- [8] Младеноски, Ранко (2014). *Деконструкција на ликот*. Скопје: Македонска реч.

Методика

МЕТОДИКА ВО НАСТАВАТА ПО АНГЛИСКИ ЈАЗИК: ОСНОВИ ЗА ЕФЕКТИВНО ЧИТАЊЕ

Апстракт

Идејата за овој труд произлезе од фактот дека поголем дел од учениците денес се соочуваат со сериозни тешкотии при читањето и потребна им е поддршка за да научат да читаат, но и за тоа како да го користат читањето при учење. Од друга страна, наставата со компјутер е една од врвните стратегии кога станува збор за напредок на учениците во училиштата. Во тој контекст, второто поглавје од трудот одговара на прашањата што подразбира наставата со компјутер и зошто е добро таа да се практикува. Притоа нудиме и пример за компјутерска програма за читање и ги објаснуваме компонентите на ефективната компјутерска програма. Третото поглавје се однесува на сегментите од процесот на читање, гледани низ призмата на методологијата во наставата по читање. Четвортото поглавје е заклучок и наш став по однос на прашањето за компјутеризирана настава.

Клучни зборови: *читање, компјутер, компјутерска програма, компјутеризирана настава*

Marijana DIMITROVA

METHODOLOGY OF ENGLISH LANGUAGE TEACHING: BASICS OF EFFECTIVE READING

Abstract

The idea for this paper arose from the fact that large number of the students today face themselves with serious difficulties in reading, and they need to be encouraged to learn to read and to use it in their learning. From the other side, the teaching process with computer is one of the main strategies when it comes to the improvement of the students at school. In that context, chapter two gives answers to the questions what is a computerized teaching and why should it be practiced? In that sense we offer a sample reading computer program and we give explanation on the components of the effective computer program. The third chapter refers to the segments of the teaching process through the prism of the methodology of teaching reading. The fourth chapter is a conclusion and our opinion upon the question of computerized teaching.

Key words: *reading, computer, computer program, computerized teaching*

1. Вовед

Општ став на педагозите е дека читањето е особено важно за успехот на општеството. Способноста за читање многу високо се проценува и е особено важна за општествениот и економскиот напредок. Најголем дел од децата читаат сосема добро. Сепак, има и многу такви чие читање е загрозено заради тоа што тие воопшто не разбираат што прочитале, па ставот на наставниците по англиски јазик е дека учениците не умеат да читаат толку добро колку што би требало. Поголемиот дел од учениците се соочуваат со сериозни тешкотии при читањето и потребна им е поддршка за да научат да читаат, но и за тоа како да го користат читањето при учење.

Програмите за читање се многу корисни бидејќи им овозможуваат на учениците да читаат со нивно темпо, вклучуваат интеракција со студентот, и веднаш се добива фидбек, а освен тоа студентите можат да читаат и анимирани книги. Некои програми пак ги читаат и приказните што студентите ги пишуваат на нивниот компјутер.

Наставата со компјутер е една од врвните стратегии кога станува збор за напредок на студентите по школските предмети, вклучувајќи го читањето. Компјутерските програми претрпеа многу промени од моментот кога за првпат се појавија (пред две децении), па до денес. Овие програми на студентите им служат и за настава и за вежби, ги препознаваат проблемите, го бележат напредокот на студентите, а материјалот кој го содржат може и да се печати. Компјутерските програми се само еден одраз на добрите наставници.

2. Што подразбира наставата со компјутер?

Наставата со компјутер се однесува на презентација или тематска единица која е претставена на компјутер. Поголем дел од образовните компјутерски програми се достапни и он-лајн или во книжарите. Тие на неколку начини ја подобруваат работата на наставникот.

Компјутерските програми се интерактивни и може да илустрираат идеја преку интересна анимација или звук. Тие им овозможуваат на студентите да напредуваат со нивно темпо и да работат или индивидуално или во група. Компјутерите веднаш им испраќаат фидбек на студентите, посочувајќи им на точноста на нивниот одговор. Доколку нивниот одговор не е точен, програмата им го покажува како правилно да одговорат на прашањето.

Компјутерските програми за читање се состојат од концепти, инструкции, и ги регистрираат грешките што учениците ги прават¹. Некои програми им овозможуваат на студентите да ги научат основните зборови и да развијат фонетски вештини; другите ја развиваат и засилуваат вештината читање

¹ од претшколска возраст па до факултетско образование

преку подобрена флуентност, претпоставка за зборот, и предвидување на цел текст. Програмите за читање може да бидат и во својство на натпревар помеѓу студентите за тоа кој ќе прочита повеќе е-книги. Како што рековме, овие компјутерски програми може да се користат и поединечно и за работа во групи при што студентите дискутираат за научените поглавја уште на часот.

Подолу нудиме еден пример за компјутерска програма за читање што може да се користи и на предавање и на час за повторување. Со маусот студентот кликнува на еден од трите понудени зборови за да ја комплетира реченицата, но истовремено внимава и на значењето што се пренесува со таа реченица. Доколку оваа активност се користи на предавање, програмата нуди позитивен фидбек за точните одговори или посочува на неточните одговори, а потоа ги дава точните.

Програмата може и да ја „изговори“ реченицата со погрешниот збор, па да побара од ученикот да кликне на друг збор од останатите два или, пак, може да го потцрта точниот одговор и така да ја „изговори“ реченицата. Но, доколку програмата се користи за повторување, таа не дава никаков фидбек, туку само запишува финални поени за секоја задача.

Пример за компјутеризирана активност		
First Screen		
Bobby _____ up the flute and began to _____ into it to make _____.	ran picked tossed look jump blow music picture play	
Second Screen		
Bobby <u>picked</u> up the flute and began to <u>blow</u> into it to make <u>play</u> .	ran picked tossed look jump blow music picture play	
Third Screen		
Bobby <u>picked</u> up the flute and began to <u>blow</u> into it to make _____.	music picture play	

Оваа е само еден дел од програмата преку која се учат фонетички и вештини за читање, наменета е за сите возрасти на ученици и континуирано ја следи брзината и точноста како што ученикот преминува од една на друга единица. (Autoskills; <http://www.autoskill.com/>) Наставникот во програмата поставува цел

за студентот- одреден број на гласови или зборови што тој мора да ги совлада во текот на една минута. На најосновното ниво, студентот со помош на слушалки го слуша изговорот на една буква, а потоа треба да избере за која од трите букви го слушал изговорот. На пример, програмата го „кажува“ гласот за буквата –к– , а студентот со маусот треба да посочи на таа буква. Доколку го направил точниот избор, се појавува знак за точен одговор (✓), а доколку одговорот е неточен се појавува соодветниот знак за неточен одговор (x). И во двата случаи, програмата веднаш преминува на следната буква.

Програмата на студентите им дава 50 вакви прашања, и го мери времето кое на студентот му е потребно за да го препознае гласот. Бројот на гласови што студентот точно ги препознал, поделен со времето кое му било потребно е мерило за бројот на точни одговори на студентот за време од една минута. Програмата на крајот му дава информација на студентот за завршената задача, а за наставникот печати и копија од грешките што студентот ги направил. Кога студентот ќе ја постигне поставената цел, програмата го води на следно ниво. Кога студентот ќе ја совлада фонетиката, ќе премине на игри со зборови, лавиринт за разбирање, и повеќе наслови на приказни со прашање за разбирање. Ваквиот тип програми за корисни за деца кои имаат потешкотии да научат да читаат па се до возраст од средно образование.

2.1. Зошто е добро да се практикува наставата со компјутери?

Генерално, се очекува дека студентите ќе имаат големи добивки од компјутеризираната настава. Некои од предностите што се очекуваат се:

- поудобно учење на студентите, бидејќи тие учат со темпо што им одговара на нив;
- можности да работат со огромен број дополнителни материјали, но и можности да решаваат посложени проблеми;
- индивидуализирана настава;
- автоматски преглед на напредокот итн.

Но, се очекува дека и наставниците ќе имаат придобивки од наставата со компјутер во поглед на тоа што ќе се избегнат „збодевните“ повторувања, полесен начин на ажурирање на материјали, поточно документирање за напредокот на студентот, и повеќе време за директно да работат со студентите. Со напредокот на компјутерската технологија, многумина наставата со помош на компјутер ја согледуваат како метод за овозможување на релевантни инструкции за голем број студенти.

Кога станува збор за компјутеризирана наставата обично се мисли на следните два аспекти: учење за компјутерите и учење од компјутерите. Во нашиов случај, ние се задржуваме на вториот аспект (учење од компјутерите) при кој компјутерот се користи за пренос на одредена наставна единица, на пример читање. Протоколот на информации практично е од компјутерот кон студентот, при што компјутерот го презентира материјалот за учење или активностите на кои треба да одговори студентот. Компјутерот го бележи напредокот на студентот преку реализирањето на наставните единици. Но, во зависност од интеракцијата помеѓу студентот и компјутерот, истражувачите идентификувале три нивоа на компјутеризирана настава. Подолу поединечно ќе се задржеме на секоја од нив.

- а) Вежби и пракса. Компјутерот му нуди вежби на студентот со што се зајакнува учењето на одредени вештини кои претходно биле учени во училиницата, и веднаш му нуди и фидбек за точноста на неговите одговори. Доколку се користи на овој начин, компјутерот служи како надополнување на регуларните предавања, а особено може да биде корисен во случаи кога наставникот нема доволно време поединечно да работи со секој студент. Компјутерските вежби може и да бидат по мотивирачки за студентите во споредба со традиционалните вежби од работни листови.
- б) Настава. Компјутеризираната настава овозможува одреден дел податоци или разјаснува одредени концепти како дополнување со практични вежби. Во тој контекст, компјутерот се става во функција на основните инструкции (предавања) приспособени според нивото на студентите.
- в) Дијалог. Преку овој вид на користење на компјутерот студентот има активна улога во интеракцијата со компјутерот, во форма на компјутерски јазик ги нуди инструкциите, со цел студентот да формира „своја наставна програма“. Во овој случај, компјутерот нуди информации, вежби и фидбек. Се смета дека нивото на дијалог во компјутеризираната настава е многу блиску до виртуелната настава. На некој начин, тоа подоцна може да премине и во еден вид казна за образовните институции како резултат на примената на компјутерот во наставата (да има повеќе студенти кои ќе бидат заинтересирани за онлајн настава).

Националниот центар за образовна статистика на САД објавува: „компјутерите станаа значајно средство во нашето општество. Пристапот до компјутери на рана возраст им овозможува на децата побргу да станат компјутерски писмени, што би резултирало со успех на работното место подоцна во нивниот живот. Пристапот до компјутерите во училиштата и дома им овозможува на учениците да ги повторуваат научените информации, да манипулираат со нив и на ефективен и иновативен начин да остваруваат резултати. Испитувањето на границата до која учениците имаат пристап до компјутери во училиштата и дома може да биде индикатор за тоа колку подготвени ќе бидат учениците за подоцна да бидат

оспособени за работни места во полето на технологијата“. (NCES, 1999a, p.64)

2.2. Дали компјутеризирана настава е во прилог на постигнување поголеми резултати (во нашиот случај во читањето)?

Скоро по воведувањето на компјутеризираната настава истражувачите започнаа да прават евалуации со цел да одговорат на ова прашање. Иако овие проучувања резултираа со потенцијално корисна информација за ефектите од компјутеризираната настава, нивните пораки беа помалку нејасни.

Проблемот кој се поставува е каков е ефектот од компјутеризираната настава во совладувањето на читањето кај учениците од основното и средното образование? Овој проблем особено се однесува на дилемата за тоа дали компјутерите се користат како работен метод за инструкции, односно дали се ефективни и исплатливи за да се применуваат во образованието? Педагозите веруваат дека компјутерите ќе бидат во прилог на зголемувањето на интересот за одредена наставна единица кај студентите, повеќе отколку тоа да го постигнат преку традиционалниот метод со молив и хартија. Некои истражувања исто така дошле до податоци дека децата кои практикуваат настава со компјутер се посреќни и попродуктивни членови на заедницата.

Што треба да се има предвид кога се избира програма за читање? Изборот на програма за читање може да е многу застрашувачка работа. Менаџерскиот тим на образовната институција може да биде преплавен од понуди за компјутерски програми од различни компании. Во случајот кога се избира најсоодветната програма за читање може наставниците да се соочат со уште една компликација која особено се однесува на степенот на знаење на студентите и темите кои се понудени. Сепак, пред да се одлучат за одредена програма, менаџерскиот тим заедно со предметниот наставник треба да разгледа повеќе различни програми за да може да процени која е најсоодветната. Особено акцент треба да се стави на следното: алфавета (вклучувајќи и фонетика), флуентност, разбирливост(вклучувајќи вокабулар, разбирање на текстови, стратегии за разбирање и подготовка на наставникот.

На кои програми за читање може да се потпрат наставниците? Најголем дел од програмите за усовршување на вештината за читање кои се наоѓаат на пазарот денес, се состојат од следните четири компоненти: фонетика, флуентност, вокабулар и разбирање. При најригорозното оценување овие програми може да се оценат како ефективни, особено доколку програмата резултира со видливи подобрувања кај студентите кои ја користеле, во споредба со оние кои не ја користеле. Очигледно е дека проблемите со читањето кај пониските групи се по индивидуализирани и нема таква одделна програма која би била доволна ефективна за да одговори на потребите на студентите.

Наставниците треба претходно да ја прегледаат програмата или онлајн активността или играта со цел да го разберат контекстот на лекциите и да одлучат која ќе одговара на потребите на нивните студенти, и како тие можат да ги подобрат нивните предавања.

Некои од прашањата по кои би требале да се водат се следните:

- дали оваа програма може да ја надополни лекцијата, да посочи на основните вештини или пак да биде искористена како образовна награда за студентите;
- дали претставениот материјал ќе биде од интерес за студентите, а без тие да изгубат време да ги сфатат инструкциите за тоа како да ја користат програмата; дали програмата губи премногу време на анимации; дали програмата е посоодветна за работа на час, или за индивидуална работа на студентите.

Наставниците, исто така, треба да ги прегледаат и сите веб-страници и линкови пред да им ги посочат на студентите. Важно е да имаат предвид дека веб-страниците и линковите често пати се менуваат па понекогаш може и да бидат неактивни. Од друга страна, во таков случај студентите може да се вознемират доколку им е посочена веб страница која веќе не постои, и да го загубат интересот за задачата.

Квалитетните и ефективни програми за читање ги нагласуваат директните, систематски и интензивни инструкции за читање. За нив потребно е првичен професионален развој од страна на наставниците за да би можеле да ги користат, а подоцна истиот се надградува преку постојаните обуки во текот на школската година. Кога се имплементира една ефективна програма училиштето треба да биде целосно посветено на инструкцискиот пристап и материјалите кои ги опфаќа таа програма. Ефективните програми нудат голем број можности за читање и различни проценувања на прочитаниот материјал.

2.3 Компоненти на ефективната програма за читање

Се разбира дека голем дел од наставниците би сакале да бидат добро запознаени со компонентите на ефективната програма за читање. Во тој контекст, истите ќе ги разгледаме подетално.

а) Алфабета. Алфабетата е термин кој се користи за да ги објасни елементите на буква-звук при учењето на читање. Истата се состои од две компоненти и тоа, свест за фонемика и фониичност (звучност), кои се подеднакво важни за читањето, но често пати не се разбираат правилно.

Во тој контекст, свесноста за фонемика всушност е способноста за слушање, идентификување и користење на одделните гласови или фонemi во изговорените зборови. Термините фонемика и свесност за фонологијата често пати меѓусебно се користат иако се однесуваат на два одделни делови од читањето. Свесноста за фонемика се однесува на знаење за одделните фонemi; свесноста за фонологија

е по општ термин и ги вклучува првите фази од читањето, и воочувањето на римата и групите гласови.

Суштината на фонемиката може да се научи и истата е многу ефективна во подобрување на читањето кај сите деца без оглед на средината каде што учат да читаат. Освен тоа, истражувањата покажале дека подобри резултати се постигнуваат во помалите групи. Фонемиката е многу корисна и помага и при изучувањето на изговорот на одделните букви.

При изборот на компјутерска програма за учење на оваа компонента од читањето треба да се земат предвид следните карактеристики:

- препознавање на фонемите: способност да се препознаат зборови кои започнуваат со ист глас;
- одделување на фонемата: способност да се оддели единичен глас од зборот;
- мешање на фонемите: способност да се мешаат одделни звуци во зборот;
- разделување на фонемите: способност да се раздели зборот на поединечни гласови;
- користење на фонемите: способност да се менуваат и преместуваат одделни звуци во зборот.

Притоа наставникот постојано треба да ги набљудува студентите кои имаат тешкотии за да научат да читаат и еднаш или два пати во месецот да го проверува нивниот напредок, проверувајќи ја на тој начин и програмата. Всушност, програмата ќе биде ефективна доколку учениците умеат да препознаат дека речениците се составени од зборови кои се римуваат и може да се одделуваат по гласови, како и дека зборовите може да започнуваат или завршуваат со ист глас. Многу важно е наставниците веднаш да го коригираат погрешниот изговор.

Фонологијата е главен дел од севкупната програма за читање и истата треба да се користи заедно со флуентноста и разбирањето.

б) Вокабулар. Развивањето на вокабуларот е всушност разбирањето на специфични зборови кои се содржани во текстот од пишаниот или усниот јазик. Вокабуларот е многу важен сегмент при развивањето на читањето, но и при усното и писменото изразување. Постојат четири типови вокабулар поделени во две групи: рецептивен (слушање и читање), и продуктивен (пишување и зборување). При наставата по читање многу е важно претходно да се разгледа вокабуларот кој ќе се користи. Наставниците треба да ги издвојат најважните зборови за разбирање на текстот и да приложат објаснување за нив.

в) Флуентност. Флуентноста е способноста за автоматско, течно и лесно читање на текстот. Таа всушност подразбира читање на зборови без некое посебно внимание и напор. Флуентноста го поврзува зборот со препознавањето и разбирањето, и му овозможува на ученикот да го разбере значењето. Флуентноста се учи и се подобрува преку постојани повторувања. Исто така, таа и се увежбува преку употреба на аудио касети, слушање на готови текстови, но и преку работа со другите ученици од групата. Доколку ученикот чита бавно,

тоа само по себе значи дека не ја разбира суштината на прочитаниот текст.

г) Разбирање. Разбирањето е сложен когнитивен процес кој подразбира свесна интеракција помеѓу лицето кое чита и текстот што се чита. Тоа е последната цел од учењето за читање или „суштината на читањето“. Разбирањето на прочитаното е важно не само заради читање на наставниот материјал, туку и заради читањето низ животот. За да би можел да го разбере значењето на текстот, ученикот мора да ги има општите вештини за разбирање и способност за точно и флуентно да ги препознава зборовите. Добрата подлога со учењето на вокабуларот неизбежно води кон разбирање, се разбира преку примена на методи кои ќе бидат соодветни за возраста и способноста на читателот. Разбирањето може да се подобри преку поучување за примена на специфични когнитивни стратегии, или преку свесно расудување кога ученикот ќе се соочи со бариери во читањето.

Содржината на значењето не зависи само од текстот, туку и од другите компоненти на процесот на читање.

3. Што е читањето?

Подетално дадовме осврт на потребата од имплементирање на компјутерите во наставата, како и на некои сегменти на компјутерската програма за читање. Сепак, што всушност претставува читањето и кои се некои од основните методи на наставата по читање.

Читањето е активен процес чија конечна цел е значењето и комуникацијата. Читањето подразбира дека читателот го фокусира своето внимание на материјалот за читање и се осврнува и на претходното знаење и вештини за да разбере што некој напишал. Читањето заради значење е комуникативен процес и важна компонента на учењето странски јазик заради повеќе причини.

Како процес на учење, читањето се воочува како многу сложено. Тоа ги вклучува целото битие на читателот, неговото искуство, знаење, познавањето на јазикот, психолошката и емотивната состојба. Кога се чита книга, не е важно да се разбере секоја реченица поединечно, туку и да се воочи поврзаноста помеѓу речениците во тој параграф, помеѓу одделните параграфи или поглавја.

Вокабуларот не може да се издвои од читањето. Читателот мора да ги разбере зборовите кои ги искористил авторот при пишувањето, со цел да ги разбере неговите идеи.

Ученикот може да го научи целиот активен вокабулар² преку контекстот на материјалот за читање. Тоа никако не смее да се воочи како мрзливост, туку како добро восприемање на јазикот бидејќи зборовите се препознаваат преку нивната употреба во контекстот и на тој начин подолго време ќе останат во меморијата. Како што се зголемува тежината на материјалот за читање, така треба да се зголеми и вокабуларот на читателот.

² зборови кои се користат почесто

Читањето е многу важно за севкупниот процес на учење. Тоа е вештина која учениците најмногу ќе ја користат во текот на животот. Многу е важно наставникот а ги научи учениците да не го читаат само материјалот за час, туку да читаат и во нивното слободно време. Кога се учи странски јазик, учениците се соочуваат со проблеми поврзани со изговорот и разбирањето. Наставникот мора да успее да ги препознае тие проблеми и да го најде најдобриот метод за да ги поучи. На пример, учениците може да слушаат сниман текст а истовремено да го гледаат и пред себе, и на тој начин да го анализираат изговорот на тој збор.

Целта на читањето, значи, треба да биде значењето. Согледувањето на читањето се воочува како процес на комуникација а не како процес на учење на јазикот води до следните неколку заклучоци: на студентите не им е потребен целиот вокабулар и граматика за да ја разберат суштината на текстот; освен тоа, кога не се преокупирани со граматиката може многу повеќе да научат да читаат.

Наставниците, пак, може и да иницираат некои активности кои ќе ја засилат мотивацијата на студентите за читање. Тие треба да ги охрабрат учениците да го предвидат значењето, да ги поврзат идеите, да раскажуваат, да дискутираат за темата пред да го добијат материјалот за читање итн. Тие исто така треба и да го научат учениците како да ја најдат главната идеја и да учат од грешките, а најважно од сè е да се осигураат дека задачата за читање име јасна на учениците.

Процесот на читање може да се подели на три дела: пред читање, читање и по читање.

3.1. Пред читање

Пред читање има цел да се натераат/примаат студентите да го прочитаат материјалот за читање, но и да се подготват за читањето. Активностите пред читањето вклучуваат претходно знаење, го фокусираат вниманието и се од голема важност за мотивирањето на студентите. Наставникот, исто така, мора да биде подготвен за читањето. Подготовката за пред читање подразбира дека наставникот верува дека поголем дел од вокабуларот им е познат на учениците, материјалот за читање е интересен, и дека доколку на крај учениците успеат да ги одговорат прашањата од материјалот, тоа значи дека ја разбрале материјата. Еден добар совет е наставникот да им каже на учениците дека за следниот час им подготвил многу интересен материјал за читање. Друг начин е часот да се започне преку слики /илустрации кои се поврзани со текстот кој треба да се чита, па така прво учениците ќе го научат новиот вокабулар и на тој начин читањето ќе биде полесно.

Сепак, креативниот наставник ќе се сети да ги вклучи и учениците во подготовката за читање, на пример, пред читањето ќе имаат разговор на истата тема.

Од овие причини и секогаш е важно и пред да се започне да се чита една книга да се прочитаат прво воведот и да се прелиста истата. Прелистувањето

подразбира набрзина да се прегледа содржината и белешката за авторот, но и одделните поглавја од книгата за да се добие впечаток за начинот на кој е организирана книгата.

3.2. Читање

По завршувањето на фазата за пред читање, учениците веќе се подготвени за да ја прочитаат дадената задача. Предноста на читањето на часот е во тоа што наставникот може да им биде од помош на учениците, особено околу изговорот и разбирањето на текстот. Добро е наставникот да побара од студентите да ги потцртуваат главните идеи додека читаат. Овој начин може прво да го започнат давајќи им текст за читање кој веќе е потцртан, за да имаат претстава како се потцртува. Учениците на часот може да ги читаат подвлечените делови, а останатиот дел да го претпостават, додека пак за домашна задача да им биде да го прочитаат целиот текст. Сепак, секогаш на почетокот учениците ги подвлекуваат само зборовите и фразите кои им се потешки. Но, добро е наставникот да им понуди модел на мапа за текстови, во која ќе ги запишуваат главните идеи, личности и настани од прочитаниот текст. Главната идеја обично секогаш се наведува на почетокот на текстот и е лесно да се пронајде. Некогаш пак истата е повторно запишана и во заклучокот. Но, наоѓањето на главната идеја е можеби најважната задача, па заради тоа и наставниците треба прво да ги прашаат студентите кој е насловот и идејата на она што го читаат.

Некои истражувања покажаа дека учениците воопшто немаат претстава за тоа што е целта на читањето, и воопшто не го разбираат прочитаниот текст, напротив, само механички читаат. Фазата на читање најмногу се дава како домашна задача, сепак може понекогаш да се практикува и за време на часот, со цел да се утврди брзината и акцентот на читањето и изговорот.

3.3. По читање

По читањето учениците треба да најдат една или две реченици кои ја формираат тезата или, пак, да напишат своја. Ова е важно при разјаснувањето на значењето на одредени поглавја и утврдувањето на тоа колку учениците ги разбрале. Наставникот треба да ги охрабри учениците да го прашаат за некои нејасности од прочитаниот текст, а потоа да ги одредат позитивните и негативните аспекти од значењето на авторот. Друга задача во оваа фаза е и заеднички разговор за тонот на текстот за читање. Под тон се подразбира емотивната боја на пишаниот текст, односно: дали авторот бил лут, надежен, неутрален, песимистичен, оптимистичен, индиферентен итн. Сепак, не е секогаш лесно да се објасни зошто сме добиле одреден впечаток за ставот на авторот.

Исто така, во оваа фаза од читањето учениците го повторуваат значењето на прочитаниот текст и ја развиваат својата комуникативна флуентност и јазични вештини. Овие активности може да вклучуваат драматизација, рапорти

и дебати, но овде наставникот треба да ги избегнува прашањата чии одговори произлегуваат директно од текстот. Ефективното завршување на оваа фаза се согледува низ тоа колку учениците успеваат да го раскажат она што го приочитале и да дадат свое мислење за идејата на авторот итн. Наставникот никако не смее да продолжува со други задачи за читање се додека учениците немаат доволно време да ја разгледаат темата од различни перспективи или не може да им дозволи на учениците да читаат друг текст додека не го слушне нивното мислење за претходниот. Исто така, воопшто не треба да се брза со давањето на материјали за читање. Целта треба да биде да се искористи јазикот за да се пренесе значењето на еден креативен и стимулативен начин.

4. Заклучок

Читањето како вештина е значајно бидејќи колку повеќе се чита - толку повеќе се учи. Увежбувањето на читањето влијае на целокупната личност на еден човек - колку повеќе ја развива оваа вештина, толку повеќе ќе избира материјали напишани на повисок стил. Читањето е основната вештина при учењето на еден јазик, а учениците кои читаат на литература на втор јазик треба да научат да читаат за да разберат и за да можат да ги развијат своите комуникативни способности. Од сите четири вештини, читање, пишување, зборување и слушање, читањето се учи најлесно. Сепак, учениците треба да се охрабрат да го развијат својот интерес за читање преку понудување на повеќе наслови.

Во денешно време, благодарение на новата технологија, овој процес е значително олеснет. Важен дел од наставата по странски јазик се автентичните материјали кои сега се особено лесно достапни на интернет. Нашиот личен став е дека сите наставници, доколку имаат можност, без размислување треба да ги приспособат своите наставни план и програми на начин на кој како „трета“ личност ќе биде вклучен и компјутерот во наставата. Компјутерот забележително го олеснува целокупниот наставен процес и придонесува со поголеми резултати.

Користена литература

- [1] Eistelle, S.L, Collier, M. (1978) *Reading for Academic success*
- [2] Ehri, L. (1991). Development of the ability to read words. In R. Barr, M. L. Kamil, P. Mosenthal, & P. D. Pearson (Eds.), *Handbook of Reading Research* (pp. 383-417). New York: Longman.
- [3] David, P. (1966) *Reading Improvement Exercises for Students of English as a Second Language*, Prentice-Hall Inc. Enlewood Cliffs, N.S
- [4] Kathleen, R. Tevis, J (1988) *Reading Strategies for university Students*
- [5] Kenneth, C, Harcourt, B *Developing Second Language Skills*, Jovanovic Publishers

- [6] Louise, H., Markstein, L. (1974) *Developing Reading Skills*, Newberry House Publsiher, Inc.
- [7] O'Cummings, M., & Gerver, M. (n.d.). *Answering the question. . .What criteria can be used for selecting a reading program?* Превземено во јануари, 2010, од <http://www.emstac.org>.
- [8] Simmons, D.C., Chard, D., & Kameenui, E.J. . (1994). *Translating research into basal reading programs: Applications of curriculum design*. *LD Forum*, 19(4), 9-13.
- [9] Stanovich, K.E. (1986). Matthew effects in reading: Some consequences of individual differences in the acquisition of literacy. *Reading Research Quarterly*, 21, 360-406.
- [10] Torgeson, J.K., Morgan, S. & Davis, C. (1992). Effects of two types of phonological awareness training on word learning in kindergarten children. *Journal of Educational Psychology*, 84, 364-370
- [11] Wanda, M., Miller, A (1977) *Reading Faster and Understanding More*, Winthrop Publishers, Inc.

ПЕРЦЕПЦИЈА НА СТУДЕНТИТЕ ЗА СОПСТВЕНИТЕ ПРОБЛЕМИ ПРИ ЧИТАЊЕ АНГЛИСКИ ТЕКСТОВИ

Апстракт

Овој труд ја анализира перцепцијата на студентите за сопствените проблеми при читање непознат текст на англиски јазик. Покрај тоа што технологијата е двигател на сите пори во општеството денес, а со тоа и во наставата на странски јазик, сепак способноста за вербална комуникација и понатаму е основна вештина во наставата. Главниот проблем во наставата по изучување странски јазик е да се развијат оралните комуникациски вештини, затоа што основната цел на наставата по странски јазик е да произведе квалификувани наставници по соодветниот јазик. Во нашава анализа вниманието е насочено кон перцепцијата на студентите за сопствените тешкотии при читање. Најнапред е приложен преглед на карактеристичните проблеми по јазични категории присутни при изучување на странски јазик. Акцентот овде е ставен на проблемите што се јавуваат при изучувањето на англискиот јазик како странски. Се очекува да се дојде до резултати кои ќе може да послужат како основа при креирањето наставни материјали.

Клучни зборови: *јазични проблеми, читање, англиски како странски јазик*

Вовед

Според *Кралската академија од Оксфорд* (Oxford Royal Academy 2014), англискиот јазик е со репутација на еден од најтешките јазици за изучување од страна на ученици на кои тој не им е мајчин јазик. Sheilah Ann Bobo, Pearl Monica Thompson (1990) исто така наведуваат дека англискиот е во извесна мера проблематичен за изучување и за учениците на кои тој им е мајчин јазик. Сепак, нивото на тежината при изучување на англискиот јазик делумно зависи од тоа кој или кои јазици изучувачот претходно ги има усвоено, без оглед на тоа дали се работи за странски јазици или пак за мајчин јазик. Оваа констатација може да се смета дека е применлива при опишување на изучувањето на кој било јазик, но подолу ќе ги изнесеме проблемите кои се однесуваат само кај совладување на англискиот јазик.

Фактот што англискиот јазик се врбојува во јазиците со најголем лексикон Richard Lederer (2012) сам по себе го прави квантитативно пообремен, а со тоа

¹ Филолошки факултет, Универзитет „Гоце Делчев“, Штип, Македонија.

изискува и повеќе напор за да се усвои обемиот број на зборови. Сепак, меморија со голем вокабулар овозможува полесно и попрецизно изразување. Hongying Zheng (2015) се согласува дека една од најголемите тешкотии при изучување на странски јазик е да се запомни новиот вокабулар. Flohr (2010) тврди дека за да може странскиот јазик да се зборува адекватно изучувачите мораат да акумулираат извесно количество на вокабулар. Во спротивно тие не би биле во можност да се изразуваат и да ги пренесуваат своите идеи доволно добро за да бидат разбрани од нивните соговорници. Затоа една од задачите на наставникот би била да применува техники и методи за совладување и запомнување на што е можно поголем обем на вокабулар од странскиот јазик.

Spencer (2000) вели дека нетранспаретноста на англискиот правопис прави проблеми при читањето и пишувањето на овој јазик. Идиосинкратската природа на англискиот правопис според *Кралската академија од Оксфорд* (Oxford Royal Academy 2014) претставува проблем кога некој збор треба да се запише врз основа само на неговото гласовна природа, што секако го отежнува процесот на изучување на јазикот. Иако постојат правила во однос на тоа како некои гласови писмено се пренесуваат, сепак има мноштво на исклучоци така што не секогаш логичката дедукција може да ни помогне при декодирањето на точниот правопис на зборот што сме го слушнале по прв пат. Во прилог на ова оди фактот дека правописот е често пати нејасен и за говорителите на кои англискиот им е мајчин јазик. Така на пример често пати во меѓусебната комуникација на говорители на кои англискиот им е мајчин јазик се појавува потребата тие да „спелуваат“ одреден збор, поточно да го изговорат буква по буква за да бидат разбрани од нивниот соговорник.

А со правописот тесно поврзан секако е и правоговорот. Огромната разлика во фонетскиот систем помеѓу англискиот и македонскиот изразена превенствено во број на фонеме придонесува за уште еден фактор што ги отежнува околностите при изучување на овој јазик како странски. Така на пример, за триесет и еден глас во македонскиот имаме 45 фонеме во англискиот. Ако кон ова се додадат и неколкуте алофони кои се карактеристика за некои од гласовите во англискиот, ситуацијата значително се усложнува.

Trude Heift, Mathias Schulze (2007) велат дека граматика што не е сосема совладана генерира проблеми во комплетноста на еден студент. Граматика на англискиот јазик во пониските нивоа на изучување на англискиот јазик не е проблематична. Но затоа пак изучувањето на граматичките правила на повисоко ниво кај англискиот јазик знае да биде крајно комплексно. Дури и автентичните говорите на англискиот јазик наидуваат на сериозни тешкотии, затоа што граматиката на англискиот изобилува со мноштво нијанси кои за да се совладаат потребно е големо искуство.

Yale H. Ferguson, Richard W. Mansbach (2012) наведуваат дека многуте варијанти на англискиот јазик го отсликуваат и продлабочуваат културолошкиот

идиосинкретет на оние што го зборуваат. Факт е дека англискиот денес го носи прекарот *лингва франка*. Со глобализацијата се наметнува и потребата сè повеќе лица да го зборуваат. Притоа секој регион внесува свои елементи и карактеристики во него, со што тој е во постојан културолошки пораст, а тоа е само уште една препрека за оние што го изучуваат. Иако во основа станува збор за еден исти јазик, сепак Велика Британија, САД или Австралија си имаат свои стандардни варијанти. Сликата станува уште посложена доколку се занимаваме со неформалните дијалектни варијанти во Обединетото Кралство, кои неретко се проблематични за меѓусебно разбирање.

Имајќи ги предвид сите овие карактеристики што можат да предизвикуваат проблеми за студентите на англиски како странски јазик, во нашево истражување ќе се позанимаваме со деталните проблеми при читање непознат текст на англиски јазик.

Цели на истражувањето

Покрај тоа што технологијата е двигател на сите пори во општеството денес, а со тоа и во наставата на странски јазик, сепак способноста за вербална комуникација и понатаму е основна вештина во наставата. Главниот проблем во наставата по изучување на странски јазик е да се развијат оралните комуникациски вештини, затоа што основната цел на наставата по странски јазик е да произведе квалификувани наставници по соодветниот јазик (Al-Nouh, A. N., 2015). За да се постигне оваа цел е потребно студентот да ги има совладано четирите главни вештини на читање, слушање, пишување и зборување на соодветниот странски јазик. Целта на нашето истражување е да ја анализираме перцепцијата на студентите филолози во прва година кои го изучуваат англискиот како странски јазик, што тие ја имаат за сопствените проблеми при читање непознат текст на англиски јазик.

Испитаници

Во инцијалната фаза од истражувањето беше предвидено да се опфатат 31 испитаник, студенти во прва учебна година од своите студии по англиски јазик и книжевност. Вкупно беа одговорени 31 прашалник. Прашалник содржи прашања кои се однесуваат на проблемите што студентите ги среќаваат за време на изучување на англискиот како странски и се однесуваат само на проблемите при читање непознат текст на англиски јазик. При дистрибуцијата на прашалниците не беше правена селекција на кандидатите по ниту една основа, како пример, полова, дали студентите се солидни или просечни студенти и слично. Сите прашалници беа третирали рамноправно. Од вкупниот број на добиени прашалници сите беа земени предвид, зашто сите беа потполно и прописно одговорени. Во однос на дистрибуцијата на прашалниците, истите беа поделени и објаснети од испитувачот лично. Притоа какви било нејаснотии во

однос на прашањата од прашалниците беа појаснети од испитувачот за време на нивното пополнување без да се сугерира каков било предлог во поглед на пополнувањето. По пополнувањето прашалниците беа собрани од страна на координаторот.

Испитаниците беа студенти од додипломски студии на Филолошкиот факултет при Универзитетот „Гоце Делчев“ во Штип. Тие имаа поминато два семестри на студии по англиски како странски јазик, заокружувајќи ја почетната фаза од својот процес на тренинг со практични предмети од современ англиски јазик. Според тоа, тие добија доволно обука и искуство за да можат да ги идентификуваат своите тешкотии кои ним лично им го отежнуваат процесот на изучување на англискиот како странски јазик.

Методологија

Стратегиите на учење се опишуваат како постапки кои се под директна контрола на студентот. За свесно да ги применува стратегиите на учење тој на прво треба да ги идентификува своите проблеми при изучувањето на странскиот јазик. Исто така, кога се работи за студенти од прв циклус на високо образование се претпоставува дека тие се доволно осамостоени и свесни за својата одговорност во процесот на учење. Од нив, исто так, а се очекува тие да донесуваат разумни одлуки поврзани со изборот на нивните студии и академскиот правец и прогрес кон кои се стремат. Студентите кои се свесни за својот процес на учење се поефикасни во истиот. (Oxford 1990; O'Malley and Chamot, 1990). Методологијата на истражување се темели врз основа на современата методологија за изучување на јазици која става акцент врз автономијата на студентите и нив ги смета за активни чинители во нивниот процес на учење. Резултатите од истражувањето ќе се разгледуваат во рамките на овие теоретски поставки. Следствено на ова, студентот се очекува самиот да ги идентификува проблематичните категории кои му задаваат тешкотии при неговото совладување на градивото што тој се обидува да го совлада.

Прашалник

Прашалникот во голем дел е преземен од Wren, C. T. (1985) и дополнет со потенцијални проблеми кои се појавувале за време на наставата по предметите за изучување на англискиот како странски јазик. Прашалникот содржи шест прашања кои третираат проблемите, како што се брзината на читање, повеќесложните зборови и проблемот на нивно препознавање, разбирање на текстот при читање и запомнување на информацијата.

Резултати од истражувањето

Категорија читање непознат текст	никогаш	понекогаш	често	секогаш
Конфузност на слични зборови, проблеми со повеќесложни зборови	5	26	/	/
Проблеми со правоговорот	7	20	4	/
Проблеми со брзо автоматско именување на предметите, процесите и појавите	12	18	1	/
Проблеми со препознатливост на текстот при читање	12	18	1	/
Бавно читање, приспособување на брзината на читање кон зададената задача	11	18	/	2
Проблеми со разбирање на текстот и негово запомнување	8	18	5	

Во приложената табела се наведени прашањата што студентите ги добија да ги одговорат. Тие се однесуваат на проблемите кои студентите ги имаат додека читаат непознат текст на англиски јазик. Притоа студентите одговараат која е нивната перцепција за овие проблеми, т.е. дали тие сметаат дека проблемите претставени во овие прашања се релевантни за нив. Требаше да се одговори со доделување вредност на скала од четири нивоа, при што екстремите се дека соодветниот проблем за нив никогаш не претставува тешкотија или пак секогаш им е комплексно да се справат со оваа задача. Црвената боја означува дека повеќе од две третини од испитаниците се изјасниле за оваа категорија, зелената боја означува граница помеѓу две третини и половина, портокаловата боја означува половина од испитаниците додека пак сината означува дека помалку од една третина од испитаниците се изјасниле за оваа опција.

Заклучок

Од ова може да се заклучи дека при читање на непознат текст на англиски јазик најголем број од студентите понекогаш проблеми имаат доколку се сретнат со зборови кои се слични и притоа кај нив настанува конфузија. Исто така, за најголем дел од нив проблем се и повеќесложните зборови.

Спротивно, за најмал број од испитаниците, т.е. за само двајца од нив, секогаш им е проблем да ја приспособат брзината на читање кон зададената задача. Исто така, многу мал е бројот на студентите кои често имаат проблеми со разбирање и запомнување на текстот, како и со правоговорот.

Убедливо најмногу испитаници ги одбрале опциите дека никогаш или понекогаш имаат проблеми при читање англиски непознат текст, како што се проблемите со препознатливост на текстот, како и со именувањето на предметите, процесите и појавите.

Резултатите можат да послужат при подготовки на материјали во наставата по англиски јазик кај вежбите што се однесуваат на читање и разбирање на непознат текст. Во иднина истражувањето може да прошири и на другите јазични вештини.

Библиографија

- [1] Al-Nouh, A. N., (2015). EFL College Students' Perceptions of the Difficulties in Oral Presentation as a Form of Assessment. *International Journal of Higher Education* Vol. 4, No. 1; 2015
- [2] Hongying Zheng, (2015). *Teacher Beliefs as a Complex System: English Language Teachers in China* Hongying Zheng. Published by Springer.
- [3] Oxford, R. L. (1990). *Language learning strategies: What every teacher should know*. Boston: Heinle & Heinle.
- [4] O'Malley, J. M., & Chamot, A.U. (1990). *Learning strategies in second language acquisition*. Cambridge: Cambridge University Press.
- [5] Oxford Royal Academy (2014). *4 Difficulties English Poses for EFL Learners, and How to Overcome Them*. <https://www.oxford-royale.co.uk>
- [6] Oxford Royal Academy (2014). *Why Is English So Hard to Learn?* <https://www.oxford-royale.co.uk>
- [7] Richard Lederer (2006). *An Anthology of Intentional Assaults Upon the English Language*. Published by Wyrick and Company
- [8] Sheilah, Ann Bobo (1990). *Teaching English to speakers of ESD, ESL, and EFL*, Pearl Monica Thompson University Press of America
- [9] Spencer, K. (2000). *Is English a dyslexic language?* University of Hull.
- [10] Susanne Flohr, (2010). *Presenting and Teaching Vocabulary in the EFL Classroom*. Published by GRIN Verlag.
- [11] Trude Heift, Mathias Schulze, (2007). *Errors and Intelligence in Computer-Assisted Language Learning*. Published by Routledge.
- [12] Wren, C. T. (1985). Collecting language samples from children with syntax problems. *Language, Speech, and Hearing Services in Schools*, 16, 83-102
- [13] Yale H. Ferguson, Richard W. Mansbach. (2012). *Globalization: The Return of Borders to a Borderless World?* Published by Routledge.

Dragan DONEV²
Marija KRSTeva*

STUDENTS' PERCEPTION OF THEIR OWN PROBLEMS WITH READING ENGLISH

Abstract

This article deals with students' perception of their own problems when reading English. Despite the impact of technology being felt in all segments of modern society, including teaching foreign languages, the capability of verbal communication remains a fundamental skill in the process of instruction. The main problem in teaching a foreign language is to develop oral communication skills, as the main purpose of foreign language teaching is to produce qualified teachers for a specific language. Our analysis focuses on students' perception of their own reading difficulties. Opening with an overview of the specific problems in the four major language skills of reading, speaking, writing and listening in learning foreign languages, the article continues to highlight those that influence the process of learning English as a foreign language. Results are expected to be obtained that will provide sound foundation for teaching material.

Key words: *EFL, language problems, reading*

² Faculty of Philology, Goce Delcev University, Stip, Macedonia.

